

REFORMA
2017

HISTORIA

Podręcznik



Oznaczono
zmiany
i wykreślenia

E-book
na eduranga.pl

PODSTAWA
2024

4

szkoła podstawowa

Drogi WSiP,

Nigdy bym nie publikowała publicznie książek wydawnictw, które działają na uczciwych zasadach.

Wasza firma jednak promuje masowy dodruk, całkowicie niepotrzebnych książek, które mogłyby być zastąpione wersjami elektronicznymi!

Co prawda e-booki są dostępne na waszej stronie, jednak:

- W przeciwieństwie do fizycznej książki, licencja na e-book kończy się po roku. Oznacza to, że jeżeli moja córka chciałaby powtórzyć sobie całą wiedzę do matury, musiałabym jej kupić wszystkie wasze książki od nowa.
- Waszych e-booków nie da się pobrać! Wymagają one dostęp do internetu, co uniemożliwia ich użycie na naszej wsi, gdzie zasięg jest ograniczony.
- Wasze e-booki nie działają na telefonach komórkowych!
- Wasze e-booki sprzedawane są po tej samej (albo wyższej) cenie co regulame książki. Cena e-booka powinna być niższa, gdyż e-booki wymagają elektronicznego czytnika (tabletu)!

Czas rozpocząć nową erę, w której papier nie jest beczelnie marnowany dla pieniędzy.

Przedstawiam e-book, który spełnia wszystkie oczekiwania uczniów.

Dbajmy o środowisko, zróbmy to dla młodych pokoleń.

Spis treści

O podręczniku 4



Dział I

Zapoznaj się z historią

1. Historia... Co to takiego? 6
 - Poznaj to, co nieznane. Archeologia* 10
2. Wśród starych ksiąg, obrazów i budowli ... 12
3. Kiedy to było? Historia zegara
 - i nie tylko... 18
 - * Palcem po mapie 24
 - To już znamy, powtarzamy 28



Dział II

Moja historia, moja ojczyzna

4. Ja i moja historia 32
5. Wielka i mała ojczyzna 38
 - Poznaj to, co nieznane.*
 - Polska niejedno ma imię* 44
6. Nasze polskie symbole 46
7. Legendarne początki 50
 - To już znamy, powtarzamy 56



Dział III

W Polsce Piastów i Jagiellonów

8. W czasach Mieszka i Dobrawy 60
9. Bolesław Chrobry – pierwszy król Polski 66
 - Poznaj to, co nieznane. Koronacja* 70
 - * Wśród średniowiecznych zakonników 72
10. Polska Kazimierza Wielkiego 76

11. Jadwiga i Jagiełło – unia dwóch państw ... 82
12. Wielka wojna z Krzyżakami 86
 - * Rycerze i turnieje 92
13. Astronom, który poruszył Ziemię 96
 - To już znamy, powtarzamy 100



Dział IV

W czasach zwycięstw i latach niewoli

14. Jan Zamoyski – wódz i mąż stanu 104
15. W czasach skrzydlatych jeźdźców 108
 - * Epoka stanisławowska 114
16. Insurekcja kościuszkowska 118
17. Dał nam przykład Bonaparte 122
18. Powstańcy styczniowi i podziemne państwo 126
 - * O polską mowę 130
19. W laboratorium wielkiej uczonej 134
 - To już znamy, powtarzamy 138

Dział V



Trudne dzieje ostatnich stu lat

20. Józef Piłsudski i jego żołnierze 142
 - * Bitwa Warszawska 146
21. Miasto z morza 148
22. Szare Szeregi 152
 - Poznaj to, co nieznane.*
 - Powstańcza barykada* 156
23. Żołnierze niezłomni 158
24. Bohaterowie Solidarności 164
25. Papież Polak 170
 - To już znamy, powtarzamy 174
- Przewodnik historyczny czwartoklasisty 176
- Indeks ważniejszych pojęć 178

O podręczniku



Ilustracje i infografiki pomagają poznać i zrozumieć życie ludzi w dawnych wiekach. Mapy pokazują, gdzie miały miejsce wydarzenia omawiane na lekcji.



Osie czasu ukazują, kiedy rozgrywały się ważne wydarzenia historyczne. Odpowiednio dobrane polecenia uczą, w jaki sposób czytać ze zrozumieniem i analizować teksty źródłowe.



Tematy „z gwiazdką” to propozycje dodatkowych lekcji, do wyboru przez nauczyciela w porozumieniu z uczniami. W **Słownikach** znajdują się wyjaśnienia ważnych pojęć i trudnych słów.



Dział I

Zapoznaj się z historią

Mama **Barbara** w kapeluszu i długiej sukni z bufiastymi rękawami, w rękawiczkach i z parasolką.

Rodzina, która żyła w Polsce przed stu pięćdziesięciu laty.

Tata **Józef** ubrany w płaszcz z futrzanym kołnierzem, surdut (rodzaj długiej marynarki) i kamizelkę. Na głowie ma cylinder, a w dłoni elegancką laskę.

Staś

Marynia

Helenka

- Czym różnią się dziecięce stroje sprzed stu pięćdziesięciu lat od ubrań dzisiejszych dzieci?

1

Historia... Co to takiego?

- Przypomnij sobie, o jakich ważnych postaciach lub wydarzeniach z dawnych czasów uczyliście się już w szkole.

Historia to słowo, które z pewnością już wielokrotnie słyszeliście. Nie wszyscy jednak potrafią wyjaśnić, co ono oznacza. „Historia to inaczej **dzieje**, czyli to, co się kiedyś wydarzyło, minęło” – ktoś odpowie. Tak, to prawda. Ale historia to także dziedzina nauki zajmująca się badaniem przeszłości.

Dlaczego Lublin różni się od Szczecina?

Historia opowiada o minionych wydarzeniach, o tym, co już było. Pomoże wam poznać dzieje waszego kraju, regionu, a także miejscowości, w której żyjecie.

Gdy zwiedzasz Polskę, dostrzegasz na pewno różnice między miastami. Dlaczego Kraków wygląda inaczej niż Gdańsk, a Lublin różni się od Szczecina? Dlaczego w jednej części Polski stare domy zbudowane są z czerwonej cegły, a w innych regionach z drewnianych bali? Czemu strój góralski różni się od tradycyjnego stroju śląskiego? Wreszcie, dlaczego Polska ma takie, a nie inne granice? Znajomość historii pomoże ci odpowiedzieć na te pytania.

Poznanie naszych wspólnych, polskich dziejów daje także poczucie jedności. Możemy się o tym przekonać chociażby podczas ważnych świąt państwowych. Spotykamy wówczas na ulicach osoby z biało-czerwonymi flagami. Oznacza to, że jesteśmy Polakami i razem świętujemy ważne wydarzenie z naszej historii.

Nasza historia

Dla wielu z was historia to wielkie wydarzenia – bitwy, losy królów i sławnych polityków. Jednak to tylko część prawdy. Historię tworzyli także zwyczajni ludzie. Ich codzienne sprawy – co jedli, jak się ubierali, jakie mieli rozrywki – są również interesujące dla badaczy przeszłości. Dzięki historii możecie poznawać życie w dawnych czasach.

Również my dziś tworzymy historię. Za sto, dwieście lat czasu, w których żyjemy, będą historią. A przyszli historycy będą je badali i opisywali. Naszym codziennym zachowaniem, strojem, zabawami wszyscy piszemy przyszłą historię.



SŁOWNICZEK

Historia – nauka zajmująca się badaniem przeszłości ludzi od momentu, gdy zaczęli oni posługiwać się pismem. Wcześniejsze dzieje człowieka (czasy, gdy nie znano pisma) określa się mianem **prehistorii**.

My, Polacy – podobnie jak inne narody – mamy swoją historię. Choć jest ona trudna, o czym dowiecie się na lekcjach, powinniśmy być z niej dumni.

Od prehistorii do dziś

Dzieje ludzkie sięgają daleko wstecz. Dlatego też w celu uporządkowania historii i ułatwienia nauki podzielono losy człowieka na **epoki**, czyli określone fragmenty dziejów. Ich umowne granice są wyznaczone przez wielkie odkrycia lub przełomowe wydarzenia.

EPOKI W DZIEJACH CZŁOWIEKA



Prehistoria

Prehistoria trwała do wynalezienia pisma.

Po raz pierwszy ludzie zaczęli posługiwać się pismem około 5500 lat temu.

Starożytność

Starożytność skończyła się w roku 476, wraz z upadkiem Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie.

Średniowiecze

Średniowiecze trwało 1000 lat, aż do odkrycia Ameryki przez Krzysztofa Kolumba w 1492 roku.

Nowożytność

Nowożytność skończyła się, kiedy w 1918 roku dobiegła końca I wojna światowa.

Współczesność

To nasza epoka, żyjemy w niej.

- Wymień epoki zaznaczone na schemacie. Czy słyszałeś / słyszałaś już wcześniej o którejś z tych epok? Jeśli tak, opowiedz o niej.

Historyk jako detektyw

Lubicie opowieści detektywistyczne? Jeśli tak, to polubicie też historię. Badaniem dziejów zajmują się **historycy**. Ich praca polega na odkrywaniu przeszłości. Są niczym detektywi. Zbierają materiały i rozwiązują zagadki.

HISTORYK USTALA PRZYCZYNY, PRZEBIEG I SKUTKI WYDARZEŃ



- Przypomnij sobie jakieś ważne wydarzenie, na przykład z życia twojego lub twojej rodziny, i określ jego przyczyny, przebieg oraz skutki.

Historyk, tak jak detektyw, zbiera dowody, ślady i informacje. Znajduje je na przykład w starych dokumentach, pamiętnikach lub gazetach. Pomagają mu także książki i artykuły napisane przez innych badaczy. Na podstawie zebranych informacji opisuje życie dawnych ludzi. Wyjaśnia **przyczyny**, **przebieg** i **skutki** wydarzeń z przeszłości. Wyniki jego pracy pozwalają zrozumieć postępowanie naszych przodków.

Nauczycielka życia

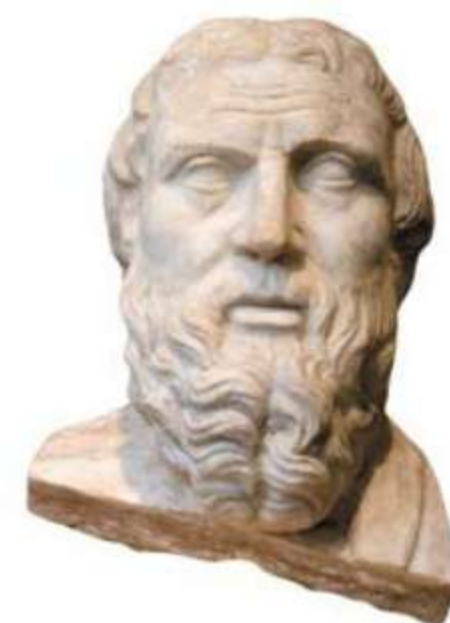
Być może niektórzy z was słyszeli powiedzenie: „Historia jest nauczycielką życia”. Jak je rozumieć? Odpowiedź jest dosyć prosta. Warto znać dzieje nie tylko po to, aby wiedzieć, jak było kiedyś. Należy również wyciągać wnioski z tej nauki. Pomoże to uniknąć błędów, które popełniali nasi przodkowie, i postępować mądrzej od nich.

ZAPAMIĘTAJ

- Historia to nauka o dziejach. Historyk zajmuje się badaniem przeszłości człowieka.
- Badamy dzieje człowieka, by wiedzieć, jak było. Z tych nauk wyciągamy wnioski. Powinny nam pomagać w życiu.
- Należy znać losy przodków, zwłaszcza dzieje własnego narodu i państwa. Pomoże nam to zrozumieć, kim jesteśmy.
- Dla ułatwienia nauki historii stosujemy podział dziejów na epoki. Wyróżniamy następujące epoki: prehistorię, starożytność, średniowiecze, nowożytność i współczesność.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij własnymi słowami, co to jest historia.
2. Zastanów się, po co uczysz się historii. Opowiedz o tym w kilku zdaniach.
3. Przedstaw, czym zajmuje się historyk. Jakich znasz historyków, którzy żyli w dawnych epokach?
- * 4. Jak rozumiesz powiedzenie „Historia jest nauczycielką życia”? Wyjaśnij je na przykładzie wybranego wydarzenia historycznego.



WARTO WIEDZIEĆ

Za pierwszego historyka uznawany jest **Herodot**. Ten żyjący w starożytności Grek jako pierwszy opisywał wydarzenia jak prawdziwy badacz. Jest więc patronem wszystkich historyków. Pierwszym polskim historykiem był żyjący ponad 500 lat temu Jan Długosz.

Poznaj to, co nieznane

Archeologia

Archeologia to jedna z nauk zajmujących się przeszłością człowieka. Wiecie już, że historycy badają przede wszystkim dawne księgi, dokumenty i inne pisma. Archeolodzy natomiast szukają śladów działalności ludzi w ziemi lub pod wodą. Odkrywane przez archeologów przedmioty pozwalają nam zapoznać się z warunkami życia człowieka w dawnych czasach.

JAK DOKONAĆ ODKRYCIA?

Zanim archeolodzy przystąpią do wykopalisk, wiele czasu spędzają w bibliotekach na poszukiwaniu informacji. Dopiero po ich zebraniu ruszają na wykopaliska. Niekiedy jednak odkrycia są dziełem przypadku. Wiele z nich dokonuje się podczas budowania domów czy prac drogowych.

NARZĘDZIA ARCHEOLOGA

Praca archeologa to wymagające skupienia, cierpliwe kopanie w ziemi i zdejmowanie jej kolejnych warstw. Naukowcy dokładnie przeszukują ziemię, by nie przeoczyć żadnego dawnego przedmiotu. Choć wykorzystują nowoczesny sprzęt, to jednak większość prac wykonują ręcznie.

▲ **Szczotka-pędzel** służy do delikatnego oczyszczania odnalezionych przedmiotów.

▲ **Kielnia** pomaga w precyzyjnym odkopywaniu znalezisk.

▲ **Szpadlem** zdejmuje się wierzchnią część gleby.

▶ **Wykrywacze metalu** służą do odnajdywania metalowych przedmiotów.



PIERWSZY WÓZ W POLSCE

Najstarszy wizerunek wozu pochodzący z ziem polskich widnieje na naczyniu znalezionym w Bronocicach pod Krakowem. Pochodzi ono sprzed ponad 5000 lat. Górna część wazy jest obwiedziona ornamentem. Jeden z jego elementów to rysunek wozu czterokołowego. Na pewno potrafisz go dostrzec.



WIDZIANE Z GÓRY

Niekiedy, by lepiej zobaczyć ślady dawnych dziejów, należy się wznieść do góry. Z wysokości wyraźniej widać zarysy budowli czy dawne szlaki komunikacyjne. Czy na zdjęciu dostrzegasz okrąg? To pozostałość po wałach otaczających gród.

STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE



Odłożone znalezione drobne przedmioty, na przykład monety, biżuteria, fragmenty naczyń.

Wykop archeologiczny. Na jego ścianach widać kolejne warstwy: znaleziska znajdujące się najwyżej są najmłodsze, najgłębiej – najstarsze.

Linijka archeologa – tak zwana łąta pomiarowa.

Opisy układane w wykopie przed wykonaniem zdjęć, które posłużą do dokumentowania znalezisk.

Siatka zabezpieczająca wykop.

Znalezisko archeologiczne – czaszka ludzka.

Wymień znaleziska, które udało się wykopać archeologom ukazany na fotografii.

2

Wśród starych ksiąg, obrazów i budowli

- Przypomnij sobie, czym zajmuje się historyk.

Wiele źródeł

Praca historyka polega, jak już wiecie, na badaniu i opisywaniu wydarzeń z przeszłości. Wiedzę historyk czerpie ze **źródeł historycznych**. Są to wszelkie zachowane ślady działalności człowieka. Czyli to, co człowiek stworzył i przetrwało do naszych czasów. Mówią one o życiu dawnych ludzi. Stanowią podstawowe narzędzie pracy historyka. Źródła historyczne możemy podzielić na **pisane** i **niepisane**.

ŹRÓDŁA PISANE

zawierają informacje utrwalone pisemnie, są to na przykład:



pamiętniki



gazety



listy



dokumenty

ŹRÓDŁA NIEPISANE

to wszelkie wytworzone przez człowieka przedmioty, są to na przykład:



uzbrojenie



monety



naczynia



budowle



rzeźby

- Podaj inne, nieuwzględnione powyżej, przykłady źródeł pisanych i niepisanych.

Prawda czy nieprawda?

Praca ze źródłem wymaga od badacza uwagi i staranności. Zdarza się bowiem, że autorzy dawnych ksiąg, listów czy dokumentów podają nieprawdziwe wiadomości. Mogą to czynić celowo lub przez pomyłkę. Na przykład autor pamiętnika może przypisywać sobie wspaniałe, bohaterskie czyny, których w rzeczywistości nigdy nie dokonał. Postępuje tak, aby przedstawić siebie jako wybitnego człowieka oraz ubarwić swoją opowieść. Innym razem może się zdarzyć, że kronikarz źle zanotuje datę i zamiast zapisać, że bitwa rozegrała się w 972 roku, poda, że doszło do niej w roku 927. Historyk musi więc określić **wiarygodność** źródła, to znaczy zbadać, czy przekazuje ono prawdziwe informacje. Aby to ustalić, porównuje treść badanego źródła z innymi źródłami historycznymi czy pracami innych historyków dotyczącymi tego samego wydarzenia. Stara się też zebrać jak najwięcej wiadomości o autorze źródła, by stwierdzić, czy wiedział on wystarczająco dużo na temat, o którym pisał.

Historia z grzebienia

Historyk potrafi odczytać wiele informacji nie tylko z dawnych zapisów. Spójrzcie na ten starodawny grzebień. Jakich informacji może nam dostarczyć? Po pierwsze, jest cały ze złota. Jaki stąd wniosek? W czasach, kiedy wykonywano grzebienie, ludzie potrafili już obrać ten metal. Co jeszcze? Rzemieślnik, który go wykonał, był bardzo zdolny, ponieważ przedmiot jest zrobiony niezwykle starannie. Przyjrzyjcie się teraz uważnie grzebieniowi. Umieszczono na nim scenę walki. Można więc zobaczyć stroje i broń walczących oraz to, że potrafili jeździć konno. Ważne jest także miejsce znalezienia tego przedmiotu. Bardziej dokładne badania pozwalają nam również określić czas jego powstania. Zobaczmy – tyle informacji, i to bez jednego zapisanego wyrazu!

Podobnie jest z malowidłami wykonanymi tysiące lat temu na skalnych ścianach jaskiń czy fotografiami sprzed kilku lat. Oglądając je, możemy „zobaczyć” wydarzenia z przeszłości.

Nie tylko zapiski i przedmioty

Ślady przeszłości odnajdujemy na przykład w **legendach**, czyli opowieściach, w których mieszają się motywy zmyślane (fantastyczne) i historyczne. Zwykle zanim opowieści te zostały spisane, przez długi czas były przekazywane ustnie. Na jednej z lekcji historii w klasie 4 poznasz legendy opowiadające o początkach Polski. Także **wspomnienia**, które przekazują nam rodzice czy dziadkowie, mogą być niepisanym źródłem historycznym.





Instalacja alarmowa
na wypadek włamania
i kradzieży cennych obrazów.

Ściany pomalowano
na ciepły kolor, co ułatwia
oglądanie wiszących
na nich obrazów.

Nad bezpieczeństwem
zbiorów czuwają
pracownicy muzeum.

W Galerii Malarstwa Polskiego w Muzeum
Narodowym w Warszawie możemy obejrzeć
obrazy i rzeźby polskich twórców.



SŁOWNICZEK

Zabytek – przedmiot wytworzony przez człowieka w przeszłości, posiadający wartość artystyczną, historyczną lub naukową. Zabytki to także dawne budowle, takie jak zamki, kościoły (np. widoczny na fotografii kościół Mariacki w Krakowie), kamienice czy pomniki.

Chronimy zabytki

Pewnego dnia Zuzia i jej rodzice wybrali się do Muzeum Narodowego w Warszawie. Już w drodze Zuzia zadawała mnóstwo pytań.

- Tato, czy w muzeum wiszą tylko obrazy?
- Nie tylko. To miejsce, w którym przechowywane są **zabytki**, czyli przedmioty wytworzone w minionych wiekach.
- Co jeszcze poza obrazami?
- Na przykład rzeźby, naczynia, broń, a także narzędzia i wiele innych rzeczy – powiedziała mama.
- Czy przeniesiono je do muzeum, bo są stare?
- Przede wszystkim dlatego, że to pamiątki niezwykle ważne dla naszej historii. Znajdują się tam i są otoczone opieką, by nie uległy zniszczeniu.



Specjalne, sztuczne
oświetlenie sal
wystawowych.

■ Opowiedz o zabytkach, które Zuzia oglądała
w Galerii Malarstwa Polskiego.

- Ale także po to, by wiele osób mogło je zobaczyć. Dzięki temu możemy lepiej poznać warunki życia dawnych ludzi – dodał tata.
- Czy tylko w muzeum przechowuje się takie cenne pamiątki?
- Nie. Nie tylko. Część z nich znajduje się w **archiwach** i **bibliotekach**. Są to głównie dokumenty i książki. Niektóre z nich są bardzo stare i bardzo cenne. Czytają je historycy, poznając w ten sposób wiadomości o minionych wydarzeniach. Później piszą książki i artykuły. Te zaś czytamy my wszyscy.
- No dobrze, moi drodzy! – mama podniosła głowę i popatrzyła na szerokie wejście do gmachu muzeum. – Wchodzimy, a naszą rozmowę o książkach dokończymy później.



SŁOWNICZEK

Archiwum – miejsce, gdzie przechowuje się, zabezpiecza i udostępnia dawne dokumenty.

CO MOŻNA ZOBACZYĆ W SKANSENIE?



Kołowrotek do wytwarzania przędzy (nici)



Drewniane naczynie do wytwarzania kaszy



Ozdobna wycinanka



Opowiedz, jakie zabytki można oglądać w skansenie.

W skansenie

Wyjątkowymi muzeami są **skanseny**, bo urządzono je na wolnym powietrzu. Znajdują się tam stare budynki – najczęściej wiejskie chaty, przeniesione z różnych miejsc. Można w nich zobaczyć narzędzia, naczynia, stroje ludowe i ozdoby. Zwiedzając skansen, poznajemy warunki życia i pracy ludzi z dawnych czasów. Pracownicy prezentują działanie starych sprzętów domowych i maszyn, których dziś już nie używamy, czasami możemy popatrzeć, jak twórcy ludowi rzeźbią, wyszywają lub robią kolorowe wycinanki. A po zwiedzeniu można usiąść na trawie i odpocząć.

Poznawanie inaczej

Dzieje można poznawać nie tylko w archiwach, bibliotekach, muzeach czy na lekcjach historii. Czytając powieść historyczną czy oglądając film historyczny, także stykamy się z historią. Pretekstem do ich stworzenia jest najczęściej autentyczne wydarzenie. Pamiętajmy jednak, że dzieła te często nie przekazują całej prawdy o przeszłości. Pokazują dane wydarzenie oczami artysty. Mimo to warto poznawać utwory tego typu. By jednak dowiedzieć się więcej, należy sięgnąć po napisane przez historyków książki lub artykuły.

ZAPAMIĘTAJ

- Źródła historyczne to wszelkie zachowane ślady działalności człowieka. Dzielimy je na źródła pisane i niepisane.
- Najcenniejsze źródła nazywamy zabytkami. Przechowuje się je i udostępnia naukowcom oraz zwiedzającym w muzeach, archiwach i bibliotekach.
- Każdy z nas powinien dbać o zabytki.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz, skąd historyk czerpie informacje o przeszłości.
2. Jakie znasz rodzaje źródeł historycznych? Podaj kilka przykładów źródeł z każdej z tych kategorii.
3. Wymień miejsca, w których przechowywane są przedmioty z dawnych czasów. Podaj przykłady takich miejsc z twojej okolicy.
4. Co oprócz starych przedmiotów, dokumentów czy książek może nam pomóc poznać lepiej historię? Wymień kilka przykładów i opowiedz o nich.



WARTO WIEDZIEĆ

Muzeum kojarzy się ze starymi przedmiotami, których nie można dotykać. Jednak powstaje coraz więcej muzeów, w których nie tylko można, ale trzeba dotykać niektórych eksponatów, by lepiej się z nimi zapoznać. Tak jest w nowoczesnym **Muzeum Powstania Warszawskiego**. W tym muzeum nie tylko się ogląda, ale również słucha i przeżywa.

3



WARTO WIEDZIEĆ

Powiedzenie „wybiła godzina” pochodzi z czasów, gdy godziny wybijał zegar na wieży kościoła. Później godziny były wybijane przez zegary w domach. W niektórych zegarach tę funkcję spełniała kukułka.

► Oto wykuty w kamieniu kalendarz Azteków, ludu żyjącego niegdyś w Ameryce. Pochodzi sprzed ponad 500 lat i składa się z 365 dni podzielonych na 18 miesięcy.

■ Czym kalendarz Azteków różni się od używanego przez nas dzisiaj?

Kiedy to było? Historia zegara i nie tylko...

■ Przypomnij sobie, jakie znasz sposoby mierzenia czasu.

Trudno wyobrazić sobie życie bez zegara. Bez niego nie zdążylibyśmy na umówione spotkanie czy na mecz z kolegami. Albo na autobus, który zawiezie nas do szkoły czy na seans filmowy. Bez zegara panowałby więc spory bałagan.

Zanim nastały zegary

Zegar pomaga nam mierzyć czas. Towarzyszy nam prawie wszędzie: znajduje się na ścianie w klasie, w której się uczycie, na dworcu autobusowym, na wieży kościoła. Większość z was rozpoczyna dzień od sygnału domowego budzika, który informuje, że czas wstać. Później zerkacie na zegarki na waszych rękach czy w telefonach komórkowych.

Trudno uwierzyć, ale jeszcze nie tak dawno człowiek obywatel się bez zegara. Rytm życia wyznaczały pory dnia i pory roku. Dzień pracy zaczynał się o wschodzie słońca, a kończył wraz z jego zachodem.

Kalendarz

W dawnych czasach ważniejszy od zegara był **kalendarz**, czyli umowna rachuba czasu. Wskazywał on nazwy miesięcy i informował o dniach świątecznych. Kalendarz został opracowany już w starożytnym Egipcie. Dzielił się na 12 miesięcy. Każdy miesiąc liczył 30 dni. Pozostawało 5 dni dodatkowych.

Rok podzielony był na trzy pory: porę wylewu rzeki Nil, porę siewu oraz porę żniw.

Wynalazek Egipcjan przejęli Rzymianie. Z ich języka pochodzi wyraz kalendarz. Najpierw zreformował go rzymski wódz Juliusz Cezar, a w XVI wieku papież Grzegorz XIII. Stąd kalendarz, którym się dziś posługujemy, nazywany jest **kalendarzem gregoriańskim**.



OD ZEGARA SŁONECZNEGO PO ELEKTRONICZNY



Ludzie nie zadowalali się jedynie podziałem na pory roku, miesiące i dni tygodnia. Chcieli dokładniejszego pomiaru czasu. Z pomocą przyszło Słońce. Dostrzeżono, że oświetlone przedmioty rzucają cień, który zmienia swoje położenie w ciągu dnia. Obserwując to zjawisko, starożytni Egipcjanie wymyślili **zegar słoneczny**. Był to wbity w ziemię słup, którego cień odmierzał godziny. Z czasem udoskonalone zegary słoneczne umieszczano na budowlach. Wykonywano także przenośne (ręczne) zegarki słoneczne. Zegar słoneczny przydatny był jedynie w dzień. W nocy obliczano czas, obserwując gwiazdy.



Prawdziwy przełom w pomiarze czasu nastąpił w średniowieczu. Wówczas to wynaleziono **zegar mechaniczny**. By się przekonać, która jest godzina, nie zawsze trzeba było patrzeć na jego tarczę. Wystarczyło posłuchać, jak zegar wybija godzinę.



W dawnych wiekach do pomiaru czasu stosowano też zegary świecowe, wodne oraz **piaskowe**, zwane **klepsydrami**.



W czasach nowożytnych mechaniczne zegary stały się prawdziwymi dziełami sztuki. Stawiano je w salonach, często instalowano w nich pozytywki, czyli urządzenia, które wygrywały różne melodie.

Z czasem zegary stawały się coraz mniejsze. Dzięki temu mogły trafić do domów, a następnie do kieszonek kamizelek i wreszcie na ręce jako **zegarki ręczne**. Bardzo dokładne są **zegarki elektroniczne** (kvarcowe). Możemy je znaleźć także w komputerze czy w telefonie komórkowym.





WARTO WIEDZIEĆ

Każdego roku 31 grudnia o północy obchodzimy nadejście nowego roku. Reformę tę wprowadził Juliusz Cezar. Wcześniej Rzymianie obchodzili nadejście kolejnego roku 1 marca. Inaczej jest na przykład w Chinach. Tam nie ma stałej daty końca roku. **Chiński nowy rok** jest świętem ruchomym. Obchodzi się go uroczyście (zobacz na ilustracji) między styczniem a lutym, każdego roku w innym dniu.



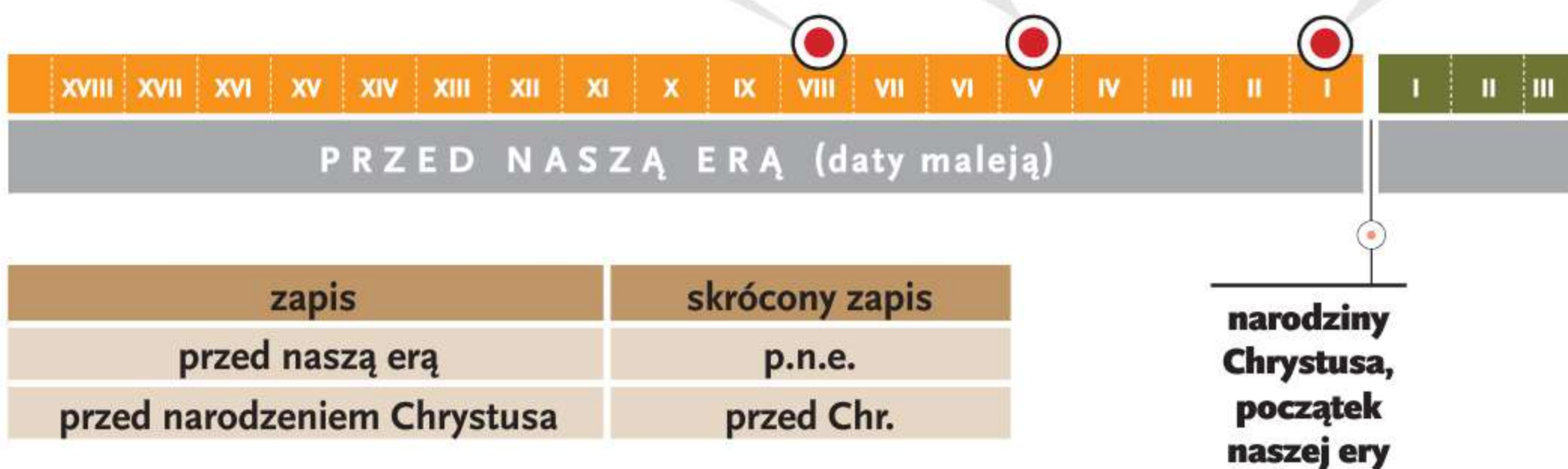
VIII wiek p.n.e. –
wzniesiono gród w Biskupinie
na dzisiejszych ziemiach polskich.
Na ilustracji jest widoczna jego
rekonstrukcja.



480 rok p.n.e. –
pod Termopilami trzystu
Greków ze Sparty pod
wodzą króla Leonidasa
odpierało atak przeważa-
jących sił Persów.



44 rok p.n.e. –
spiskowcy
zamordowali
Juliusza Cezara.



Historia i czas

Dzieje człowieka liczą kilka milionów lat. Aby łatwiej uczyć się historii, podzielono ją na jednostki czasowe, takie jak era, tysiąclecie i wiek. **Wiek**, inaczej stulecie, liczy 100 lat. Połowa wieku to **półwiecze**, czyli 50 lat. Z kolei **tysiąclecie**, zwane także milenium, ma 1000 lat.

Mamy tylko dwie **ery**. Datą, która wyznacza granicę między nimi, są narodziny Jezusa Chrystusa. Okres po Jego narodzeniu nazywamy **naszą erą**. Lata przed tym wydarzeniem określamy jako **przed naszą erą**. Używamy także sformułowania: przed narodzeniem Chrystusa lub po narodzeniu Chrystusa. Należy pamiętać, że daty odnoszące się do wydarzeń, które miały miejsce przed naszą erą, maleją w stosunku do daty narodzin Chrystusa, te zaś z naszej ery – rosną. Oznacza to na przykład, że wydarzenie z V wieku przed naszą erą jest wcześniejsze niż wydarzenie z IV wieku przed naszą erą. Odwrotnie jest z datami z naszej ery. Wydarzenie z V wieku naszej ery jest późniejsze niż wydarzenie z IV wieku naszej ery. Widać to na osi czasu podzielonej na dwie ery.



1000 rok – zjazd gnieźnieński, Polskę odwiedza cesarz Otto III widoczny na ilustracji.



1320 rok – koronacja Władysława Łokietka, wizerunek namalowany przez Jana Matejkę.



1683 rok – bitwa pod Wiedniem, zwycięstwo nad Turkami wojsk pod dowództwem polskiego króla Jana III Sobieskiego, obraz Jana Matejki.



zapis	skrótowy zapis
nasza era	n.e.
po narodzeniu Chrystusa	po Chr.

Zabawa z datami

Obliczanie czasu jest ważne i przydatne. Bez tego historycy nie mogliby pracować, a my korzystać z ich osiągnięć. Warto się trochę potrudzić, by się tego nauczyć i poznać podstawowe zasady **chronologii**.

Aby rozpoznać, w którym wieku miało miejsce dane wydarzenie, wystarczy tylko zakryć dwie ostatnie cyfry w dacie. Do powstałej w ten sposób liczby dodajemy 1 i już mamy gotową odpowiedź.

W którym wieku rozegrała się bitwa pod Grunwaldem?

1410 rok – zakrywamy 10, czyli $14 + 1 = 15$ wiek (XV wiek).

W którym wieku odbył się chrzest Polski?

966 rok – zakrywamy 66, czyli $9 + 1 = 10$ wiek (X wiek).

W którym wieku wybuchł wielki wulkan Wezuwiusz położony na terenie dzisiejszych Włoch?

79 rok – zakrywamy 79, nie zostaje żadna cyfra, czyli $0 + 1 = 1$ wiek (I wiek).

SŁOWNICZEK

Chronologia – nauka historyczna zajmująca się mierzeniem i obliczaniem czasu oraz określaniem kolejności wydarzeń.



WARTO WIEDZIEĆ

W 79 roku w wyniku wybuchu wulkanu **Wezuwiusza** rzymskie miasto Pompeje zostało zasypane kilkumetrową warstwą pyłów wulkanicznych. Dziś możemy podziwiać pozostałości starożytnych budowli, które odkopano w XVIII i XIX wieku.

■ Oblicz, ile lat upłynęło od wybuchu Wezuwiusza do dziś.

Okrągłe daty obliczamy jeszcze prościej!

Zakrywamy dwie ostatnie cyferki i odpowiedź gotowa.

Data 1300 – zakrywamy 00. Pozostaje 13 = 13 wiek (XIII wiek).

Data 500 – zakrywamy 00. Pozostaje 5 = 5 wiek (V wiek).



Która to połowa wieku?

Skoro umiecie już określać wiek wydarzenia, spróbujmy ustalić, w której połowie wieku miało ono miejsce. Jak wiecie, każdy wiek ma 100 lat, a połowa wieku 50 ($50 + 50 = 100$). Zobaczmy na konkretnym przykładzie, jak ustala się, która to połowa wieku w czasach naszej ery. (O tym, jak przeprowadza się obliczenia dotyczące okresu przed naszą erą, dowiesz się na lekcjach w klasie 5).



Koronacja Władysława Łokietka odbyła się w 1320 roku.

Który to wiek? $13 + 1 = 14$ (XIV wiek). To już umiecie.

Dwie ostatnie cyfry daty 1320 to liczba 20. Liczba 20 jest mniejsza od 50.

$20 < 50$

Wniosek: Koronacja Władysława Łokietka odbyła się w pierwszej połowie XIV wieku.

Teraz zobaczmy, jak się oblicza wydarzenia z drugiej połowy wieku. I tu pod uwagę należy wziąć dwie ostatnie cyfry daty.

Bitwę pod Wiedniem stoczono w 1683 roku.

Wiemy już, że wydarzenie to miało miejsce w XVII wieku, bo $16 + 1 = 17$ (XVII wiek).

Określimy teraz połowę tego wieku. Pamiętamy, że połowa wieku to 50 lat.

Dwie ostatnie cyfry w dacie dają liczbę 83, która jest większa od 50.

$83 > 50$

Wniosek: Bitwa pod Wiedniem została rozegrana w drugiej połowie XVII wieku.



Kłopoty z zerem

Wiecie już, że dzieje człowieka podzielone są na dwie ery, a umownym wydarzeniem dzielącym je są narodziny Jezusa Chrystusa. Zapewne zadajecie sobie pytanie, gdzie się podział „rok zero”. Otóż, na przekór matematyce, takiego roku w historii po prostu nie ma!



ZAPAMIĘTAJ

- Ludzie w różny sposób obliczali czas. Najpierw obserwowali zjawiska przyrodnicze, później ułożyli kalendarz. Wreszcie zaczęli konstruować zegary: słoneczne, wodne, a później mechaniczne.
- Dzisiaj czas mierzymy niezwykle dokładnie za pomocą zegarów elektronicznych.
- Umiejętność liczenia czasu pozwala określić kolejność wydarzeń historycznych.
- Czas historyczny dzielimy na ery, tysiąclecia i wieki. Wyróżniamy dwie ery.
- Wiek najczęściej zapisujemy znakami rzymskimi.
- Obliczanie dat pomaga nam umiejscowić wydarzenia w czasie: w danej erze, danym wieku oraz w jego pierwszej lub drugiej połowie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz o najstarszych kalendarzach. Kto je wynalazł i czym różniły się od dzisiejszych?
2. Przypomnij sobie, na jakie epoki historycy dzielą dzieje człowieka. Określ, na który wiek przypada zakończenie: starożytności, średniowiecza, nowożytności.
3. Do podanych dat rocznych z naszej ery dopisz w zeszycie, który to wiek i która połowa wieku.
74 rok • 800 rok • 1054 rok • 1410 rok • 1734 rok • 1974 rok
4. Zapisz w zeszycie rok swojego urodzenia. Określ, który to wiek i która połowa wieku. Oblicz, ile lat minęło od koronacji Władysława Łokietka do twojego urodzenia.



Palcem po mapie

- Przypomnij sobie, do czego służy mapa w codziennym życiu.

Co to jest mapa?

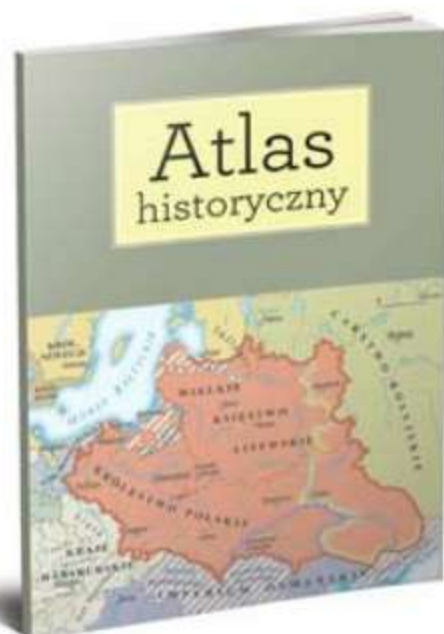
Podczas zajęć szkolnych korzystać będziecie z wielkich map ściennych, a także z tych umieszczonych w książkach. Ale najpierw odpowiedzmy na pytanie: co to jest **mapa**? Najkrócej: to odwzorowanie w pomniejszeniu obrazu Ziemi lub nieba. Niektóre mapy przedstawiają cały świat. Na innych widzimy jeden kontynent, wybrany kraj lub tylko jego fragment. Czasem też w uproszczony sposób przedstawiany jest na niej przebieg jakiegoś wydarzenia (np. wojny) czy następujących po sobie zdarzeń. Na mapach zaznaczone są morza, rzeki i najważniejsze miejscowości. Obraz mniejszego obszaru, np. miasta, nazywamy **planem**. Książka zawierająca mapy i plany to **atlas**.

Mapy wykorzystujemy podczas lekcji. Mają one także inne zastosowanie. Posługujemy się nimi w czasie podróży i wycieczek. Pozwalają nam nie zabłądzić w nieznanym terenie i szybko dotrzeć do celu. Tradycyjne mapy papierowe coraz częściej zastępowane są przez system nawigacji satelitarnej, czyli GPS (czytaj: dzi pi es).

Szukamy Lwowa

Natalka jest chora. Musi leżeć w łóżku. Nie nudzi się jednak. Ogląda wielki **atlas historyczny**. Na mapie współczesnej Polski szuka Lwowa. Tam urodziła się jej babcia. Nie może jednak odszukać tego miasta.

- Babciu, babciu, ty naprawdę urodziłaś się we Lwowie?
- Tak, wnusiu.
- W atlasie nie mogę go znaleźć. A mówiłaś, że to duże miasto.
- Na tej mapie nie znajdziesz Lwowa – powiedziała babcia.
- Dlaczego? – pyta zaskoczona Natalka.
- Ponieważ Lwów nie znajduje się w Polsce. O zobacz – wskazuje na innej mapie – Lwów jest tutaj, na Ukrainie.
- Jak to? To znaczy, że nie urodziłaś się w Polsce?
- W Polsce, w Polsce – uśmiecha się babcia. – Ale po II wojnie światowej granice uległy zmianie. Lwów znalazł się w Związku Sowieckim. Po jego upadku powstało państwo ukraińskie i w nim obecnie znajduje się miasto, z którego pochodzę.



SŁOWNICZEK

Atlas historyczny – książka zawierająca zbiór map o tematyce historycznej. Warto korzystać z atlasu przez cały okres nauki historii.

LWÓW



– To dla mnie za trudne! – smuci się Natałka.
 – Nie tak bardzo, popatrz tutaj – babcia wskazuje jeszcze inną stronę w atlasie. – Na tej mapie Lwów leży w Polsce. Na następnej stronie znajduje się już w Związku Sowieckim. Na kolejnej zaś na terytorium Ukrainy. Widzisz? Mapa pomoże ci zrozumieć wydarzenia, które miały miejsce w przeszłości.



RÓŻNE RODZAJE MAP I PLANÓW HISTORYCZNYCH

Wydarzenia historyczne zawsze związane są z określonymi miejscami. Ich odnalezienie na mapie pozwala niekiedy zrozumieć postępowanie ludzi. Na lekcjach historii dowiecie się więc, gdzie miały miejsce ważne wydarzenia. Mapa, na której przedstawiono wydarzenia z przeszłości, to **mapa historyczna**. Poniżej umieszczono przykładowo mapę i plany, z jakimi możecie spotkać się na lekcjach historii.



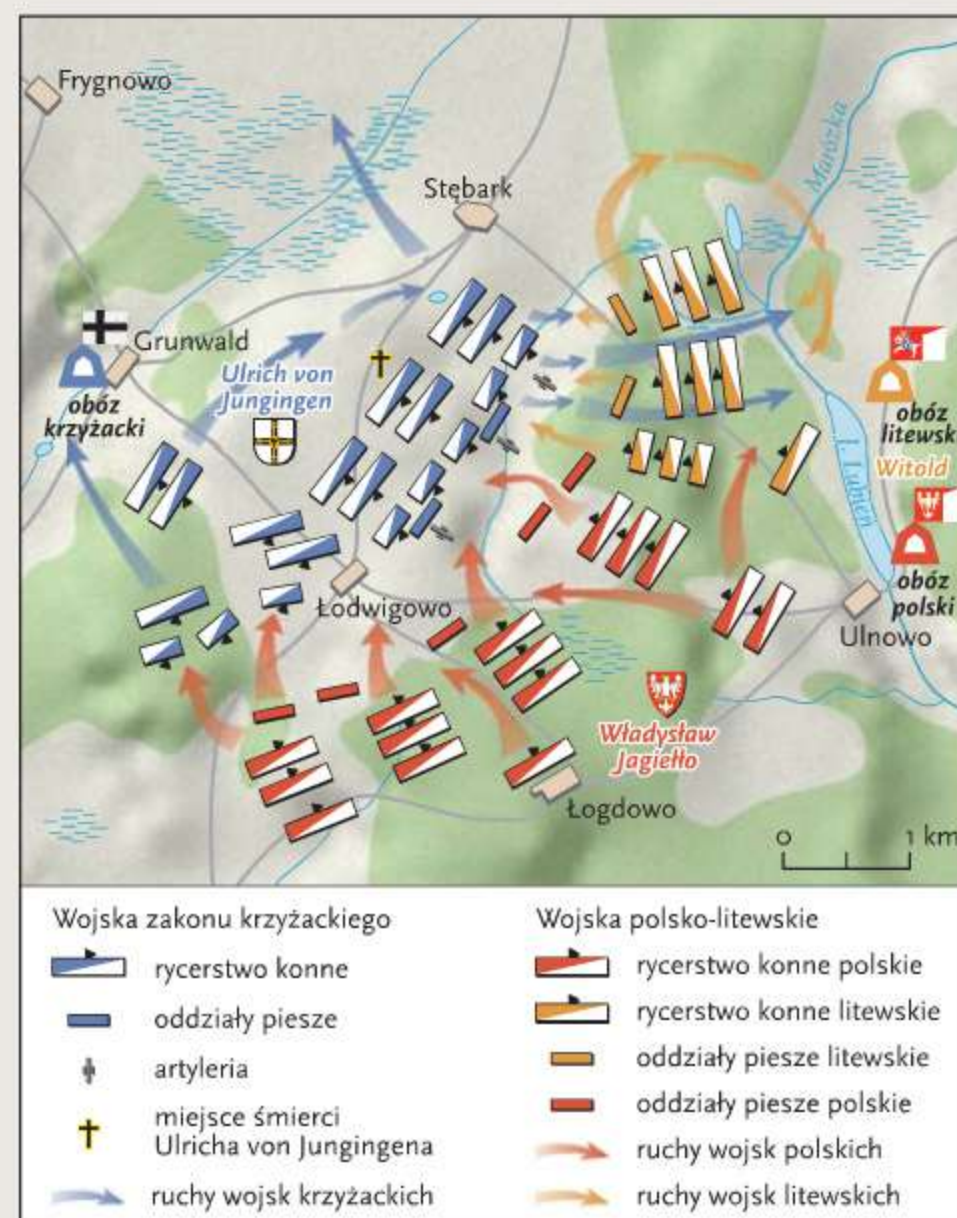
Legenda mapy

Rzeczpospolita w drugiej połowie XVII wieku

Tytuł mapy

Mapa polityczna przedstawia granice państw i ich zmiany w określonym czasie. Kolory i wyraźnie zaznaczone granice pomagają rozróżniać terytoria krajów. Państwa lub ich części są podpisane.

Za pomocą **planu bitwy** pokazujemy przebieg walk. Różnymi kolorami zaznaczono walczące armie. Strzałki ilustrują ruchy wojsk.



Bitwa pod Grunwaldem

Czytanie mapy

Bardzo ważny jest **tytuł mapy**. Zwracaj na niego uwagę. Informuje on, co dana mapa przedstawia. Tytuł umieszczony jest najczęściej nad lub pod mapą. Na mapie historycznej mogą być ukazane zmiany granic i wydarzenia zachodzące na przestrzeni dziejów. W celu lepszego ich zrozumienia stosuje się różne kolory, linie, napisy i znaki. Ich znaczenie wyjaśnia **legenda**. Legendzie warto poświęcić chwilę, by mapa nie stanowiła zagadki i by sprawnie się nią posługiwać. Kiedy opanujesz sztukę odczytywania mapy, będzie ona dla ciebie ważną pomocą i źródłem przydatnych informacji.



Średniowieczny Kraków

Plan miejscowości pokazuje wybraną miejscowość lub jej część. Podpisami, wyróżniającym kolorem, symbolami lub cyframi oznaczono na nim najważniejsze obiekty. Ich opisy znajdują się w legendzie mapy.



Plan miejscowości jest odwzorowaniem jej zabudowy i przebiegu ulic.

■ Obejrzyj plan średniowiecznego Krakowa, a następnie odzyskaj zaznaczone budowle na współczesnym zdjęciu powyżej. Pomogą ci w tym cyfry.

ZAPAMIĘTAJ

- Mapa odwzorowuje w pomniejszeniu obraz wybranego terytorium: całego świata, kontynentu, kraju lub jego fragmentu.
- Mapa historyczna ukazuje zmiany granic i inne zjawiska zachodzące w przeszłości. Zjawiska historyczne dotyczące mniejszych obszarów przedstawiamy za pomocą planów.
- Zanim rozpoczniesz pracę z mapą, zapoznaj się z jej tytułem i legendą.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz, do czego służy mapa.
2. Wymień znane ci rodzaje map historycznych.
3. Wyjaśnij, w czym pomagają nam tytuł i legenda mapy.



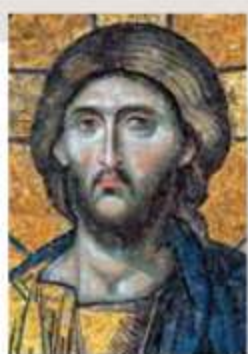
WARTO WIEDZIEĆ

Dawne mapy zwano kartami. Sporządzali je – podobnie jak dzisiaj – kartografowie. W dawnych wiekach mieli oni do dyspozycji tylko prymitywne urządzenia pomiarowe.

To już znamy, powtarzamy

Historia to nauka o dziejach. Historyk zajmuje się badaniem przeszłości człowieka.

Dzieje człowieka dzielimy na następujące **epoki**: prehistorię, starożytność, średniowiecze, nowożytność i współczesność.



narodziny
Chrystusa,
początek
naszej ery



Czas historyczny dzielimy na ery, tysiąclecia i wieki. Wyróżniamy dwie ery. Wydarzeniem, które je dzieli, jest **narodzenie Jezusa Chrystusa**.

Źródła historyczne to wszelkie zachowane ślady działalności człowieka. Dzielimy je na źródła pisane i niepisane. Najcenniejsze źródła nazywamy **zabytkami**.



Znajomość podstawowych zasad **chronologii** pomaga nam umiejscowić wydarzenia w czasie: w danej erze, wieku oraz w jego pierwszej lub drugiej połowie. To zaś pozwala nam określić kolejność wydarzeń historycznych.

Mapa odwzorowuje w pomniejszeniu obraz wybranego terytorium. Mapa historyczna ukazuje zmiany granic i inne zjawiska, które zaszły w przeszłości.

Zadania

Zadanie 1.

Przerysuj do zeszytu oś czasu i podpisz epoki zaznaczone cyframi od 1 do 5.



Zadanie 2.

Poniższe ilustracje przedstawiają różne źródła historyczne. Wyjaśnij, które z nich zaliczamy do źródeł pisanych, a które do niepisanych.



B



C



D



E



F



Zadanie 3.

Przerysuj diagram do zeszytu. Dopasuj każdą z podanych dat rocznych do odpowiedniego stulecia, a następnie wpisz litery przyporządkowane datom do właściwych rubryk w diagramie. Odczytaj hasło i je wyjaśnij.

396 rok (O), 612 rok (H), 743 rok (L), 900 rok (I), 1034 rok (C),
1386 rok (N), 1650 rok (A), 1801 rok (G), 2000 rok (R)

										
XI	VII	XX	IV	XIV	IV	VIII	IV	XIX	IX	XVII

Zadanie 4.

Wyobraź sobie, że jesteś sławną postacią historyczną. Wymień trzy źródła pisane i trzy niepisane, które mogłyby opowiedzieć następnym pokoleniom o twoim życiu. W jakich muzeach lub innych miejscach przyszli historycy musieliby szukać tych źródeł?

Zadanie 5.

Wykonaj polecenia dotyczące obliczania czasu.

- A.** Kalendarz juliański, czyli zreformowany przez Juliusza Cezara, został wprowadzony w 46 roku przed narodzeniem Chrystusa, a kalendarz gregoriański – w 1582 roku po narodzeniu Chrystusa. Określ, w którym wieku zaczęto się posługiwać każdym z tych kalendarzy. W zapisie wieków posłuż się skrótami: p.n.e., n.e.
- B.** Konflikt Polski z Krzyżakami rozpoczął się w 1308 roku i toczył się z przerwami do 1521 roku. Określ, w których wiekach trwały wojny polsko-krzyżackie.
- C.** Ostatni król Polski Stanisław August Poniatowski zasiadł na tronie w 1764 roku, a został zmuszony do zrzeczenia się korony w 1795 roku. Oblicz, ile lat trwało panowanie tego władcy.

Zadanie 6.

Z rozsypanych sylab ułóż wyraz, który poznałeś / poznałaś na jednej z lekcji historii. Wpisz wyraz do zeszytu i wyjaśnij jego znaczenie.

H I S - P R E - I A - T O R

Dział II

Moja historia, moja ojczyzna

Rodzice **Robert**
i **Małgosia** to
przedstawiciele
trzeciego
pokolenia.

Współczesna rodzina
czteropokoleniowa.

Babcia **Zosia**
i dziadek
Kazimierz
to **drugie**
pokolenie.

Prababcia **Antonina**,
najstarsza w rodzinie,
jest przedstawicielką
pierwszego pokolenia.

Najmłodsze, **czwarte**
pokolenie, to dzieci: starszy
Maciek i dopiero co urodzona
Weronika.

■ Wymień członków kolejnych pokoleń swojej rodziny.

4

Ja i moja historia

- Dowiedz się, czy twoi rodzice lub dziadkowie mają jakieś cenne dla nich pamiątki rodzinnej historii.

Każdy z nas tworzy historię

Ucząc się historii, poznajemy dzieje ludzi. Każdy człowiek jest ważny. Nie ma znaczenia, czy żył kiedyś, żyje obecnie czy będzie żył w przyszłości. Oczywiście, niektóre osoby są bardziej znane, bo rządzą krajami lub dokonują ważnych odkryć naukowych, ale bez milionów zwykłych ludzi nie byłoby naszego świata i jego historii. Każdy jest jak cegła w murze – niby mała, z daleka niewidoczna, ale gdyby wypadła, dziurę każdy by zauważył.

Moja historia

Każdy z nas ma swoją historię. Niektórzy przeprowadzali się z miejscowości do miejscowości, wyjeżdżali w dalekie, ciekawe podróże, inni odnieśli sukcesy w sporcie, w nauce. A może są wśród was tacy, którzy dokonali już w swoim życiu wielkich czynów? Uratowali komuś zdrowie albo życie? Tak czy inaczej, na pewno przez dziesięć lat waszego życia wydarzyło się już wiele, a dużo więcej przed wami! Czy umiecie opowiedzieć historię swego życia? Jak dowiedzieć się, co się działo w czasach, których nie pamiętamy wcale lub które pamiętamy bardzo słabo?

Jak poznać swoją historię

Można oczywiście zapytać rodziców, dziadków, starsze rodzeństwo. Dowiedziecie się od nich, jacy byliście w dzieciństwie, kiedy zaczęliście mówić, jak wyglądał wasz pierwszy dzień w przedszkolu. Istnieje jednak obawa, że nie wszystkie wydarzenia zostały dobrze zapamiętane. Trudno czasem przypomnieć sobie, w którym roku byliśmy nad morzem, a kiedy w górach. Jak zatem zdobyć te ważne dla nas informacje?

Możemy zabawić się w historyka. Czy pamiętacie z poprzednich lekcji, co pomaga historykom poznać historię? Jak dowiadują się, kiedy zaszły ważne wydarzenia, kto był w tym czasie królem, kto wygrał wojnę, a kto poniósł klęskę? Informacje te czerpią ze źródeł historycznych. My także możemy sięgnąć po źródła dokumentujące naszą historię.

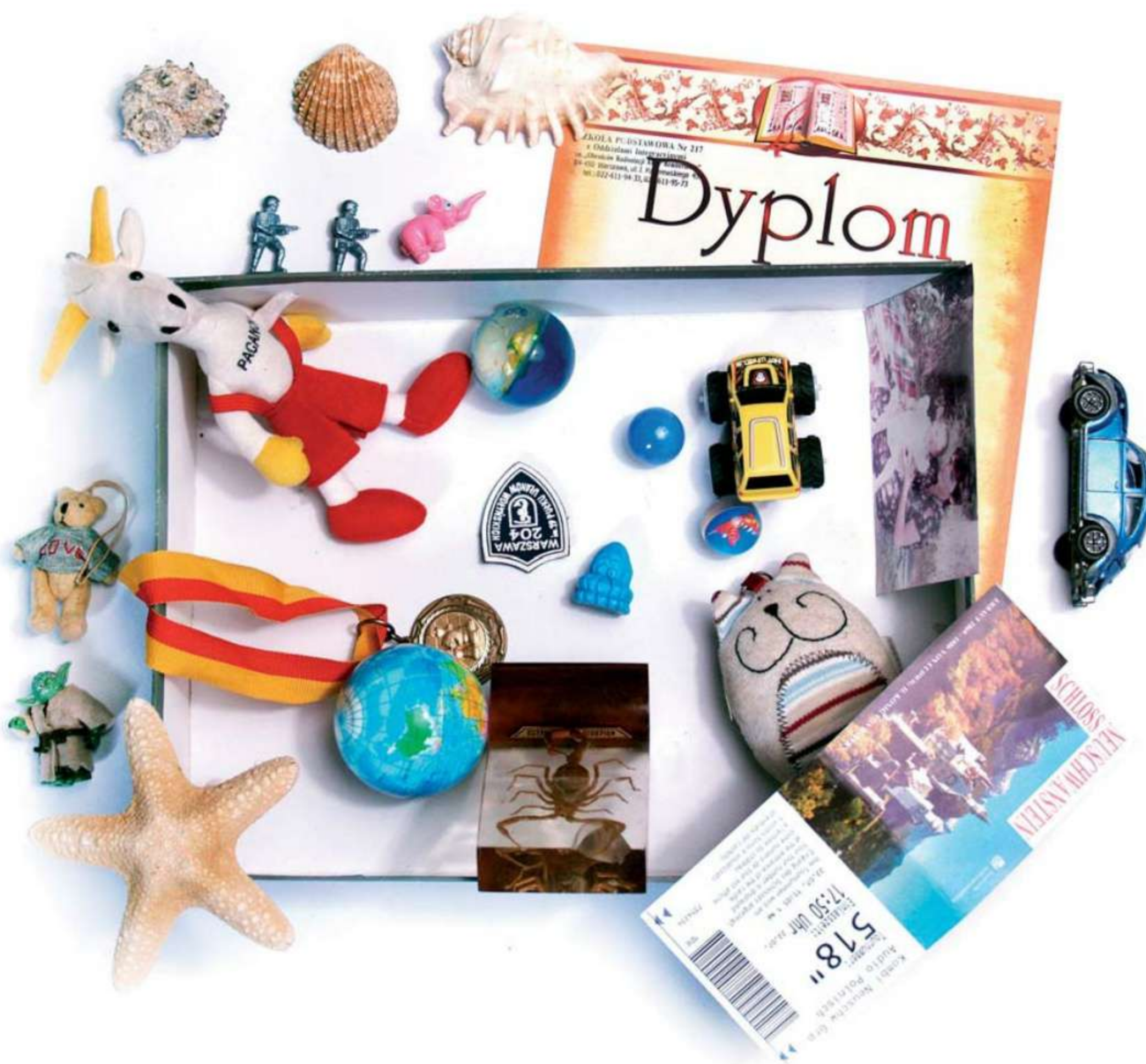
Ważnym dokumentem jest **akt urodzenia**. Znaleźć tam możemy datę i miejsce urodzenia oraz imiona rodziców. Wiele dowiadujemy się też z książeczki



WARTO WIEDZIEĆ

W 1944 roku w **Powstaniu Warszawskim** wzięło udział wielu harcerzy, niektórzy z nich byli niewiele od was starsi. Przenosili powstańczą pocztę i choć wtedy o tym nie wiedzieli, dokonywali w ten sposób wielkich bohaterskich czynów i poświęcali się dla ojczyzny.

zdrowia – ile ważyliśmy po urodzeniu, jakie mieliśmy szczepienia, na co chorowaliśmy. Ważnymi dokumentami mogą być legitymacja szkolna, **paszport**, świadectwa szkolne, dyplomy. Czasem zbieramy na przykład bilety kolejowe czy lotnicze z dalekich podróży, bilety wstępu do muzeów – to również pomoże nam lepiej poznać naszą historię.



- Opowiedz o przedmiotach, które mogłyby się znaleźć w twoim zbiorze pamiątek.

Pomocne mogą się okazać także źródła niepisane – nasze zabawki, ubrania, np. pierwsze śpioszki, maskotki. Nieocenionym źródłem są też fotografie i filmy. Jak widzicie, ze źródeł dotyczących waszego życia zebrałaby się całkiem spora kolekcja pamiątek!



WARTO WIEDZIEĆ

Akt urodzenia

to bardzo ważny dokument. Ma go każdy z nas. Na jego podstawie można stwierdzić, kto jest naszymi rodzicami oraz gdzie i kiedy się urodziliśmy. Poproś rodziców, by pokazali ci twój akt urodzenia.



SŁOWNICZEK

Paszport – dokument uprawniający do przekraczania granicy państwa.

**SŁOWNICZEK**

Pokolenie –
grupa ludzi
w podobnym wieku.

Historia mojej rodziny

Znamy już zatem naszą historię. Wiemy, kiedy się urodziliśmy i co robiliśmy w swoim życiu. Ale czy to wystarczy? W szkole, w urzędzie pytają nie tylko o nas, ale i o naszych rodziców. Opowiadając o sobie, trudno nie wspomnieć o rodzicach i rodzeństwie. Człowiek żyje wśród ludzi, rośnie, rozwija się w różnych grupach i to ludzie z tych grup tworzą również jego historię.

A jak poznać historię swojej rodziny? Podobnie jak własną, tylko jest to trochę trudniejsze, bo badamy czasy, w których nie było nas jeszcze na świecie. Pomogą nam rozmowy z przedstawicielami starszych **pokoleń** – z rodzicami czy dziadkami. Możemy się w ten sposób dużo dowiedzieć o naszej rodzinie i o historii naszego kraju.



Zasuszona róża
ze ślubnego
bukietu mamy

Pamiątkowy
zegarek dziadka

Kompas wujka
kapitana

Lupa – szkło
powiększające
należące do babci

Stare monety



Order Virtuti Militari,
najwyższe polskie
odznaczenie wojskowe
– uhonorowano nim
pradziadka.

Pamiętki rodzinne

Innym źródłem wiedzy o historii naszej rodziny są przeróżne przedmioty, które gromadzili nasi rodzice i dziadkowie. Pierścienek zaręczynowy mamy, pióro dziadka, obrus wyhaftowany przez prababcię, stare zdjęcia i książki. Te wszystkie przedmioty to pamiątki rodzinne. Są stare, od wielu lat przechowywane w rodzinie i pomagają nam dowiedzieć się więcej o jej historii. Ciekawe, czy przedmioty, z których teraz korzystasz, staną się kiedyś pamiątką w twojej rodzinie.

Tablice genealogiczne

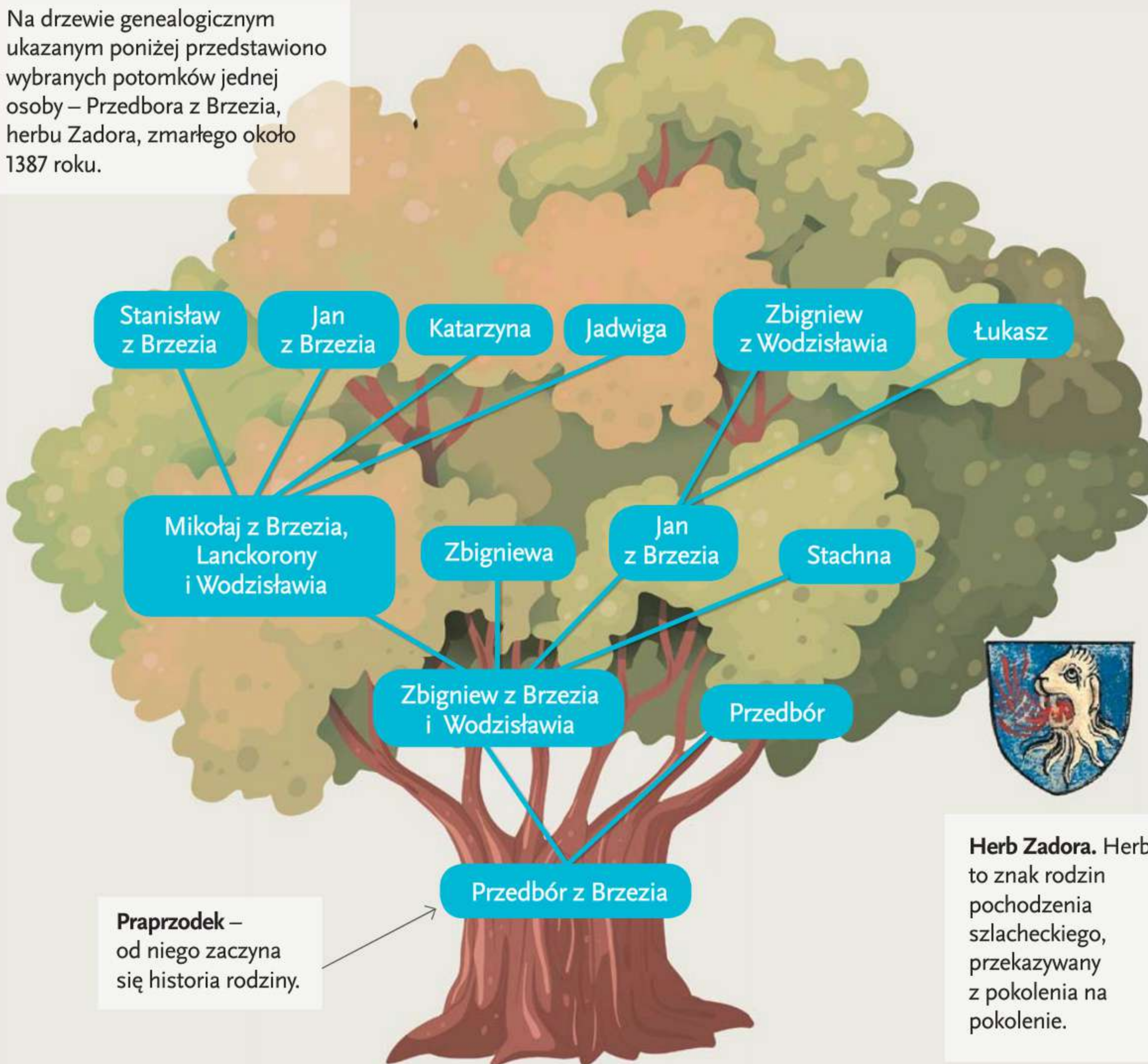
Jeśli chcemy uporządkować informacje na temat historii naszych rodziców, dziadków i dalszych przodków, możemy opracować tablicę genealogiczną.

Genealogia to dział historii zajmujący się powiązaniami rodzinnymi. Aby zapisać, kim byli potomkowie lub przodkowie jakiejś osoby, kiedy żyli, jak się nazywali, sporządza się różnego rodzaju tablice.

DRZEWO GENEALOGICZNE RODZINY LANCKOROŃSKICH

Tablica potomków – ze względu na swój kształt zwana też **drzewem genealogicznym** – to zestawienie osób pochodzących od jednej osoby.

Na drzewie genealogicznym ukazanym poniżej przedstawiono wybranych potomków jednej osoby – Przedbora z Brzezia, herbu Zadora, zmarłego około 1387 roku.



RYSUJEMY SWOJĄ TABLICĘ PRZODKÓW

Tablica przodków to zestawienie osób, od których pochodzi dany człowiek. Taki schemat pomoże nam zapisać, kim byli nasi najbliżsi przodkowie, kiedy żyli, jak się nazywali.



1 Na początku zapytaj rodziców, a także swoich dziadków i babcię o daty ich urodzenia oraz o daty urodzenia i śmierci ich rodziców.



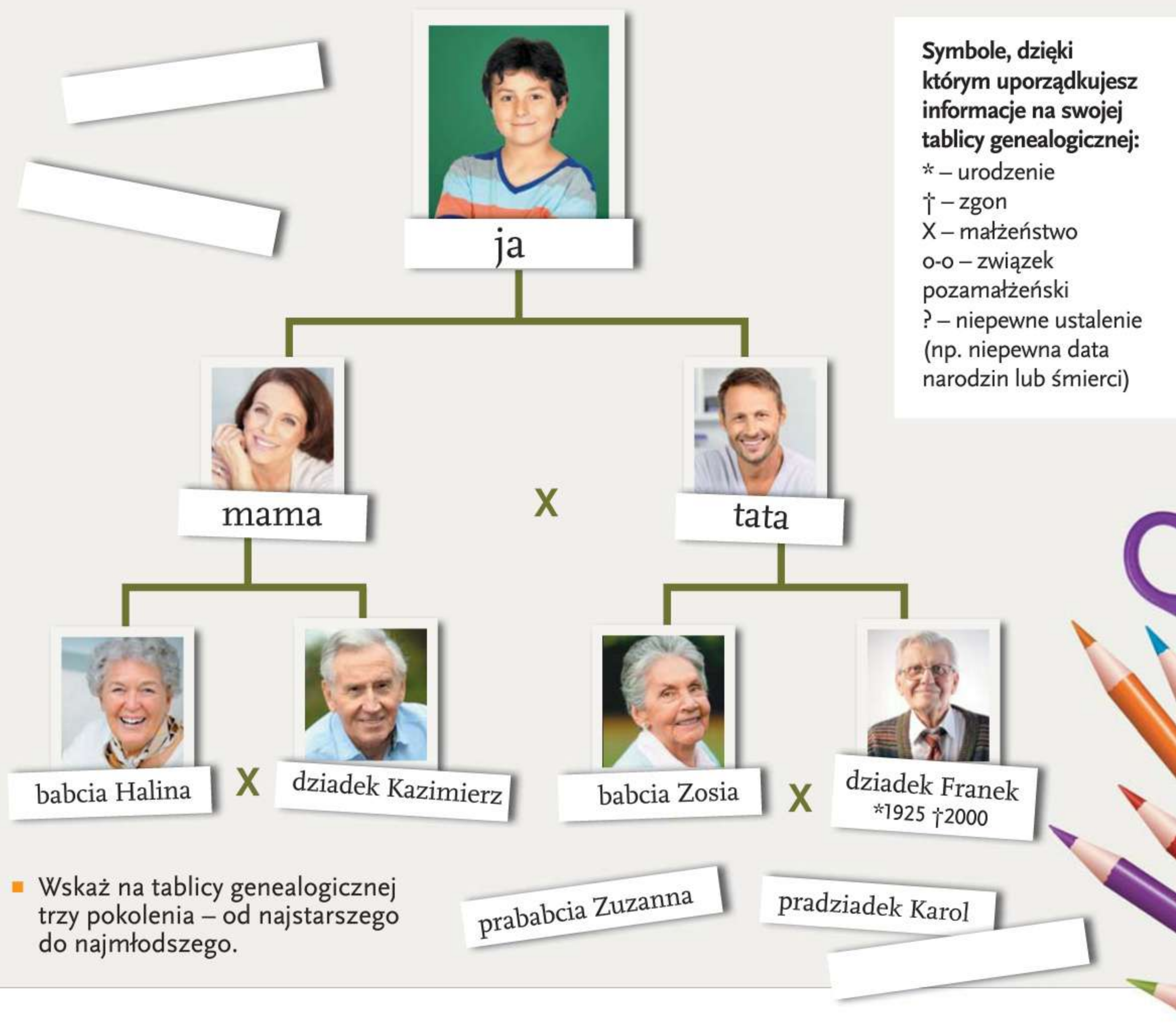
2 Okazją do zbierania informacji o przodkach mogą być rodzinne spotkania lub wizyty na rodzinnych grobach (np. podczas święta Wszystkich Świętych lub Dnia Zaduszego).



3 Możesz już przystąpić do rysowania tablicy przodków. Rysujemy ją od góry, łącząc pionowymi kreskami poszczególne postacie. Ty będziesz na samym wierzchołku.



4 Jeśli chcesz sięgnąć głębiej w przeszłość, możesz zbadać księgi parafialne, gdzie przez stulecia zapisywano daty urodzin i zgonów wszystkich parafian.



Tradycja rodzinna

W rodzinie przechowuje się nie tylko dokumenty i pamiątki. Każdą rodzinę wyróżniają jeszcze **zwyczaje**, często przekazywane z pokolenia na pokolenie. Co to jest zwyczaj? To sposób zachowania i działania podobny i powtarzający się. Na przykład zwyczajem rodzinnym może być coroczny wyjazd na narty do Zakopanego, ale i niedzielny spacer czy codzienne czytanie książek. Jeśli zwyczaj ten pielęgnują rodzice, potem dzieci, a następnie ich dzieci i tak dalej, staje się on **tradycją rodzinną**.

Są rodziny, w których tradycją jest określone imię czy zawód. Tradycyjne mogą być potrawy, stroje i powiedzonka. Rodzinę, która ma tradycje, łączy coś więcej niż wspólne nazwisko. Tradycja często wiąże się z wydarzeniami z przeszłości, dlatego tak ważna jest dla historyka badającego dzieje danej rodziny.

ZAPAMIĘTAJ

- Każdy z nas ma swoją historię. Aby ją poznać, może zadawać pytania rodzicom lub dziadkom albo zbierać i badać dokumenty oraz pamiątki rodzinne.
- Badając stare dokumenty, albumy ze zdjęciami oraz inne pamiątki, możemy również odtworzyć historię naszej rodziny. Aby uporządkować informacje dotyczące naszych przodków, możemy opracować tablicę genealogiczną naszej rodziny.
- Pamiątki rodzinne to przechowywane w naszych domach przedmioty, które przypominają nam ludzi i wydarzenia z przeszłości naszej rodziny.
- Tradycja to różnego rodzaju zwyczaje i zachowania powtarzające się w kolejnych pokoleniach.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego ważne jest, aby znać historię swoją i swojej rodziny. Zapisz w zeszycie swoje przemyślenia.
2. W jaki sposób można zbadać historię swoją i swojej rodziny? Podaj kilka sposobów.
3. Wyjaśnij, co to są pamiątki rodzinne i tradycja. Podaj odpowiednie przykłady.
- * 4. Dowiedz się, czy twoi bliscy mają jakieś pamiątki rodzinne. Jeśli tak, postaraj się poznać i zapisać w zeszycie historię kilku takich przedmiotów.



WARTO WIEDZIEĆ

W niektórych rodzinach istnieje tradycja nadawania dzieciom tych samych imion, które mieli ich rodzice, dziadkowie czy pradiadkowie. Dziadek Krzysztof, tata Krzysztof i syn Krzysztof. Może to prowadzić do wielu nieporozumień i pomyłek, ale też łączy pokolenia. Czasem przekazywany jest też z pokolenia na pokolenie zawód, na przykład rolnika czy lekarza.

- Podaj przykłady zwyczajów lub tradycji charakterystycznych dla twojej rodziny lub innych znanych ci rodzin.

Wielka i mała ojczyzna

- Zastanów się, z jakich źródeł historycznych możesz skorzystać, by poznać historię swojej okolicy.

Od ojcowizny do ojczyzny

Polska to nasz wspólny kraj, nasza ojczyzna. Ale czy zastanawialiście się, co oznacza słowo „ojczyzna”? Jest ono podobne do znanego wyrazu: „ojciec”. Od niego pochodzi stary, dziś już rzadko używany wyraz „ojcowizna”. Tym słowem najczęściej określano ziemię, na której żył i którą uprawiał ojciec, a po nim jego dzieci. Ojcowizna była bliska rodzinie, dbano o nią, aby jej nie utracić. Jak trzeba było, to i za broń chwytno w jej obronie. Na ojcowiznie budowano domy i uprawiano ziemię dającą żywność. Po ojcu i matce była najważniejsza.

Z czasem ludzie odkryli, że poza ich ziemią, poza wsią są jeszcze inne tereny, wioski i miasta. Zobaczyli, że żyją tam ludzie mówiący tym samym językiem, mający podobne zwyczaje. Poczuli, że cały ich kraj jest dla nich bardzo ważny i, gdy zaszła potrzeba, stawali do walki w jego obronie. W obronie swojej Ojczyzny.

Patriotyzm

Dzisiaj na szczęście nie trzeba walczyć z bronią w ręku za ojczyznę. Nasze granice są bezpieczne, możemy jeździć do innych krajów i zawierać tam przyjaźnie. Wciąż jednak nie powinniśmy zapominać, że jesteśmy Polakami. Ta pamięć potrzebna jest nie tylko podczas meczu polskiej reprezentacji. Należy każdego dnia dbać, by nasza ojczyzna była piękna i bezpieczna.

Człowiek, który kocha swoją ojczyznę i o nią dba, to **patriota**. A poświęcenie dla ojczyzny nazywamy **patriotyzmem**. Jak możemy na co dzień być patriotami? Możemy poznawać historię naszej ojczyzny, świętować wielkie rocznice i uroczystości. Wiele z takich świąt poznać, ucząc się historii. Możecie też starać się być dobrymi uczniami, żeby w przyszłości służyć ojczyźnie, wykonując uczciwie i dobrze swoje zawody. Warto też być patriotą za granicami kraju. Dobrze mówić o swojej ojczyźnie, a swoim zachowaniem nie przynosić jej wstydu.

Nie jest łatwo być patriotą. Nie jest łatwo pokochać cały kraj, w którym mieszkają różni ludzie mający różne tradycje. Dlatego też najłatwiej miłości



WARTO WIEDZIEĆ

Słowo „ojczyzna” można zapisać małą albo wielką literą. Wielką piszemy to słowo wówczas, gdy chcemy podkreślić wyjątkową więź, jaka nas łączy z naszą Ojczyzną. Okazujemy w ten sposób szacunek i miłość.

WARTO WIEDZIEĆ

Kiedyś w Europie posługiwano się językiem łacińskim. Po łacinie ojciec brzmi *pater*. Od tego słowa pochodzi wyraz *patria*, który oznacza właśnie ojczyznę. Czy wiecie już, skąd pochodzi słowo „**patriota**”?

do ojczyzny uczyć się przez miłość i szacunek do najbliższego otoczenia. Najpierw do rodziny, potem do okolicy, w której mieszkamy, oraz do **regionu**. Przeczytajcie poniższe opowiadanie i zastanówcie się, czy macie takie miejsca, jak jego bohaterowie.

Wakacje u dziadków

Kuba z Olą uwielbiają jeździć na wakacje do babci i dziadka. Dziadkowie mieszkają we wsi, na skraju wielkiego lasu. Dziadek mówi, że to puszcza, i że kiedyś cała Polska porośnięta była takim lasem. Dom babci i dziadka jest bardzo stary. Ma ponad sto lat. Wybudował go ze swoim ojcem dziadek dziadka Oli i Kuby, czyli ich prapradziadek. Dom jest drewniany, podłoga w nim skrzypi, a w ścianach chroboczą korniki, ale dzieciom to nie przeszkadza. To wszystko kojarzy im się z wakacjami u dziadków.

W każdym kącie starego domu „mieszka historia”. Tak mówi babcia. I snuje opowieści, na przykład o starych drzwiach od stodoły, w których utknał pocisk. Była wtedy wojna. Babci i dziadka nie było jeszcze na świecie.

SŁOWNICZEK

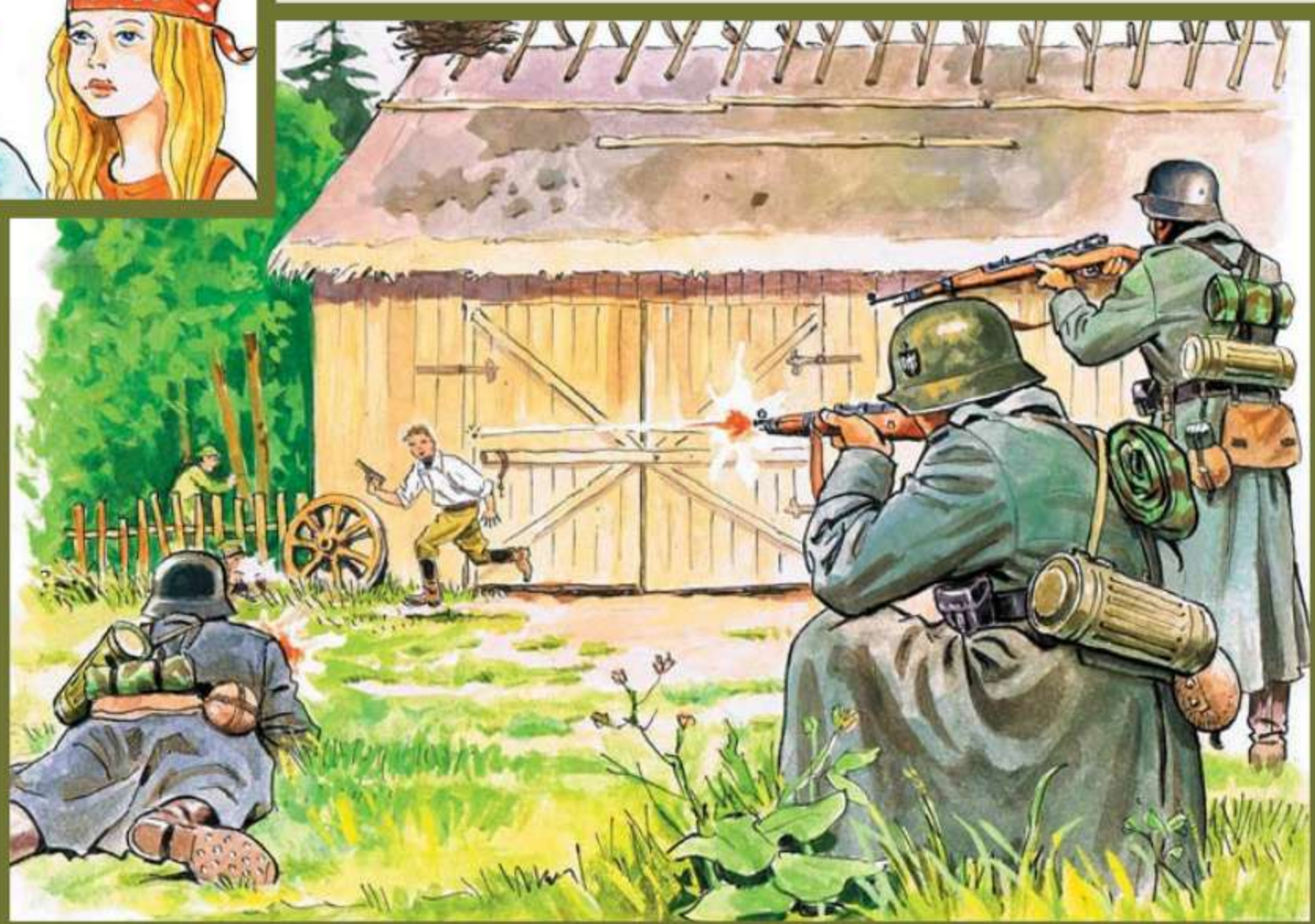
Region –

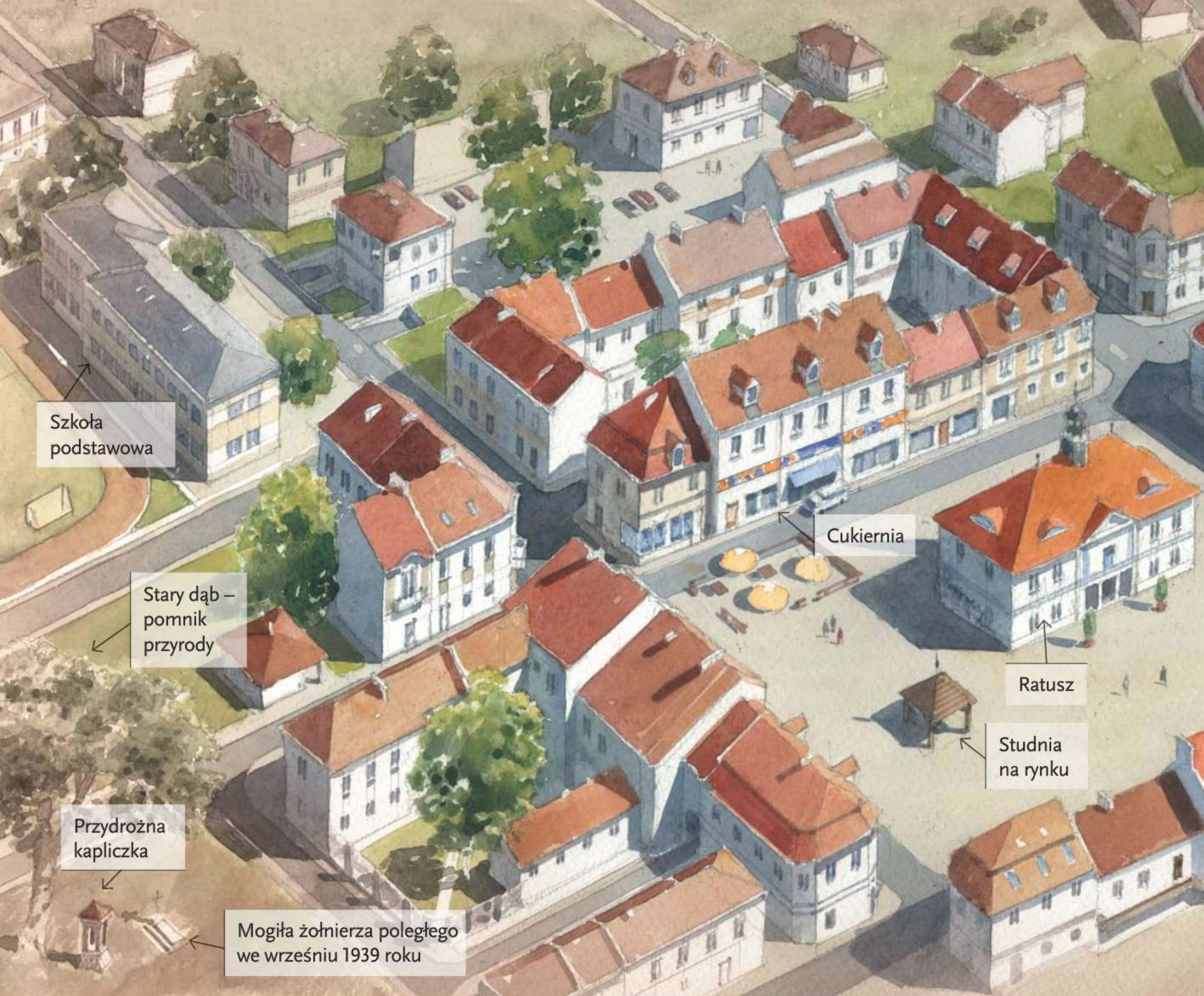
obszar wyróżniający się określonymi cechami. Wynikają one z odmiennej historii poszczególnych terenów lub warunków naturalnych (na przykład Mazury to obszar, na którym znajduje się wiele lasów i jezior, Podhale zaś to teren górzisty). Mieszkańcy danego regionu mają podobne tradycje.

Pradziadek miał już skończone 20 lat, więc włożył mundur i poszedł walczyć.

Polska była wtedy w bardzo złej sytuacji – jej armia została pokonana zaraz na początku ostatniej wojny, więc kto chciał walczyć – szedł do lasu. Tam, dobrze ukryci, polscy żołnierze zwani partyzantami ćwiczyli się w walce, a gdy pojawiła się okazja, atakowali małe oddziały wroga.

Tato dziadka był właśnie partyzantem i czasem przychodził do domu wykąpać się i coś zjeść. Jego mama (babcia dziadka Oli i Kuby) piekła wtedy chleb, który dawała synowi i jego towarzyszom broni. Pewnego razu wracających do lasu partyzantów zauważył wróg. Zaczęła się strzelanina. Jeden z pocisków utknał wówczas w drzwiach od stodoły. I pozostał tam do dziś.





Mała ojczyzna

Ola i Kuba co roku jeżdżą do dziadków, dlatego odkryli już prawie wszystkie tajemnice ich domu i okolicy.

– Dziadku – spytała pewnego razu Ola – nie jest ci nudno tak mieszkać w jednym miejscu z dala od miasta, od sklepów?

– Nie, Oleńko – bez wahania odpowiedział dziadek. – Tu się urodziłem, tu jest mój dom. Tu mam przyjaciół, znajomych. Każde drzewo, każdy przedmiot przypomina mi bliskie osoby i wydarzenia z mojego życia.

– Ale tu jest tak biednie. Nie myślałeś o przeprowadzce?

– Owszem, bogactw tu nie ma i jak powiadają, nie przelewa się. Mamy jednak



- Gdzie warto by było się udać, aby poznać historię miejscowości przedstawionej na ilustracji? Wskaż odpowiednie miejsca na rysunku i uzasadnij swój wybór.
- Opowiedz, jakie charakterystyczne obiekty (na przykład muzea, budowle, pomniki, inne zabytki czy atrakcje turystyczne) znajdują się w miejscowości, w której mieszkasz.

co jeść i dach nad głową. Przede wszystkim zaś mamy to miejsce na ziemi, do którego zawsze wracamy, gdzie czujemy się szczęśliwi. Taką naszą małą ojczyznę.

Kuba z Olą zastanawiali się później, czy ich osiedle w centrum miasta mogą nazwać małą ojczyzną. Nie jest może tak przytulne, ale jest chyba też ich własne. Lubią huśtawki na podwórku, pozdrawiają znajomych sąsiadów. Znają każde drzewo w sąsiednim parku. A i w ich okolicy nie brak miejsc związanych z historią oraz znanych ludzi. Tak, wakacje u dziadków są wspaniałe, ale do domu wracać też miło. Jak mówi stare przysłowie: „Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej”.



▲ Aby mieszkańcy lepiej poznali lokalne zwyczaje, organizowane są różne imprezy. Na fotografii festyn w Łowiczu.

► Grób powstańców z 1863 roku, którzy zginęli w walkach pod miejscowością Joachimów-Mogiły (w pobliżu Łowicza).

Twoja mała ojczyzna

Ola i Kuba, a także ich dziadkowie mają swoje miejsce na ziemi, które lubią, do którego chętnie wracają. Takie miejsce nazywamy **małą ojczyzną**. Warto zastanowić się nad tym, co jest naszą małą ojczyzną. W dzisiejszych czasach, kiedy ludzie dość często się przeprowadzają, czasem trudno odnaleźć takie miejsce. Dobrze jest, jeśli jednak człowiek je ma. Może to być cały region, ale też miejscowość, a w wypadku dużych miast – nawet jedna dzielnica.

Każdy region, a czasem nawet pojedyncza miejscowość, ma swoje tradycje. Mogą to być charakterystyczne dla danego obszaru ludowe melodie i stroje, regionalne potrawy, sposoby budowania i ozdabiania domów, zwyczaje związane z obchodzeniem świąt.

Pamiętką historii naszej małej ojczyzny mogą być na przykład mogiły żołnierzy i powstańców, które można znaleźć rozrzucone po lasach, polach i cmentarzach całej Polski. Okoliczni mieszkańcy składają tam kwiaty i zapalają znicze.



◀ Pomniki czy pamiątkowe tablice często przypominają o osobach, które nie są znane w całym kraju, jednak pamięć o ich dokonaniach trwa wśród mieszkańców miejscowości czy regionu. Na Śląsku taką zasłużoną postacią był ksiądz Jan Dzierżoń, który żył w latach 1811–1906. Był on nie tylko duchownym, lecz także jednym z najwybitniejszych pszczelarzy na świecie. Udoskonał konstrukcję ula, dzięki czemu można było produkować więcej miodu. Dziś jego pomnik można znaleźć we wsi Szreniawa, a tablicę ku jego pamięci – w mieście Nysie.



Jeśli wiecie już, co jest waszą małą ojczyzną, zastanówcie się, czy znacie historię i tradycje tego miejsca. Jeśli nie – popytajcie rodziców, sprawdźcie w książkach, w internecie. W przypadku dużych miast nie powinno być problemu ze znalezieniem informacji. Trudniej będzie na mniej znanych terenach, ale za to radość ze znalezienia czegokolwiek będzie wielka!

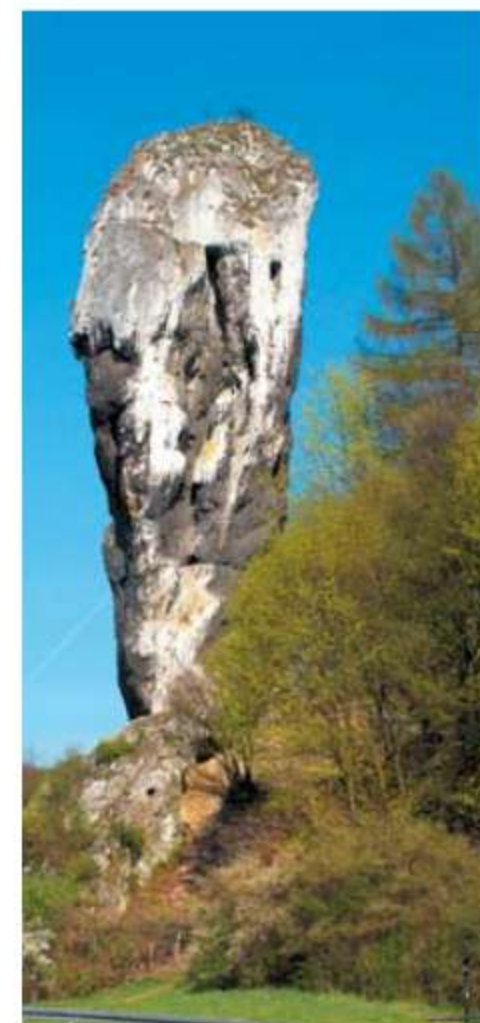
Następnie warto rozejrzeć się po okolicy. Może znajdziecie jakieś tablice informacyjne? Może będą to nazwy ulic poświęcone ludziom, którzy są miejscowymi bohaterami. A może jest w waszej miejscowości muzeum? Jeśli tam nie byliście – warto je odwiedzić. Wiele informacji można odczytać z pomników, tablic pamiątkowych na budynkach lub we wnętrzach kościołów albo z napisów na nagrobkach na miejscowym cmentarzu. Dobrze też poszukać innych zabytków – jak stary kościół, ratusz czy kamienica – a także **pomników przyrody**.

ZAPAMIĘTAJ

- Wyraz „ojczyzna” powstał od słowa „ojcowizna” i oznacza miejsce pochodzenia, kraj lub region, z którym czujemy się związani.
- Patriotyzm to szacunek i miłość do ojczyzny. Patriota to ktoś, kto kocha swoją ojczyznę.
- Mała ojczyzna to okolica, w której się urodziliśmy, mieszkamy i jesteśmy z nią związani. Może to być region, miejscowość, a nawet dzielnica miasta.
- Wiadomości na temat historii i tradycji małej ojczyzny możemy czerpać na przykład z: książek historycznych, internetu, opowieści starszych mieszkańców, napisów na pomnikach i tablicach pamiątkowych, dzięki eksponatom zgromadzonym w regionalnych muzeach.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz słowa „ojczyzna” i „patriotyzm”.
2. Przeczytaj jeszcze raz opowiadanie o wakacjach u babci i dziadka i powiedz, co sprawia, że dziadkowie tak chętnie przebywają w swojej okolicy.
3. Zastanów się, co jest twoją małą ojczyzną. Co możesz o niej powiedzieć? Zdobądź jak najwięcej informacji na temat jej historii i tradycji zgodnie ze wskazówkami zawartymi w tym rozdziale.
- * 4. Zbierz i przedstaw informacje na temat zasłużonej postaci, która była związana z twoją małą ojczyzną.



SŁOWNICZEK

Pomnik przyrody – stary i cenny element krajobrazu, na przykład drzewo, kamień. Ilustracja przedstawia Maczugę Herkulesa znajdującą się w Ojcowskim Parku Narodowym, niedaleko Pieskowej Skały.

Poznaj to, co nieznane

Polska niejedno ma imię

Mimo że mieszkamy w jednym kraju, nasze małe ojczyzny często różnią się między sobą. Jest to widoczne, zwłaszcza gdy porównamy poszczególne regiony Polski.

STRÓJ REGIONALNY

Regiony różnią się między sobą strojem. Nie chodzi tu oczywiście o codzienne ubranie. Kiedyś ludzie bogaci, mieszkańcy miast i pałaców w całym kraju także ubierali się podobnie, jednak na wsi było inaczej. Tam z okazji święta kobiety wkładały kolorowe spódnice, a na głowach wiązały chusty. Mężczyźni nosili wysokie buty i zazwyczaj długie, wzorzyste płaszcze. Kolory i krój ich strojów różniły się w zależności od regionu. Na pewno większość z was widziała kolorowe pasy na łowickiej spódnicy, pawie pióra na czapce krakowskiej albo góralskie kierzce, czyli skórzane buty. Stroje ludowe, bo o nich mowa, bardzo rzadko są już używane. Jedynie na Podhalu chyba każdy góral ma strój ludowy. Wkłada go na szczególne okazje, najczęściej w religijne święta. Jednak w większości regionów strój ludowy trafił już do muzeum.

Szopka
krakowska



ŚWIĄTECZNE ZWYCZAJE

Odmienność potraw łączy się bardzo często ze świętami religijnymi. Na Boże Narodzenie prawie w całej Polsce jada się kluski z makiem, ale na wschodzie popularna jest kutia, czyli pszenica z makiem, a na Śląsku makówki – mak z namoczoną w mleku chałką.

Mówiąc o świętach, warto wspomnieć o różnicach nie tylko kulinarnych. Przed Wielkanocą w Lipnicy Murowanej i na Podhalu mieszkańcy robią wspaniałe, wysokie i kolorowe palmy. Na Boże Narodzenie w Krakowie powstają przepiękne szopki. Na Śląsku prezenty pod choinkę przynosi Dzieciątko, w Wielkopolsce – Gwiazdor, a w pozostałych regionach – Święty Mikołaj.

GWARY

Jednym ze śladów historii regionów są gwary, czyli regionalne odmiany języka. Dawniej gwarami posługiwano się na co dzień. Dziś są używane coraz rzadziej i bywa, że pozostają z nich tylko pojedyncze wyrazy. Na przykład mieszkańcy Wielkopolski często na ziemniaki mówią „pyry”, na Górnym Śląsku słowo „krupniok” oznacza kaszanke, a na Podhalu „śwarny” to fajny, ładny.

POTRAWY REGIONALNE



Sękacz – ciasto pieczone na obracającym się nad ogniem wałku, popularne na Kaszubach, Suwalszczyźnie i Podlasiu.



Pierniki toruńskie – przygotowywane z ciasta z dodatkiem miodu oraz aromatycznych przypraw.



Oscypki – góralskie wędzone serki wyrabiane z owczego mleka, produkowane głównie na Podhalu.



Kluski śląskie – przygotowywane z mąki i gotowanych ziemniaków, podawane ze skwarkami.



Rogal świętomarciński – słodki przysmak z Wielkopolski, nadziewany między innymi białym makiem i migdałami.



Strój kujawski



Strój krakowski



**Obwarzanki
z makiem –**
tradycyjne krakow-
skie obwarzanki, mogą
też być posypane
solą.



▲ Regiony historyczno-geograficzne Polski.



Strój lubelski



Strój łowicki

- Wskaż region, w którym mieszkasz lub w którym się urodziłeś / urodziłaś.
- Określ, z jakimi regionami graniczy twój region.
- Opowiedz o tradycjach regionu, w którym mieszkasz.

6



▲ W herbie Warszawy znajduje się wizerunek syreny – mitycznej postaci kobiety z rybim ogonem.

■ Czy twoja miejscowość lub gmina mają swój herb? Jeśli tak, omów jego wygląd i spróbuj wyjaśnić pochodzenie.



▲ Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek Orła Białego ze złotą koroną na głowie (orzeł zwraca głowę w swoją prawą stronę), z rozwiniętymi skrzydłami, ze złotymi dziobem i szponami, umieszczony w czerwonym polu tarczy.

Nasze polskie symbole

- Przypomnij sobie, co wiesz o polskim godle i hymnie oraz naszej flagie państwowej.

Warszawa stolicą Polski

Sobota miała być szczególnym dniem dla Julki z 4b. Tato dziewczynki musi załatwić ważną sprawę w stolicy Polski – Warszawie – i postanowił zabrać córkę ze sobą. Pojechała też mama Julki. Chciała zrobić w mieście zakupy. Dziewczynka nigdy nie była w Warszawie. Była bardzo ciekawa tego miasta i w drodze zasypywała rodziców pytaniami.

- Co to znaczy, że Warszawa jest stolicą?
- To znaczy, Julciu – odpowiada cierpliwie tato – że jest najważniejszym miastem w kraju. Kiedyś mieszkał tu król, który, jak wiesz, zasiadał na tronie. W dawnych czasach tron nazywano „stolcem”. I od tego określenia wzięła się nazwa miasta, w którym mieszkał król.
- Ale dziś nie mamy już króla – odrzekła zdziwiona Julka.
- Króla nie mamy, ale są osoby, które sprawują władzę. Ich siedzibą jest wciąż Warszawa.
- Odwiedzimy ich? – pytała dalej Julka.
- Nie. Pokażę ci za to, gdzie pracują, skąd rządzą całą Polską.

Symbole narodowe

- Tato, dlaczego większość autobusów jest żółto-czerwona i namalowana jest na nich syrenka? – spytała Julka zaciekawiona wyglądem autobusów.
- Żółto-czerwona jest flaga Warszawy, a syrenka widnieje w herbie tego miasta – odpowiedział tato.
- Polska też ma swoją flagę – kontynuowała dziewczynka – tylko że biało-czerwoną.
- A jaki kolor jest na górze? – dopytywała mama córkę.
- Oczywiście, że biały! – bez wahania odpowiedziała Julia. – A herbem Polski jest biały orzeł w koronie na czerwonym tle – dodała.
- Orzeł to godło, Julciu – poprawiła mama. – Herb może mieć miasto, a nawet jakaś rodzina. Państwo ma godło. A jaka pieśń jest hymnem Polski?
- „Jeszcze Polska nie zginęła” – odpowiedziała Julka.



- Podaj przykłady różnych sytuacji i miejsc, w których spotykamy się z polskimi barwami i godłem.

– To początek tej pieśni – wtrącił tato. – Tytuł jest inny – *Mazurek Dąbrowskiego*. Będiesz się jeszcze uczyć, dlaczego tak się nazywa. A tymczasem zapamiętaj – Polska ma trzy symbole narodowe: flagę, godło i hymn.

Godło, barwy i hymn

Polskie barwy, godło i hymn mają swoją historię. O tym, dlaczego **Orzeł Biały** stał się naszym godłem, opowiada legenda o Lechu, Czechu i Rusie, którą poznacie na następnej lekcji. To jednak tylko legenda. Na pewno wiadomo natomiast, że ten wspaniały ptak – symbol zwycięstwa i panowania – był najpierw znakiem władców Polski, a z czasem stał się godłem całego państwa. Od godła – białego orła na czerwonej tarczy – pochodzą z kolei nasze **biało-czerwone barwy**, które świetnie znacie z polskiej flagi.

Godło i barwy towarzyszyły Polakom w długiej historii. Dodawały odwagi na polach bitew, przypominały o obowiązkach wobec ojczyzny. Szczególnie ważną rolę odgrywały w czasach, gdy Polska znajdowała się pod władzą obcych państw. W tych trudnych chwilach do walki o wolność zagrzewał Polaków także *Mazurek Dąbrowskiego*. W niepodległej Polsce stał się on naszym **hymnem państwowym**. O tym, jak powstała pieśń zaczynająca się od słów „Jeszcze Polska nie zginęła”, również dowiesz się na jednej z lekcji historii w klasie 4.

Na co dzień i od święta

Dziś w niepodległej, wolnej Polsce symbole narodowe są oficjalnymi znakami naszego państwa. Wizerunek Orła Białego odnajdziemy między innymi na gmachach urzędów państwowych, na mundurach żołnierzy i policjantów,

◀ Symbole narodowe odgrywają ważną rolę w czasie uroczystości, w których biorą udział przedstawiciele władz państwowych oraz wojska. Na maszt wciągana jest wówczas flaga państwowa, żołnierze występują ze sztandarami w narodowych barwach, wykonuje się hymn. Białe-czerwone barwy towarzyszą nam jednak także przy okazjach mniej oficjalnych, gdy chcemy podkreślić dumę z naszej ojczyzny, np. w czasie imprez sportowych z udziałem reprezentantów Polski.

WARTO WIEDZIEĆ

Dni najważniejszych polskich świąt państwowych – 3 maja i 11 listopada – są wolne od pracy i zajęć szkolnych. Z kolei Święto Wojska Polskiego przypada 15 sierpnia, czyli w dniu ważnego święta religijnego – Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, które również jest dniem wolnym.

na polskich monetach i banknotach czy na ścianach klas szkolnych. Białoczerwone flagi powiewają stale na siedzibach najwyższych polskich władz (na przykład prezydenta czy sejmu). Za granicą zobaczymy je na budynkach polskich ambasad, czyli przedstawicielstw naszego państwa w innych krajach, a także na polskich statkach pływających po morzach całego świata. Po nasze symbole sięgamy w chwilach szczególnie ważnych, tak radosnych, jak i smutnych. Wyrażamy w ten sposób nasze przywiązanie do ojczyzny i tradycji, poczucie wspólnoty oraz dumę z naszego kraju. Czynimy tak zwłaszcza w czasie **świąt narodowych**, czyli w dniach, w których czcimy szczególnie ważne wydarzenia z dziejów Polski. Na naszych domach wywieszamy wówczas biało-czerwone flagi. Barwami narodowymi dekorujemy miejsca, które są świadectwem naszej historii. Bierzemy udział w uroczystościach, na przykład szkolnych apelach, w czasie których śpiewamy hymn. W dniu **2 maja** obchodzimy **Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej**, który ma przypominać wszystkim Polakom o szacunku dla narodowych symboli.

3 maja**Święto Narodowe Trzeciego Maja**

Upamiętnia
uchwalenie w 1791 roku
Konstytucji 3 maja –
jednego z najważniejszych
aktów prawnych
w dziejach Polski.

15 sierpnia**Święto
Wojska Polskiego**

Upamiętnia
zwycięstwo
polskich żołnierzy
nad bolszewikami
w Bitwie Warszawskiej
w 1920 roku.

11 listopada**Narodowe Święto
Niepodległości**

Upamiętnia
odzyskanie
przez Polskę
niepodległości
w 1918 roku,
po 123 latach zaborów.

ZAPAMIĘTAJ

- Stolicą Polski jest Warszawa. Stolica to główna siedziba władz państwowych.
- Polskie symbole narodowe to: godło (Orzeł Biały w koronie na czerwonym polu tarczy), flaga (biało-czerwona) i hymn państwowy (*Mazurek Dąbrowskiego*).
- Wszyscy mamy obowiązek dbać o nasze symbole narodowe oraz okazywać im cześć i szacunek.
- Najważniejsze polskie święta państwowe obchodzimy: 3 maja (święto ustanowienia *Konstytucji 3 maja*) i 11 listopada (święto odzyskania niepodległości).

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów polskie symbole narodowe. Przedstaw przykłady sytuacji, w których stykamy się z tymi symbolami.
2. Wymień ważniejsze polskie święta państwowe. Jakie wydarzenia z historii Polski upamiętniają te święta?
3. Opowiedz, w jaki sposób możesz uczestniczyć w obchodach świąt państwowych.

WARTO WIEDZIEĆ

Polski orzeł nie zawsze wyglądał tak jak dziś.



Ptaka z monety króla Bolesława Chrobrego (z XI wieku) ma duży brzuch, wielki ogon, a jego dziób i szpony nie wskazują, że jest drapieżnikiem. Nie wiemy dokładnie, jakiego znaku używali pierwsi polscy władcy.



W XIII wieku Orzeł Biały w koronie stał się symbolem Królestwa Polskiego. Królowie z rodu Piastów umieszczali godło między innymi na swych pieczęciach, które dołączano do najważniejszych dokumentów państwowych.



Pod koniec XVIII wieku Polska została podbita przez sąsiednie państwa. W XIX wieku istniało zależne od Rosji Królestwo Polskie. Dlatego polski biały orzeł był wtedy umieszczany na tle czarnego dwugłowego orła rosyjskiego.



Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku godłem Polski na powrót stał się Orzeł Biały w koronie. Polacy pragnęli podkreślić w ten sposób swoje przywiązanie do ojczystej historii.

Legendarne początki

■ Przypomnij sobie jakieś legendy. O czym one opowiadają?

Polskie legendy

Polska ma już ponad tysiąc lat. Niewiele jednak wiadomo na temat początków naszego państwa. O czasach tych mówią nam **legendy**. Są to opowiadania o postaciach i wydarzeniach z odległej przeszłości, pełne niezwykłych, cudownych motywów. Legendy były najpierw przekazywane ustnie z pokolenia na pokolenie. Później zostały spisane.



Aby zaciekawić czytelników, dawni dziejopisarze często dodatkowo wzbogacali takie relacje barwnymi, choć nie zawsze prawdziwymi opowieściami.

Lech, Czech i Rus

Dawno temu, w odległej krainie żyło sobie trzech książąt – bracia **Lech**, **Czech** i **Rus**. Byli szczęśliwi, rządili mądrze, lecz ziemia, którą zamieszkiwali, nie mogła wyżywić coraz liczniejszej ludności. Bracia postanowili więc wyruszyć na poszukiwanie bardziej żyznych terenów dla siebie i swojego ludu. Wędrowali bardzo długo. Przedzierali się przez nieprzebyte lasy, przepławiali się przez szeroko rozlane rzeki i głębokie bagniska. Wreszcie – po wielu dniach podróży – Lech, Czech i Rus dotarli do rozległej krainy. Porastała ją puszcza. Pełno tu było zwierzyny i owoców leśnych, a rzeki i jeziora obfitowały w ryby.

Dzień miał się ku końcowi. Czerwona kula zachodzącego słońca powoli chowała się za wierzchołkami drzew. Utrudzeni wędrowcy zatrzymali się na polanie pod rozłożystym dębem. W jego konarach Lech ujrzał gniazdo, w którym stał wielki biały orzeł z szeroko rozpostartymi skrzydłami.

Rus porwał za łuk, ale Lech go powstrzymał.

– Nie rób tego, pozwól żyć tak dumnemu ptakowi!

Widok orła zachwycił Lecha. Książę uznał, że jest to znak, by zakończyć wędrówkę.

– Tu, gdzie białe orły mają swoje gniazda, chcę się osiedlić i założyć gród – oznajmił braciom.

Tak się stało. W miejscu, gdzie rósł wyniosły dąb, Lech wybudował stolicę swego kraju. Od orlego gniazda nazwano ją Gnieznem. Biały orzeł na czerwonym tle stał się znakiem Lecha i jego potomków oraz pięknej i żyznej krainy, o której z czasem zaczęto mówić Polska. A Polaków – od imienia legendarnego Lecha – zwano dawniej Lechitami lub Lachami.

Czech i Rus nie pozostali z Lechem. Pierwszy ruszył na południe, a drugi powędrował na wschód. Tam, gdzie się osiedlili, powstały nowe państwa – czeskie i ruskie, które swe nazwy wzięły od ich imion. Na południu naszymi sąsiadami są Czesi, a na wschodzie – Białorusini, Ukraińcy i Rosjanie, zwani niegdyś Rusinami.



WARTO WIEDZIEĆ

Postacie z legend, w tym istoty fantastyczne czy zwierzęta, stały się symbolami miejsc, których dotyczą legendarne przekazy. Symbolem Krakowa jest Smok Wawelski, Warszawy – Syrenka, a Poznania – **dwa białe koziołki**.

SŁOWNICZEK

Postrzyżyny – w dawnych czasach był to obrzęd, podczas którego chłopcu obcinano włosy i nadawano imię. W ten sposób dołączal do grona dorosłych.

O Piaście i Popiele

Dawno, dawno temu w grodzie zwanym Kruszwica nad jeziorem Gopło panował zły i chciwy książę **Popiel**. Pewnego razu urządził wielką ucztę, by uczcić **postrzyżyny** swoich dwóch synów. Przy stołach uginających się od jadła i napojów zasiedli wielmoże i przyjaciele księcia. Ubodzy zaś mogli jedynie marzyć o tak wspaniałej zabawie.

W tym czasie w grodzie pojawili się dwaj tajemniczy wędrowcy. Nie tylko jednak nie zaproszono ich na książęcy poczęstunek, ale Popiel rozkazał wypędzić ich z grodu. Przybysze skierowali się wprost do chaty ubogiego **kmiecia Piasta**, który także urządzał postrzyżyny swemu synowi. Piast i jego żona Rzepka przyjęli gości serdecznie, ale byli smutni, bo nie mieli wystarczająco dużo jedzenia, by ich nakarmić. Gospodarz przyniósł jedyną beczulkę napitku, a jego żona ustawiła na ławie skromny poczęstunek. Oboje skłonili się przed gośćmi i rzekli:

– Pijcie i jedzcie, jeśli wola.

Wędrowcy wzruszyli się gościnnością ubogiego oracza i zasiedli do wieczerzy, a jeden z nich rzekł:

– Cieszcie się, dobrzy ludzie, żeśmy do was przybyli, bo nasze odwiedziny przyniosą wam obfitość dobra wszelakiego, a potomstwu zaszczyt i sławę.

Strąpił się Piast. Nie rozumiał, o czym mówili do niego goście. Ci zaś jedli i pili. Ku zaskoczeniu gospodarza napoju ani strawy nie ubywało.

Przeciwnie, w naczyniach pojawiały się nowe smakowite kąski i napoje. Szczęśliwi Piast i Rzepka nie mogli wyjść ze zdumienia i sprosili wszystkich sąsiadów, by uczcić święto jedynaka. Skoro wszyscy przybyli, rozpoczęto ucztę, a postrzyżyn dokonali tajemniczy wędrowcy. Nadali synowi Piasta imię **Siemowit**, co oznacza: „dbający o rodzinę”. Imię to traktowano jako dobrą wróżbę dla chłopca i jego potomków.

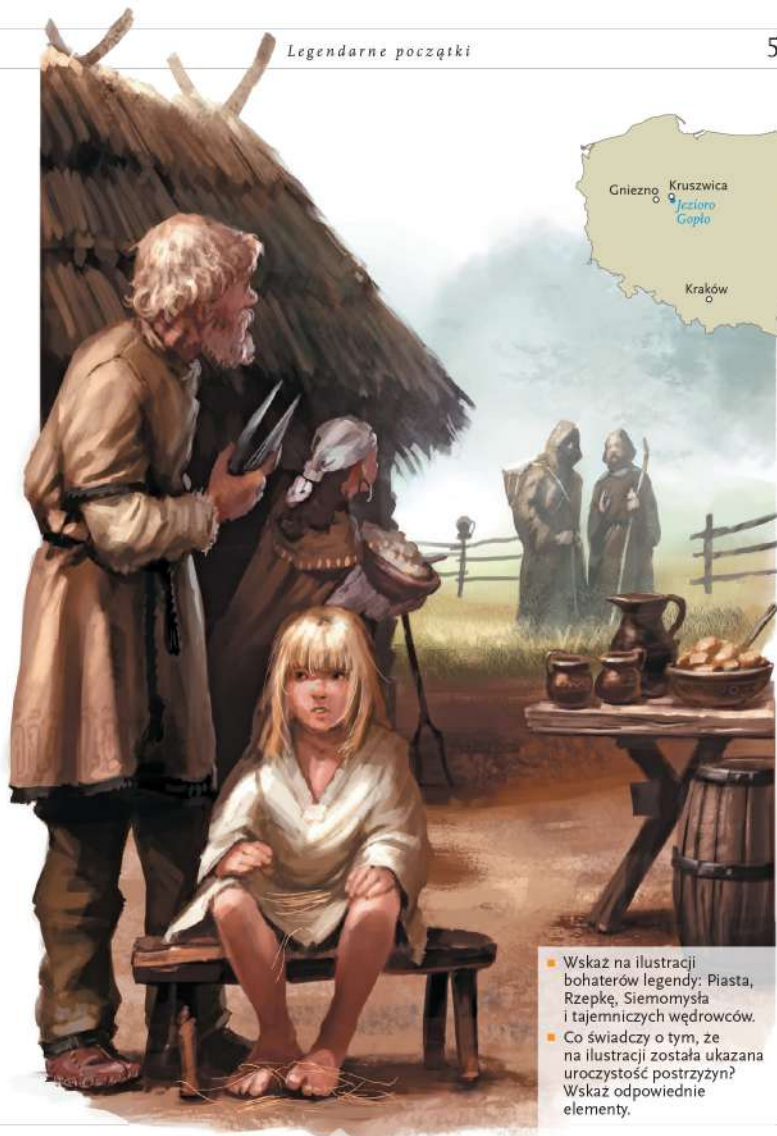
Przybysze nie mylili się co do Siemowita. Syn Piasta okazał się niezwykle roztropny i mężny. Ze względu na jego zasługi lud po wygnaniu okrutnego Popiela ustanowił go księciem. Po Siemowicie panował jego syn – **Leszek**, po nim **Siemomysł**, a po nim prawnuk Siemowita – **Mieszko**. Był on pierwszym historycznym władcą Polski i przedstawicielem dynastii zwanej na cześć dobrego kmiecia – **Piastami**.

Zapytacie, co się stało ze złym Popielem. Legenda głosi, że wygnany przez poddanych, schronił się w drewnianej wieży na wyspie na jeziorze Gopło. Tam dotknęła go kolejna kara za złe uczynki. Tysiące myszy obległy schronienie Popiela. Wkrótce wygłodniałe gryzonie pożarły zapasy żywności, a także i samego księcia.



SŁOWNICZEK

Kmieć – dawne określenie chłopca (rolnika), gospodarza posiadającego ziemię. Na ilustracji rekonstrukcja historyczna ubioru kmiecia.



- Wskaż na ilustracji bohaterów legendy: Piasta, Rzepkę, Siemomysła i tajemniczych wędrowców.
- Co świadczy o tym, że na ilustracji została ukazana uroczystość postrzyżyn? Wskaż odpowiednie elementy.



WARTO WIEDZIEĆ

Według legendy Popiel zakończył życie w **wieży zamku w Kruszwicy** na Kujawach. Jednak naprawdę ten zamek został zbudowany dopiero w XIV wieku. Może wcześniej była tam inna, drewniana wieża? Do dziś zachowała się wieża murowana, zgodnie z legendą nazwana Mysią.



Legendsy krakowskie

Opowieści o Lechu, Piaście i Popiele są związane z regionami Wielkopolski i Kujaw. Popularne legendy wiążą się też z obszarem Małopolski. Według jednej z opowieści książę **Krak** założył miasto nazwane od jego imienia Krakowem. Bezpieczeństwu krakowian zagrażał straszny smok, który gnieździł się w jamie pod wawelskim wzgórzem. Dzielny władca pokonał jednak bestię. Według innej wersji legendy smoka zgładzili synowie Kraka: nakarmili potwora baranem wypchanym smołą i siarką, w wyniku czego smok spłonął od wewnątrz.

Legendsy opowiadają także o córce Kraka **Wandzie**, która nie chciała wyjść za mąż za niemieckiego księcia. Ten, rozgniewany, zagroził, że zbrojnie najedzie Kraków. By uchronić poddanych przed wojną, dzielna księżniczka wybrała śmierć w nurtach Wisły.

Ziarenko prawdy

Historycy nieufnie podchodzą do legend, ponieważ wydarzenia w nich opisane nie znajdują potwierdzenia w źródłach. Mówi się jednak, że każda legenda zawiera ziarenko prawdy, bo jest ona również historycznym źródłem – echem dawnych wydarzeń. I rzeczywiście, niekiedy legendarne opowieści pozwalają odkryć część tajemnic ukrytych w mrokach wieków.

Wiele regionów i miejscowości ma własne legendy. Niektóre z nich są powszechnie znane. Zapewne wszyscy słyszeli legendy o warszawskiej syrence, świętokrzyskiej czarownicy, tatrzańskim zbójniku Janosiku czy diable Borucie spod Łęczycy. Ale istnieją też mniej znane. Pewnie i w waszej okolicy można usłyszeć legendy o ukrytych skarbach, rycarzach czy duchach. Warto pamiętać o legendach, bo są częścią naszej tradycji, zarówno narodowej, jak i regionalnej.

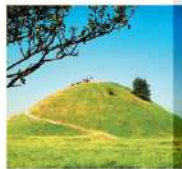


ZAPAMIĘTAJ

- Legendy to opowiadania o dawnych postaciach i wydarzeniach pełne niezwykłych i cudownych motywów. Są one elementem naszej tradycji.
- Legenda o Lechu, Czechu i Rusie opowiada o powstaniu Polski.
- Opowieść o Piaście i Popielu mówi o początkach rodu Piastów.
- Legendy o Kraku i Wandzie przedstawiają początki Krakowa.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz słowo „legenda”. Podaj przykład znanej ci legendy.
2. Opowiedz własnymi słowami legendy o Lechu, Czechu i Rusie oraz Piaście i Popielu.
3. Wskaż na mapie w atlasie historycznym Gniezno i Kraków – miasta, z którymi związane są legendy przedstawione w tym rozdziale.
- * 4. Zapisz w zeszytce w kilku zdaniach legendę – inną niż podane w podręczniku – związaną z dawnymi dziejami państwa polskiego lub z twoją małą ojczyzną.



SŁOWNICZEK

Postacie legendarne

występują w legendach, ale ich istnienia nie potwierdzają źródła historyczne. Do takich bohaterów należą np. Lech, Popiel, Piast, Wanda czy Krak (według legendy mogiła tego ostatniego jest ukazany na ilustracji kopiec, znajdujący się w Krakowie).

Postacie historyczne

to osoby, których istnienie potwierdzają źródła historyczne.

To już znamy, powtarzamy



Julia – 2 lata



Julia – 5 lat



Julia – 10 lat

Każdy z nas ma **swoją historię**. Może ją poznać, pytając rodziców lub zbierając i badając swoje dokumenty oraz inne przedmioty.



Aby poznać **historię naszej rodziny**, możemy badać stare dokumenty i pamiątki rodzinne przechowywane w domu. Możemy też słuchać wspomnień naszych bliskich – przedstawicieli starszego pokolenia.



Wyraz „**ojczyzna**” oznacza miejsce pochodzenia, kraj lub region, z którym czujemy się związani. **Patriotyzm** to szacunek i miłość do ojczyzny. Patriota kocha swoją ojczyznę i – jeśli zajdzie taka potrzeba – jest gotowy poświęcić się dla niej.



Polskimi symbolami narodowymi są **Orzeł Biały** w koronie na czerwonym tle (godło), **biało-czerwone barwy** (flaga) i **Mazurek Dąbrowskiego** (hymn państwowy).

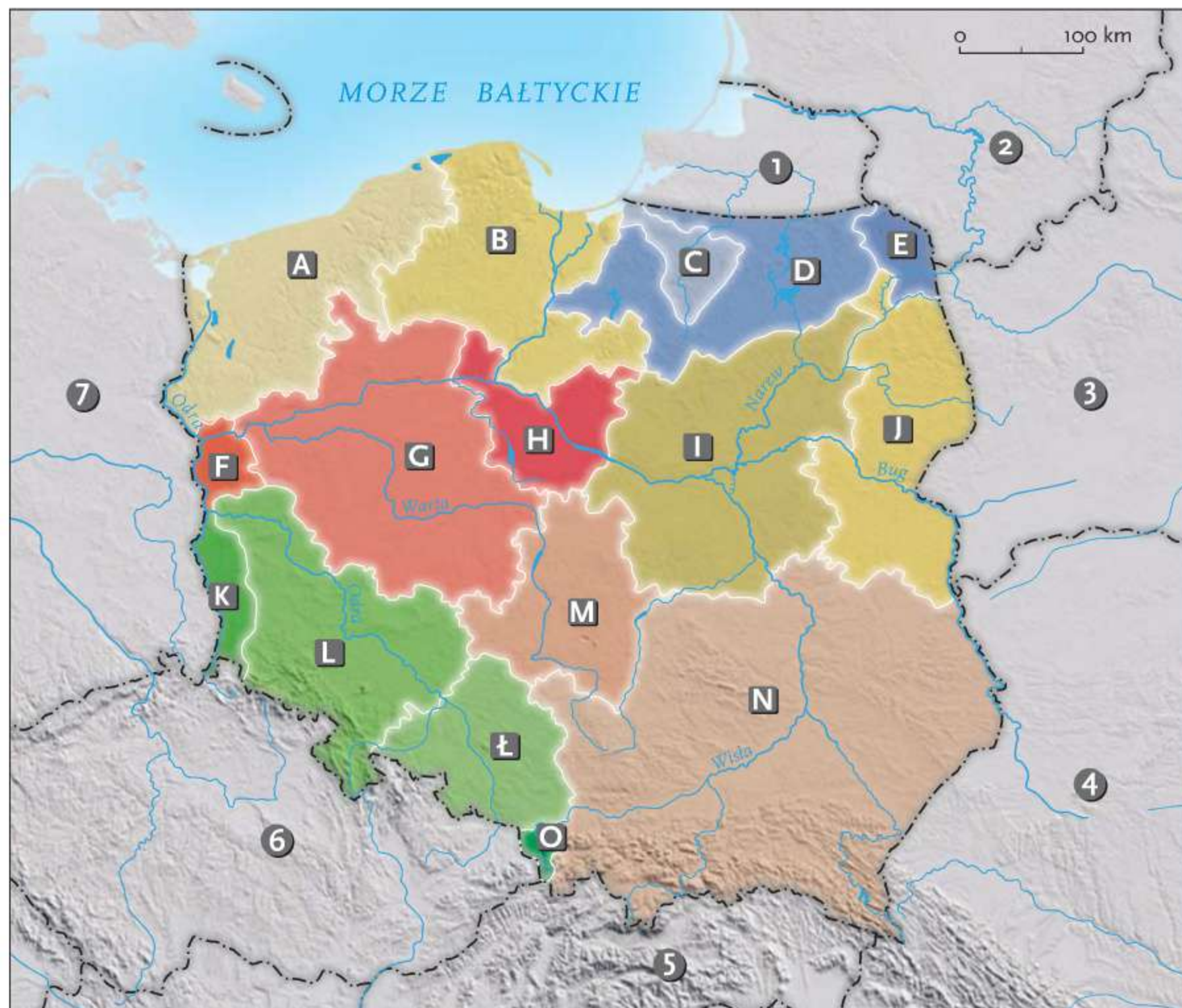


Mała ojczyzna to miejsce, w którym się urodziłeś, mieszkamy lub jesteśmy z nim związani. O historii i tradycjach naszej okolicy świadczą zabytkowe budowle, pomniki, cmentarze, lokalne muzea, a także obyczaje.

Elementem naszej tradycji są **legendy**. Legendy o Lechu, Czechu i Rusie oraz o Piaście opowiadają o powstaniu państwa polskiego. Legendy o Kraku i Wandzie związane są z przeszłością Krakowa.



Zadania



Zadanie 1.

Wykonaj polecenia dotyczące mapy. Odpowiedzi zapisz w zeszycie.

- A. Zapisz nazwy regionów oznaczonych na mapie literami od A do O.
- B. Przy każdym z regionów dopisz nazwy ważnych miast tego obszaru. Pomoże ci w tym mapa zamieszczona na stronie 45.
- C. Zapisz nazwę stolicy Polski oraz nazwę głównego miasta regionu, w którym mieszkasz.

* Zadanie 2.

Podaj nazwy sąsiadów Polski. Są to państwa oznaczone na mapie cyframi od 1 do 7. Aby wykonać to polecenie, skorzystaj z atlasu (na przykład geograficznego lub samochodowego).

Zadanie 3.

Uporządkuj sylaby pomieszczone wewnątrz wyrazów i odczytaj hasło. Przepisz hasło do zeszytu i je wyjaśnij.

SKIE-POL BO-SYM-LE
WE-RO-NA-DO

Zadanie 4.

Rozwiąż rebusy. Zapisz rozwiązania w zeszycie i je wyjaśnij. Zwróć uwagę, że słowo, które jest rozwiązaniem rebusu B, ma dwa znaczenia (wyjaśnij oba).

A.

~~rs~~~~jko~~ch = m ~~k~~

o = oj

~~k~~

B.

~~w~~

pa = ge

Zadanie 5.

Zapisz w zeszycie, z którymi miastami związane są wymienione postacie legendarne:

- księżniczka Wanda,
- Syrenka,
- Lech,
- dwa koziołki,
- Smok Wawelski,
- księżę Popiel.

Zadanie 6.

Zapisz w zeszycie nazwy świąt państwowych, które obchodzimy w następujących dniach:

- 2 maja,
- 3 maja,
- 15 sierpnia,
- 11 listopada.

Opowiedz, w jaki sposób możemy obchodzić te święta.

Dział III

W Polsce Piastów i Jagiellonów

Rodzina rycerza Jakusza z Czechla, żyjąca w XV wieku.

Córka **Nawojka** nosi wełnianą tunikę i wiązaną z przodu suknię z szerokimi, ozdobnymi rękawami.

Gniewko ma wełnianą tunikę, nogawice, czyli nogawki przywiązywane do nóg tasiemkami, oraz skórzane ciżmy.

Pani domu, mama **Dobrochna**, w wełnianej sukni z naszywanymi srebrnymi ozdobami i krótkim płaszczu podszytym futrem.

Ciżmy – skórzane buty z długimi noskami, które przywiązywano do nogi.

Jakusz jest ubrany w wełnianą tunikę z rękawami ozdobioną na piersiach jego herbem, a u dołu złotym ornamentem. Przepasany ozdobnym pasem, u którego wisi sztylet. Włosy podcięte tak, by nie przeszkadzały w zakładaniu ciężkiego hełmu.

- Co świadczy o tym, że rodzina ukazana na ilustracji żyła w dawnych czasach?

W czasach Mieszka i Dobrawy

■ Przypomnij sobie nazwy i położenie największych regionów dzisiejszej Polski.

966 – przyjęcie chrztu przez Mieszka I

972 – bitwa pod Cedynią

900

950

1000

IX

X

XI

ok. 960–992 panowanie Mieszka I

SŁOWNICZEK

Plemiona słowiańskie – przywędrowały na nasze ziemie prawdopodobnie z południowego wschodu; miały podobne zwyczaje, wierzenia, tradycje; mówiły zbliżonymi do siebie językami.

WARTO WIEDZIEĆ

Od nazwy plemienia Polan pochodzi nazwa naszego kraju – Polska, a Polanie to po prostu „mieszkańcy pól”.

Praca z mapą

1. Wymień plemiona, które weszły w skład państwa Mieszka I.

Plemiona słowiańskie

Dowiedzieliście się już, w jaki sposób legendy przedstawiały początki państwa polskiego. Zanim ono powstało, na ziemiach polskich żyły liczne **plemiona słowiańskie**. Na czele każdego plemienia stał – wybierany przez starszyznę – wódz zwany księciem.

Najpotężniejszymi spośród plemion zamieszkujących ziemie polskie byli **Wiślanie** mający swą siedzibę w Małopolsce i **Polanie** z Wielkopolski.

Oba plemiona podporządkowywały sobie sąsiadów, tworząc w ten sposób państwa plemienne.

Silniejsze okazało się plemię Polan.

Zamieszkiwało

ono tereny

nad rzeką

Wartą,

a centrum

państwa stano-

wiły Poznań

i Gniezno.

W X wieku

Polanie podbili

inne plemiona

i dokonali ich

zjednoczenia.



▶ Państwo Mieszka I.

Państwo Mieszka I

Pierwszym historycznym władcą państwa, które z czasem stało się Polską, był syn Siemomysła, książę **Mieszko I** z **dynastii Piastów**.

Na początku Mieszko władał jedynie Wielkopolską. Pod koniec jego życia państwo, które stworzył, przypominało swym kształtem dzisiejszą Polskę. Nosiło jednak inną nazwę. Od stolicy – Gniezna – zwano je państwem gnieźnieńskim.

Książęca drużyna

Mieszko I siłą podporządkował sobie sąsiednie plemiona. Mógł tego dokonać, ponieważ miał posłuszne i świetnie uzbrojone wojsko zwane **drużyną**. Liczyło ono kilka tysięcy wojowników (**wojów**). Wyszukanie takich oddziałów było kosztowne i trwało długo, dlatego władca bardzo cenił wojów. Opiekował się nimi i zapewniał im środki potrzebne do utrzymania.

Książęcy wojowie mieli pilnować spokoju w kraju i pomagać w ściąganiu **danin**, czyli opłat na rzecz władcy. Jednak głównym zadaniem członków drużyny była walka z wrogami władcy. Chętnie szli na wojnę, ponieważ mogli wówczas zdobywać łupy, co stanowiło ich zapłatę za służbę księciu.



SŁOWNICZEK

Dynastia –

rodzina sprawująca rządy w państwie, władza w dynastii przechodzi dziedzicznie z ojca na syna.

Praca z tekstem źródłowym

Żydowski kupiec, Ibrahim Ibn Jakub, przybył w X wieku z Hiszpanii na ziemie Słowian. Tak opisywał państwo Mieszka I:

Pobierane przez księcia daniny są przeznaczane na żołd [wynagrodzenie] jego wojów. Co miesiąc przypada każdemu z nich oznaczona ilość wynagrodzenia. Ma Mieszko trzy tysiące pancernych podzielonych na oddziały, a setka ich znaczy tyle co dziesięć setek innych wojowników. Daje on tym mężom odzież, konie, broń i wszystko, czego tylko potrzebują. A gdy jednemu z nich urodzi się dziecko, Mieszko każe mu wypłacać żołd od chwili urodzenia, czy będzie płci męskiej czy żeńskiej.

1. Opowiedz, jak władca dbał o potrzeby swoich oddziałów.
2. Jak autor tekstu oceniał wojskowe oddziały Mieszka I?

▲ Pancerni to wojownicy, których uzbrojenie składało się z obitej skórą drewnianej tarczy, włóczni, topora i łuku. Bardziej zamożni wojowie byli wyposażeni w kosztowne miecze i metalowe hełmy. Na ilustracji rekonstrukcja historyczna ubioru i uzbrojenia wojownika pancernego.



▲ Posąg Świętowita (niepoprawnie zwanego też Światowidem), jednego ze słowiańskich bogów.

W GRODZIE MIESZKA I



Siedziba księcia Mieszka I z kaplicą grodową. W grodzie stacjonowała także książęca družyna.

O władzy i wojnach księcia Mieszka

Mieszko był nie tylko przywódcą i naczelnym wodzem, ale i właścicielem całego państwa. Ustanawiał prawa i osobiście (lub przez mianowanych sędziów) sprawował sądy. Aby rządzić tak wielkim krajem, Mieszko bez przerwy podróżował, a tam, gdzie go akurat nie było, rządy powierzał urzędnikom, którzy rezydowali w obronnych **grodach** rozsianych po całym kraju. Mieszko I prowadził liczne wojny. Podporządkował sobie Małopolskę, Pomorze i Śląsk. Odparł też najazdy wojowniczego słowiańskiego plemienia Wieletów oraz ataki niemieckich wielmożów. W **972 roku w bitwie pod Cedynią** pobił wojska niemieckie i obronił swe państwo.

Książę przyjmuje chrzest

Słowianie czcili początkowo wielu bogów. Jednym z najważniejszych był bóg o czterech twarzach – Świętowit. Czczono również Słońce, Księżyc, święte góry i drzewa. Hołd bogom oddawano w drewnianych świątyniach bądź w świętych miejscach, takich jak gaje czy szczyty gór.

Państwo Mieszka I sąsiadowało z krajami, które przyjęły już chrześcijaństwo (Niemcy, Czechy, Węgry). Książę zapewne był świadom korzyści, jakie może przynieść nowa religia. Dostrzegał, jak bardzo dzięki niej wzmocniły się sąsiednie państwa. Być może też chrześcijańscy władcy z wyższością odnosili się



do polskiego księcia, który trwał przy tradycyjnych słowiańskich wierzeniach. W 965 roku, aby utwierdzić polsko-czeski sojusz, Mieszko pojął za żonę **Dobrawę**, córkę księcia Czech. Jak podają kronikarze, chrześcijańska małżonka usilnie namawiała polskiego władcę, by nawrócił się na wiarę chrześcijańską. W **966 roku Mieszko przyjął chrzest** za pośrednictwem czeskim. Nie wiemy, gdzie odbyła się ta uroczystość. Wraz z władcą ochrzczeni zostali członkowie jego dworu i drużyny. Z upływem lat nową wiarę przyjmowała reszta ludności państwa.



SŁOWNICZEK

Biskup – wysoki dostojnik w Kościele chrześcijańskim. Obszar kościelny podlegający biskupowi nazywamy **biskupstwem** (lub **diecezją**).



WARTO WIEDZIEĆ

W średniowiecznej Europie językiem, którym posługiwali się ludzie wykształceni, a zwłaszcza duchowni, była **łacina**, przejęta od starożytnych Rzymian. Na ilustracji przedstawiono średniowieczny łaciński rękopis.

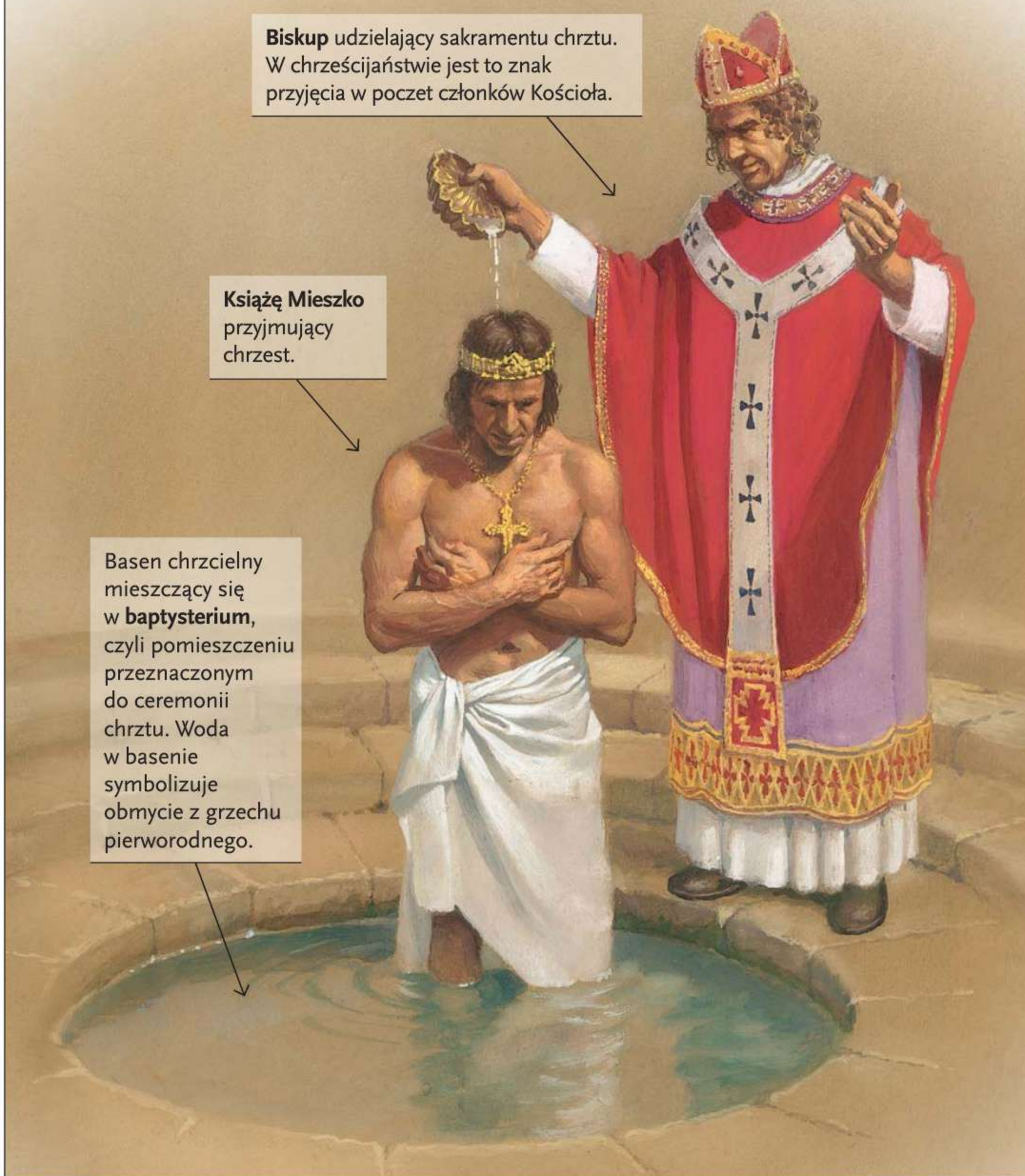
Znaczenie chrztu

Czyn Mieszka był niezwykle doniosły i roztropny. Dobrowolnie przyjmując nową religię, książę uchronił swoje państwo od wojen z sąsiadami, którzy chcieliby siłą narzucić chrześcijaństwo mieszkańcom Polski. Nowa wiara w jednego Boga pozwalała również zespolić świeżo zjednoczone plemiona, z których każde czciło dotąd innych bogów. Wzrosło też znaczenie księcia w oczach poddanych, gdyż zgodnie z nauką głoszoną przez Kościół w średniowieczu **władza panującego pochodziła od Boga**. Zmieniła się także pozycja

Biskup udzielający sakramentu chrztu. W chrześcijaństwie jest to znak przyjęcia w poczet członków Kościoła.

Książę Mieszko przyjmujący chrzest.

Basen chrzcielny mieszczący się w **baptysterium**, czyli pomieszczeniu przeznaczonym do ceremonii chrztu. Woda w basenie symbolizuje obmycie z grzechu pierwotnego.



Mieszka w stosunkach z innymi krajami, ponieważ chrześcijańscy władcy musieli odtąd uznać polskiego księcia za równego sobie.

Wraz z przyjęciem chrztu przez Mieszka I na ziemiach polskie zaczęli przybywać **księża i zakonnicy**. Byli to ludzie wykształceni – w tamtych czasach zwykle tylko oni umieli **czytać i pisać po łacinie**. W Poznaniu zostało utworzone pierwsze **biskupstwo** na ziemiach polskich. Na jego czele stanął biskup Jordan, pochodzący z Włoch. Zaczęto też wznosić **kościóły i klasztory**. Z biegiem czasu zakładano przy nich **szkoły**, w których młodzi Polacy uczyli się łaciny i zasad wiary chrześcijańskiej. Dzięki duchownym, którzy znaleźli się w otoczeniu Mieszka, na książęcym dworze można było sporządzać dokumenty lub listy wysyłane do obcych władców.

Dziedzictwo Mieszka I

Mieszko I pozostawił po sobie duże i dobrze zorganizowane państwo. Średniowieczny kupiec Ibrahim Ibn Jakub z uznaniem zapisał, że kraj Mieszka jest rozległy, „obfituje w żywność, miód i rolę orną [czyli pola uprawne]”. Nowa religia – chrześcijaństwo – pozwoliła Mieszko-
wi umocnić władzę dynastii Piastów, a młode państwo wprowadziła do rodziny krajów chrześcijańskich.



◀ Mieszko I i Dobrawa.

ZAPAMIĘTAJ

- Książę Mieszko I był naszym pierwszym historycznym władcą, uznawanym za twórcę państwa polskiego. Zjednoczył plemiona zamieszkujące ziemie polskie.
- Podboje Mieszka I były możliwe dzięki dobrze zorganizowanej drużynie.
- Mieszko I pojął za żonę czeską księżniczkę Dobrawę, która była chrześcijanką.
- W roku 966 Mieszko przyjął chrzest. Dzięki temu Polska weszła do grona krajów chrześcijańskich.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz w kilku zdaniach, kim był Mieszko I i czym się zajmował.
2. Na podstawie ilustracji i tekstu w podręczniku opowiedz, jak wyglądało życie na ziemiach polskich za czasów Mieszka I.
3. Wymień co najmniej cztery skutki przyjęcia chrztu przez Mieszka I.

WARTO WIEDZIEĆ

W niektórych pracach historyków możecie spotkać się z informacją, że pochodząca z Czech żona Mieszka I miała na imię Dąbrówka. Dzisiejsi badacze uznają jednak za poprawną najstarszą zapisaną w źródłach wersję tego imienia – **Dobrawa**. Oznacza ono po prostu „Dobra”.

Bolesław Chrobry – pierwszy król Polski

■ Przypomnij sobie, które ziemie obejmowało państwo Mieszka I.

997 – męczeńska śmierć biskupa Wojciecha

1000 – zjazd gnieźnieński

1025 – koronacja Bolesława Chrobrego

950

X

1000

992–1025 panowanie
Bolesława Chrobrego

XI

1050

SŁOWNICZEK

Patron –

osoba sprawująca opiekę nad kimś lub nad czymś, opiekun, obrońca.

Relikwie –

szczątki świętych otoczone czcią przez chrześcijan.

WARTO WIEDZIEĆ

W średniowieczu jednym z symboli władzy cesarskiej była **włócznia św. Maurycego**. W darze od Ottona III Bolesław otrzymał jej kopię. Był to dowód uznania niezależnej pozycji polskiego księcia. Grot włóczni ofiarowanej Bolesławowi (ukazany na ilustracji) jest do dziś przechowywany na Wawelu w Krakowie jako jeden z najcenniejszych zabytków naszej historii.



Pierwszy święty patron Polski

Następcą Mieszka I został jego syn **Bolesław**. Okazał się on władcą ambitnym i walecznym. Książę ten wzmacniał świeże jeszcze chrześcijaństwo w swym kraju. Postanowił także szerzyć wiarę w Chrystusa wśród sąsiednich ludów, które nie przyjęły chrześcijaństwa. Nadarzyła się ku temu znakomita okazja, gdy z czeskiej Pragi przybył do jego państwa biskup **Wojciech**. Polski książę udzielił mu gościny i pomógł w przygotowaniu wyprawy do Prusów, zamieszkujących krainę graniczącą od północy z państwem Bolesława. Wojciech pragnął, aby i oni przyjęli chrzest. Prusowie jednak nie chcieli nowej wiary, a biskup został przez nich zabity.

Według legendy książę Bolesław wykupił ciało kapłana za tyle złota, ile ono ważyło, i sprowadził je do Gniezna. Niedługo potem Wojciech został ogłoszony przez papieża świętym, ponieważ poniósł męczeńską śmierć za wiarę. Polska zyskała swego pierwszego świętego **patrona**.

Zjazd w Gnieźnie

Męczeńska śmierć Wojciecha i wykupienie jego zwłok przez Bolesława rozstawiły państwo polskie w całej Europie. **Relikwie** męczennika zostały złożone w Gnieźnie. Do grobu świętego zaczęły ścierać pielgrzymki. Przybył tu także w **1000 roku** niemiecki cesarz **Otto III**, który był przyjacielem biskupa Wojciecha. W Gnieźnie odbyło się uroczyste spotkanie cesarza z polskim księciem. Bolesław wykorzystał przyjazd Ottona, aby zaprezentować dorobek i siłę młodego państwa polskiego.

Spotkanie władców nazwane **zjazdem gnieźnieńskim** było wielkim wydarzeniem politycznym. Utwierdziło sojusz cesarza i polskiego księcia. Bolesław został uznany za przyjaciela cesarskiego, godnego otrzymania korony królewskiej. Dostał też zgodę na utworzenie **arcybiskupstwa** w Gnieźnie.

i trzech nowych polskich biskupstw. Arcybiskupstwo wraz podległymi mu biskupstwami stanowiło odrębną kościelną jednostkę organizacyjną, która zależała jedynie od papieża. Decyzja cesarska znacznie wzmacniała pozycję Bolesława w stosunkach z innymi państwami i była oznaką niezależności i samodzielności Polski.



Bolesław Chrobry wita cesarza Ottona III. Władcy – zgodnie ze zwyczajem – wymienili podarunki. Cesarz otrzymał kosztowności i cenną relikwię – ramię świętego Wojciecha, Bolesław zaś cesarski diadem (kosztowna, ozdobna opaska na głowę) oraz włócznię św. Maurycego.

Praca z tekstem źródłowym

Średniowieczny kronikarz Gall Anonim tak opisywał spotkanie Bolesława z Ottonem III: Kiedy cesarz ujrzał wspaniały orszak powitalny, zawołał: „Na koronę mego cesarstwa! to, co widzę, większe jest, niż wieść głosiła!”. A po chwili dodał: „Nie godzi się takiego i tak wielkiego męża, jakby jednego spośród dostojników, księciem nazywać lub hrabią, lecz [wypada] chlubnie wynieść go na tron królewski i uwieńczyć koroną [...]”.

1. Opowiedz, jak zareagował cesarz, kiedy zobaczył orszak księcia Bolesława.

► Relikwie św. Wojciecha do dziś są przechowywane w katedrze gnieźnieńskiej. Na ozdobnych drzwiach świątyni, wykonanych w XIII wieku, ukazano sceny z życia pierwszego patrona Polski. Na ilustracji widoczny jest fragment Drzwi Gnieźnieńskich wyobrażający biskupa Wojciecha, który chrzci nawróconych Prusów.

■ Wskaż na ilustracji postać biskupa, jego towarzyszy oraz osobę przyjmującą chrzest.



SŁOWNICZEK

Katedra – główny kościół biskupstwa; przy katedrze znajduje się siedziba biskupa.



Praca z mapą

1. Wskaż ziemie zdobyte przez Bolesława Chrobrego i podaj ich nazwy.
2. Wymień zdobycze terytorialne, które Bolesław utrzymał w granicach Polski aż do swej śmierci w 1025 roku.

Chrobry rozszerza granice

Przyjaźń pomiędzy władcą Polski i cesarstwem skończyła się wraz z przedwczesną śmiercią Ottona III. Jego następca nie zamierzał spokojnie przyglądać się wzrostowi potęgi Polski. Doszło do wieloletnich walk między obu krajami. Książę Bolesław wyszedł z tych zmagania zwycięsko. Walczył także na południu z Czechami i na wschodzie z Rusią Kijowską. Znacznie powiększył państwo, przyłączając ziemie zabrane sąsiadom. Dzięki swym czynom zyskał przydomek **Chrobry**, czyli waleczny albo mężny.

Koronacja

Bolesław Chrobry to jeden z najwybitniejszych władców Polski. Był wielkim wodzem i politykiem. Jego wojska zwyciężały wrogie armie. Przez wiele lat starał się też osiągnąć godność królewską, co w tamtych czasach wymagało uzyskania zgody papieża lub cesarza. Korona królewska była potwierdzeniem potęgi i niezależności władcy. Marzenia księcia się spełniły. Za zgodą papieża w **1025 roku** – przy grobie świętego Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej – odbyła się uroczysta **koronacja**. Bolesław został pierwszym królem Polski.

ZAPAMIĘTAJ

- Bolesław Chrobry uczynił ze swego państwa potęgę, z którą musieli się liczyć sąsiedzi.
- Jednym z najważniejszych wydarzeń jego panowania był zjazd w Gnieźnie w 1000 roku, podczas którego Bolesław Chrobry został uznany za przyjaciela cesarza i otrzymał zgodę na założenie arcybiskupstwa.
- Bolesław jako pierwszy z polskich władców koronował się na króla, od jego czasów Polska nazywana była królestwem.
- Pierwszym świętym patronem Polski został biskup Wojciech, który poniósł męczeńską śmierć z rąk Prusów.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz, kim był i czego dokonał pierwszy patron Polski.
2. Podaj datę i wymień trzy skutki zjazdu gnieźnieńskiego.
3. Wyjaśnij, dlaczego księciu Bolesławowi nadano przydomek „Chrobry”.
4. Kto był pierwszym królem Polski i kiedy został koronowany?

WARTO WIEDZIEĆ

Zgodnie z prawami panującymi w średnio-wieczu władcy nie byli sobie równi. Najwyższą pozycję wśród europejskich monarchów zajmował **cesarz** (godność tę wówczas z reguły sprawowali władcy niemieccy). Niższą rangę mieli **królowie**, a jeszcze niższą **książęta**.



▲ Bolesław Chrobry – pierwszy polski król w stroju koronacyjnym, z włócznią św. Maurycego.

■ Czego symbolem była włócznia św. Maurycego?

Poznaj to, co nieznane

Koronacja

W średniowieczu koronacja była wydarzeniem niezwykłym. Miała charakter nie tylko państwowy, lecz także religijny.

W Polsce koronowano władców w Gnieźnie, później w Krakowie, a tylko kilka razy w Warszawie. Na dwa dni przed koronacją przyszedł monarcha pościć, potem spowiadał się i rozdawał jałmużnę. W Krakowie uroczystość koronacji odbywała się w katedrze wawelskiej. Przyszedł król, ubrany w specjalne szaty koronacyjne, siedł do ołtarza w orszaku licznie zgromadzonych dostojników. Najpierw namaszczano go świętymi olejami, a po komunii świętej wręczano

miecz. Następnie arcybiskup gnieźnieński w towarzystwie dwóch biskupów wkładał koronę na głowę władcy, a do rąk podawał mu berło i złote jabłko. Wtedy dopiero król zasiadał na tronie. Po uroczystości kościelnej następowały ucztę. Potem przedstawiano nowego władcę poddanym. Na specjalnie przygotowanym tronie nowy król przyjmował przysięgę swych poddanych.



BERŁO, JABŁKO I TRON

Tron swym rozmiarem, a zwłaszcza umieszczeniem na podwyższeniu, symbolizował wywyższenie monarchy. Król w jednej ręce trzymał szczerozłote jabłko symbolizujące władzę na ziemi, a w drugiej berło, które oznaczało sprawiedliwe rządy.



WŁÓCZNIA I PROPORZEC

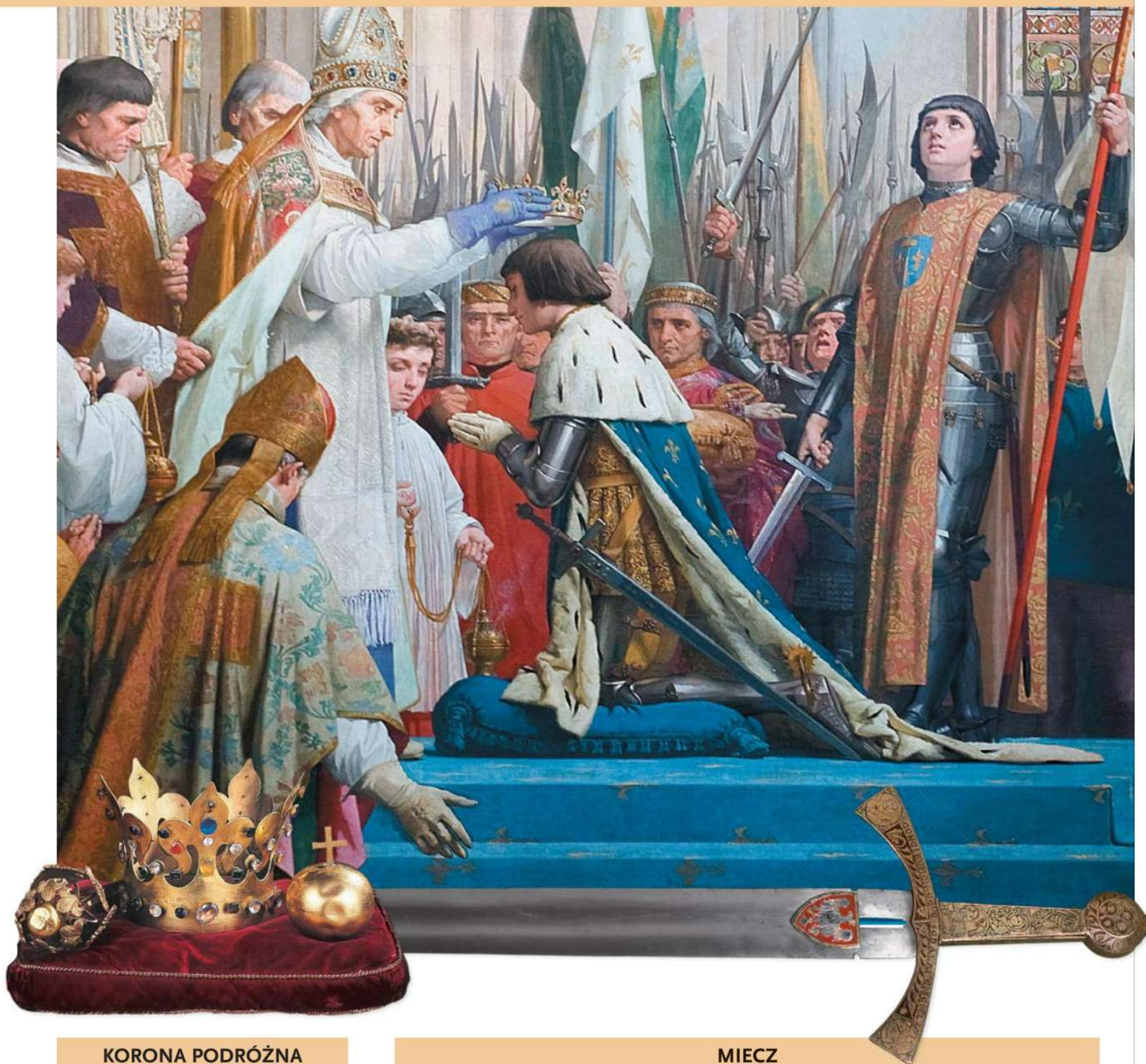
Na wielu wyobrażeniach władcę przedstawiano jako wojownika trzymającego w ręku włócznię. Była ona symbolem władzy – zwłaszcza wojskowej. Z czasem monarszą włócznię zaczęto przyozdabiać proporcem, który z biegiem lat zastąpiła chorągiew. Od XIV wieku władcy Polski zaczęli używać chorągwi z Orłem Białym na czerwonym tle. Symbolizowała ona nie tylko samego króla, lecz także całe jego państwo.



KORONA

Najbardziej rozpoznawalnym symbolem władzy królewskiej jest korona. Wykonywano ją ze złota i ozdabiano drogo-cennymi kamieniami. Korony, którymi koronowali się polscy władcy, nie dotrwały do naszych czasów. Znamy je jedynie z opisów i wyobrażeń malarskich.





KORONA PODRÓŻNA

Złotych koron używano tylko podczas wyjątkowych okazji. Były zbyt cenne i ciężkie. Na co dzień i w podróży zastępowano je lżejszymi i mniej wartościowymi kopiami. Takie kopie wkładano również do trumny zmarłego króla. Niektóre z nich zachowały się w Polsce do dziś.

MIECZ

Król był najwyższym rangą dowódcą wojskowym. Jednym z symboli jego władzy był miecz. Polscy władcy podczas koronacji otrzymywali miecz zwany Szczerbcem. Według legendy Bolesław Chrobry, gdy wkraczał w 1018 roku do Kijowa, uderzył tym mieczem w jedną z bram i go wyszczerbił. W rzeczywistości jednak Szczerbiec został wykonany znacznie później – dopiero na przełomie XII i XIII stulecia. Na jego rękojeści umieszczono krzyż, greckie litery alfa (Α) i omega (Ω), symbolizujące Boga, oraz wyobrażenia czterech Ewangelistów. Przymocowano również do niego wizerunek Orła Białego. Dzisiaj Szczerbiec jest jednym z największych skarbów narodowych Polski, można oglądać go na Wawelu w Krakowie.



SŁOWNICZEK

Klasztor –

budynek lub wiele budynków, tworzących łącznie z kościołem miejsce modlitwy, pracy i zamieszkiwania zakonnic lub zakonników.

Wśród średniowiecznych zakonników

■ Przypomnij sobie, jakie były skutki przyjęcia chrztu przez Mieszka I.

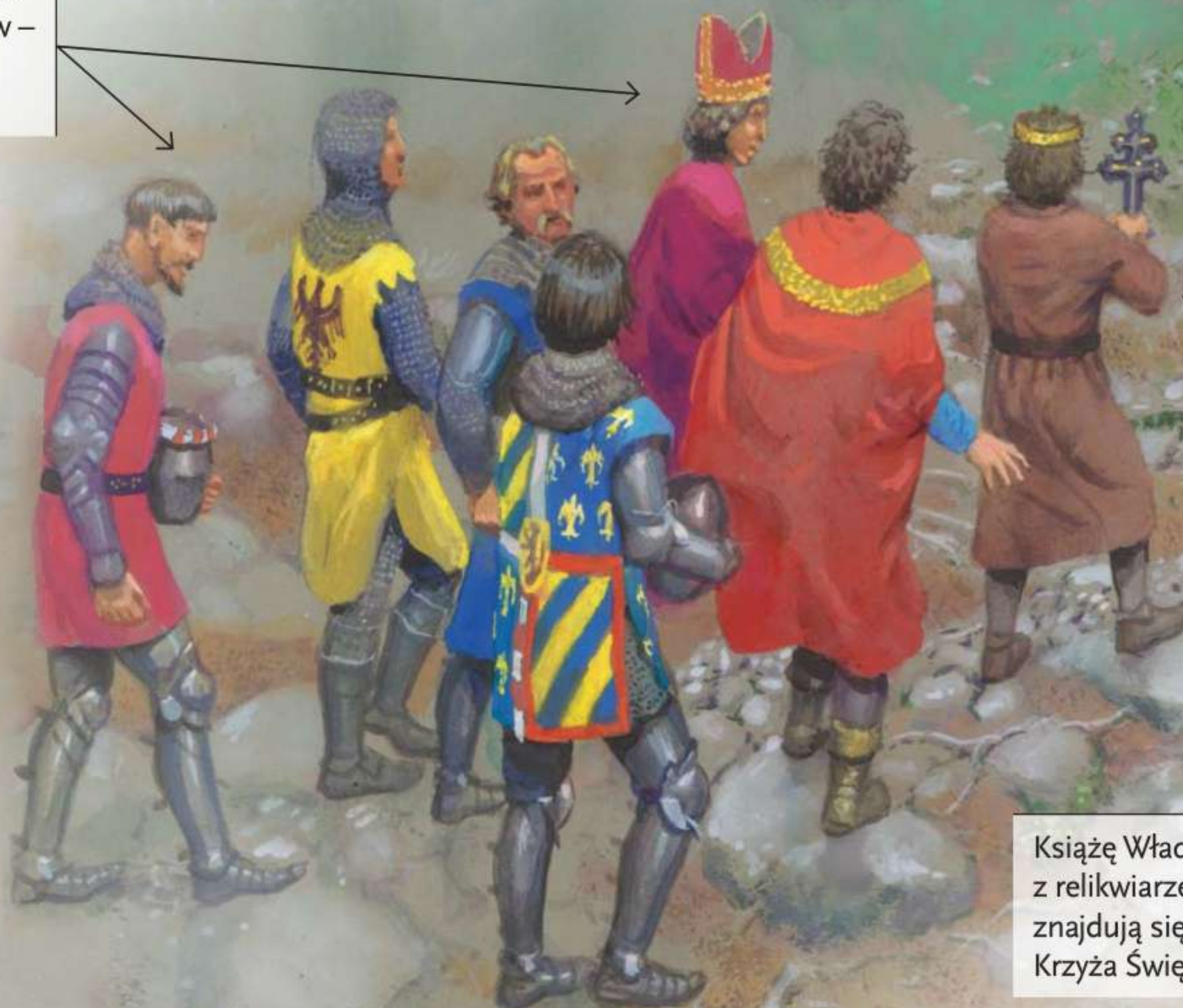
W świętokrzyskim opactwie

Padał zimny deszcz. Wśród ogromnych wiekowych jodeł szumiał marmoty wiatr. Kamienistą dróżką pnącą się stromo pod górę wdrapywał się mężczyzna. Ubrany był skromnie, ostrożnie stąpał po śliskich kamieniach. W pewnej odległości za nim kroczył orszak w kolorowych strojach. Szli w nim i duchowni, i rycerze, których można było poznać po zbrojach i przypasanych mieczach.

Wreszcie wędrowiec dotarł na skraj lasu. Przed nim rozciągało się spowite mgłą skalne rumowisko. Na jego szczycie wznosiły się kościół i zabudowania świętokrzyskiego klasztoru.

Wtem otworzono bramę, z której wyszli zakonnicy w czarnych habitach. Ustawili się po obu stronach drogi i zaintonowali pieśń. Wszystko po to, by powitać kroczącego z wolna mężczyznę. Nie był to bowiem zwykły

Za księciem podąża orszak dostojników – duchownych i rycerzy.



Księżę Władysław Łokietek z relikwiarzem, w którym znajdują się relikwie drzewa Krzyża Świętego.

podróżny. To sam książę Władysław Łokietek przybył tu jako pielgrzym, by ofiarować klasztorowi niezwykle cenny skarb – relikwie Krzyża Świętego. Dostojnego gościa powitał opat. Odebrał z rąk Łokietka bezcenny dar i poprowadził władcę do kościoła. Monarcha padł na kolana i pogrążył się w modlitwie, a w jego ślad poszli dworzanie.

Po mszy władca został zaproszony na obiad do wielkiej klasztornej jadalni – refektarza. Prócz niego zasiedli tam dworscy dostojnicy i mnisi. Posiłek, choć skromny, był obfity i smaczny. Jedzono – jak każe benedyktyńska reguła –

Klasztor
świętokrzyski
w średniowieczu.



Benedyktyni są ubrani
w czarne, wełniane habity.

Książę wita opat.

w milczeniu, wsłuchując
się w słowa Pisma Świętego,
które czytał jeden z braci zakonnych.

Po obiedzie i odpoczynku władca udał się na przechadzkę po klasztornych krużgankach. Odwiedził też słynną bibliotekę i skryptorium. Tam właśnie powstawały piękne, zdobione miniaturami księgi. Demonstrowali je bracia Jacek i Kacper z Łysej Góry, którzy odznaczali się największą biegłością w kopiowaniu ksiąg. Książę z podziwem oglądał równe rzędy liter i kolorowe ilustracje. Potem poszedł do klasztornej apteki. Na półkach znajdowały się liczne mikstury, olejki, maści i plastry oraz słoje z suszonymi ziołami. Po leki wytwarzane przez zakonników do klasztoru tłumnie przybywali chorzy. Władysław Łokietek szczególnie interesował się specyfikiem, który już od dawna zażywał. Była to słynna benedyktyńska mająca chronić przed zarazą – specjalnie poświęcone wino (lub woda) z domieszką ziół. Resztę dnia książę spędził na rozmyślaniach i modlitwach.



WARTO WIEDZIEĆ

Opactwo na Świętym Krzyżu (Łysej

Górze) było jednym z najstarszych klasztorów benedyktyńskich w Polsce. W 1306 roku książę **Władysław Łokietek** (późniejszy król i ojciec Kazimierza Wielkiego) podarował klasztorowi relikwie Krzyża Świętego. Są one tam przechowywane do dzisiaj.

SŁOWNICZEK

Opat –

tytuł kapłana stojącego na czele niektórych klasztorów. Klasztor taki nazywamy **opactwem**.

SŁOWNICZEK

Zakon – wspólnota religijna, której członkowie (zakonnicy) składają śluby, czyli poświęcają się służbie Bogu, i żyją według reguły, to znaczy zgodnie z zasadami regulującymi codzienne życie zakonne.



Benedyktyn. Benedyktyni modlili się, pracowali na roli i przepisywali księgi.

W służbie Bogu i władcom

W średniowieczu duchowni byli najbardziej wykształconą grupą w społeczeństwie. Wielu z nich wstępowało do **zakonów**, w których prowadziło surowe, ściśle zorganizowane życie.

Pierwsi duchowni na ziemiach polskich pochodzili z obcych krajów. Część z nich przybyła na dwór Mieszka I już razem z Dobrawą. Nauczali zasad wiary chrześcijańskiej i chrzcili poddanych polskiego księcia. Wraz z nimi dotarła do Polski znajomość łaciny i umiejętność posługiwania się pismem.

Piastowscy książęta i królowie korzystali z pomocy duchownych w rządzeniu państwem. Księża byli często monarszymi doradcami, wysłannikami w zagranicznych misjach. Sporządzali w imieniu panujących dokumenty i listy. Zaczęli też spisywać ważne wydarzenia z historii Polski. Autorem najstarszej **kroniki** opowiadającej o dziejach pierwszych władców z dynastii Piastów był **Gall Anonim**. To cudzoziemski duchowny, być może zakonnik benedyktyński, który na początku XII wieku przebywał na dworze polskiego księcia Bolesława Krzywoustego.

W służbie ludziom

Z czasem w średniowiecznej Polsce powstawały coraz liczniejsze kościoły. Swoje klasztory zaczęły tu zakładać różne zakony – **benedyktyni**, później **cystersi**, a następnie członkowie innych zgromadzeń. Przy biskupich katedrach i klasztorach organizowano szkoły.

W średniowieczu zakony odegrały ważną rolę nie tylko w rozwoju polskiej kultury i nauki, lecz także gospodarki. Z zachodu Europy przenosiły na polski grunt nowe sposoby gospodarowania. Szczególne zasługi w tej dziedzinie położyli cystersi, którzy wznosili swoje klasztory w odludnych miejscach i zagospodarowywali okoliczne pustkowia. Wokół swych siedzib zakładali winnice, ogrody warzywne, sady owocowe oraz stawy przeznaczone do hodowli ryb. Budowali też młyny wodne, w których mielono zboże na mąkę, i tkalnie, gdzie wytwarzano materiały potrzebne do szycia ubrań. Korzystała na tym także okoliczna ludność. Uczyła się od zakonników, jak wydajnie prowadzić prace na roli oraz wytwarzać przedmioty potrzebne w codziennym życiu.



Cystersi. Cystersi wznosili swoje klasztory w odludnych miejscach. Tam zakładali wzorowe gospodarstwa rolne.

W ŚREDNIOWIECZNYM SKRYPTORIUM

Średniowieczne księgi były niezwykle drogie. Wpływ na cenę miał materiał, z którego je wykonywano, oraz ogromna, długotrwała praca włożona w ich wytworzenie. W klasztorze znajdowało się specjalne pomieszczenie, skryptorium, gdzie pisano i przepisywano księgi.

Często księgi ozdabiano kolorowymi rysunkami albo malowidłami – zwanymi **miniaturami** – były to prawdziwe dzieła sztuki.

Materiał służący do pisania w średniowieczu to **pergamin**. Sporządzano go z odpowiednio spreparowanych skór zwierzęcych.

Zapisane karty zszywano i oprawiano w okładki ze skóry. Ich rogi wzmocniano srebrnymi lub żelaznymi blaszkami.

Księgi średniowieczne były poświęcone przede wszystkim tematyce religijnej. Powstawały także dzieła z zakresu medycyny, budownictwa oraz kroniki, w których zapisywano dzieje władców i państw.

SŁOWNICZEK

Kronika – dawny utwór dziejopisarski, w którym wydarzenia spisywane są w kolejności chronologicznej. Autorów kronik nazywamy **kronikarzami**.



WARTO WIEDZIEĆ

Nie wiemy nic pewnego o pierwszym działającym w Polsce kronikarzu. Nazywamy go **Gallem**, ponieważ kiedyś historycy uważali, że pochodził z obszaru Francji, zwanego niegdyś Galią (dziś coraz częściej się przypuszcza, że przybył z Włoch). Określenie **Anonim** oznacza zaś, że nie znamy czyjegoś imienia.

ZAPAMIĘTAJ

- Duchowni przynieśli do średniowiecznej Polski znajomość łaciny i umiejętność posługiwania się pismem. Spisywali kroniki, w których utrwalali pamięć o ważnych wydarzeniach z historii Polski.
- Zakonnicy, a zwłaszcza cystersi, przyczynili się w średniowiecznej Polsce do wielu korzystnych zmian w gospodarce, przede wszystkim do postępu w rolnictwie.

PYTANIA I POLECENIA

1. W opowiadaniu *W świętokrzyskim opactwie* książę zwiedzał klasztor benedyktynów. Jakie miejsca tam zobaczyć?
2. Na podstawie opowiadania i tekstu w podręczniku wymień zajęcia średniowiecznych zakonników.
3. Osoby duchowne odgrywały ważną rolę nie tylko w kościołach i klasztorach. Jakie funkcje pełniły w państwie? Wyjaśnij, dlaczego.

Polska Kazimierza Wielkiego

- Przypomnij sobie, które obszary wchodziły w skład państwa Mieszka I i Bolesława Chrobrego.



1364 – utworzenie Akademii Krakowskiej

1300

1400

XIII

XIV

XV

1333–1370 panowanie
Kazimierza Wielkiego

Trudne początki

Równie wybitny jak jego wielcy przodkowie był ostatni władca z rodu Piastów – **Kazimierz Wielki**. Na swój przydomek zasłużył sobie już za życia. Żaden inny z polskich władców nie został uhonorowany takim mianem. Kiedy w 1333 roku Kazimierz obejmował wyniszczone wojnami państwo, w jego skład wchodziły tylko obszary centralnej Polski: Wielkopolska, Małopolska, ziemie łęczycka i sieradzka. Pozostałe terytoria polskie nie uznawały zwierzchnictwa Kazimierza (panowali tam inni książęta z rodu Piastów) lub znajdowały się pod władzą sąsiednich państw.

Królewski skarbiec świecił pustkami. Miasta i wsie były w ruinie. W różnych częściach kraju obowiązywały odmienne prawa. Na drogach grasowali bandyci. Sąsiedni monarchowie nie liczyli się z władcą słabej Polski. Pod koniec życia Kazimierza sytuacja wyglądała już inaczej.

Groźny sąsiad – Krzyżacy

Jak pamiętacie, za północną granicą Polski mieszkali plemiona Prusów, które nie przyjęły chrześcijaństwa. Z czasem zaczęły one coraz częściej najeżdżać na polskie ziemie. W pierwszej połowie XIII wieku jeden z Piastów – książę Konrad Mazowiecki – sprowadził do Polski **zakon krzyżacki**, który miał zatrzymać pruskie najazdy. Krzyżacy – niemieccy rycerze zakonnicy – zamieszkali w nadanej im przez Konrada ziemi chełmińskiej. Po podboju kraju Prusów mieli oddać go polskiemu księciu. Stało się jednak inaczej. Na zdobytych terenach rycerze krzyżacy założyli własne silne państwo i stali się wielkim zagrożeniem dla Polski. Na początkach XIV wieku zagarnęli Pomorze Gdańskie, a na krótki czas także Kujawy.



SŁOWNICZEK

Zakon krzyżacki – jeden ze średnio-wiecznych zakonów rycerskich, których zadaniem była walka w obronie chrześcijaństwa i nawracanie wyznawców innych religii na wiarę w Jezusa Chrystusa.



▲ Stolica państwa zakonnego znajdowała się w **Malborku**. Była to jedna z najpotężniejszych twierdz ówczesnej Europy i największa warownia wybudowana z cegieł. Do jej wznoszenia zużyto około 5 milionów cegieł.

■ Wskaż na ilustracji elementy chroniące zamek przed wrogim najazdem.

Budowniczy miast i zamków

Młody władca rażno przystąpił do działania. Zawarł traktat pokojowy z Krzyżakami i dzięki temu odzyskał Kujawy. Podbił Ruś Halicką (Czerwoną) – bogate księstwo, przez które prowadził ważny szlak handlowy. W sumie dwukrotnie powiększył obszar kraju.

Król przeszedł do historii jednak nie jako wojownik, lecz jako dobry gospodarz. Monarcha wiedział, że potęgę państwa można zbudować dzięki dobrobytowi poddanych. Chętnie więc zakładał miasta i wsie. Zaprowadził w królestwie porządek, likwidując liczne bandy rabusiów, którzy napadali na kupców, a przez to utrudniali handel. Aby ułatwić zarządzanie państwem i zapewnić poddanym bezpieczeństwo, zorganizował sprawne **sądy**. Wprowadził też jednolite prawo obowiązujące na terenie całego państwa. Tak zwane **statuty Kazimierza Wielkiego** były pierwszym w historii Polski spisany zbiorem praw.

Aby chronić kraj przed wrogami, zbudował prawie 50 **zamków obronnych**, a niemal 30 miast kazał otoczyć **murami obronnymi**. Wzniósł też wiele murowanych kościołów. Nic więc dziwnego, że o rządach Kazimierza Wielkiego mówiono, że **zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną**.



WARTO WIEDZIEĆ

Kazimierz Wielki, aby usprawnić handel, wprowadził w swym królestwie nowy srebrny pieniądz – **grosz krakowski**. Na królewskich monetach umieszczono koronę – symbol władzy królewskiej – i orła – godło państwa polskiego.

SŁOWNICZEK

Uniwersytet – nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *universitas*, które oznacza „powszechnie zrzeczenie”, czyli społeczność profesorów i uczniów cieszącą się własnymi prawami. Dzisiaj uniwersytet to jeden z typów szkoły wyższej.

Nauk przemożnych perła

W 1364 roku miało miejsce niezwykle ważne wydarzenie. Polski władca założył **Akademę Krakowską**. Był to jeden z najstarszych w Europie Środkowej oraz pierwszy – i przez długi czas jedyny – polski **uniwersytet**. Akademia została powołana do życia, by uczyli się w niej ludzie mający potem służyć swą wiedzą państwu. Kształcono więc przede wszystkim prawników, urzędników oraz lekarzy.

Praca z tekstem źródłowym

Fragment dokumentu Kazimierza Wielkiego:

My Kazimierz z Bożej łaski król polski [...], bacząc¹ na to, co dobre, i nie wątpiąc, że to duchowieństwu i poddanym królestwa naszego pożytek przyniesie, postanowiliśmy w mieście naszym Krakowie wyznaczyć [...] miejsce, na którym by *studium generale* [to znaczy uniwersytet] [...] kwitło i dla przyszłości na wieczne czasy tym pismem jego istnienie zapewnić chcemy. Niechże więc tam będzie nauk przemożnych perła, aby wydawała męże² dojrzałością rady znakomite, ozdobą cnót świetne³, a w umiejętnościach biegłe.

¹bacząc – zwracając uwagę

²męże – tu: absolwenci uniwersytetu

³ozdobą cnót świetne – obdarzeni pozytywnymi cechami charakteru

1. W jakim celu król Kazimierz założył Akademię Krakowską?

Praca z mapą

1. Wskaż ziemie przyłączone do Polski przez Kazimierza Wielkiego i podaj ich nazwy.
2. Wskaż na mapie zamki ukazane na fotografiach.



ZAMKI KAZIMIERZA WIELKIEGO



PIESKOWA SKAŁA



BOBOLICE



SMOLEŃ



CHĘCINY



Biały orzeł piastowski – herb króla Kazimierza Wielkiego i całego Królestwa Polskiego.

Król Ludwik Węgierski.

Król Cypru.

Karol IV Luksemburski, cesarz i król Czech.

Król Kazimierz Wielki.

Podczas uczyty przygrywali muzykanci, zwani wówczas rybałtami.

Opowiedz, w jaki sposób Kazimierz starał się zrobić wrażenie na swoich dostojnych gościach.

Mikołaj Wierzynek – gospodarz uczyty, bogaty krakowski mieszczanin, bankier i kupiec.



Uczta u Wierzyńka

Wydarzeniem, które świadczyło o wzroście potęgi Polski i samego króla Kazimierza, był zjazd władców europejskich. W 1364 roku do Krakowa na zaproszenie polskiego monarchy przyjechali cesarz, królowie Węgier, Danii i Cypru oraz wielu książąt. Po rozmowach i uroczystościach odbyła się wielka uczta, którą wydał krakowski mieszczanin Mikołaj Wierzynek. Dostojni goście byli zachwyceni wspaniałością podarków i wykwinnością potraw. Po uczcie odbył się wielki turniej rycerski. Dla króla Kazimierza zjazd krakowski był ogromnym triumfem politycznym. Ukazywał on polskiego władcę jako wybitnego polityka, który rozsądzał spory pomiędzy monarchami, a Polskę jako kraj silny, z którym należy się liczyć na arenie międzynarodowej.

► Pieczęć Kazimierza Wielkiego. W średniowieczu, aby potwierdzić prawdziwość dokumentu, za pomocą sznurka przytwierdzano do niego pieczęć (lub pieczęcie).

■ Wskaż symbole władzy monarszej widoczne na pieczęci Kazimierza Wielkiego i podaj ich nazwy.



ZAPAMIĘTAJ

- Kazimierz Wielki poprzez przeprowadzenie wielu reform sprawił, że Polska stała się krajem silnym i sprawnie rządzonym.
- Władca ten przeszedł do historii jako prawodawca, budowniczy i dobry gospodarz. To jedyny polski król, który już za życia został obdarzony przydomkiem Wielki.
- Kazimierz Wielki założył w Krakowie najstarszy polski uniwersytet – Akademię Krakowską.

PYTANIA I POLECENIA

1. Czy słusznie króla Kazimierza nazwano Wielkim? Uzasadnij odpowiedź co najmniej trzema argumentami.
2. Jakie znaczenie miała dla Polski uczta u Wierzyńka?
3. Kiedy i w jakim celu powstała Akademia Krakowska? Odpowiadając na pytanie, wykorzystaj tekst źródłowy.
4. Na stronie 79 znajduje się herb. Opisz, co przedstawia.

Jadwiga i Jagiełło – unia dwóch państw

- Przypomnij sobie, kiedy i dlaczego zostali sprowadzeni na ziemie polskie Krzyżacy.

1370 – śmierć
Kazimierza Wielkiego

1384 – Jadwiga
królem Polski

1385 – unia
w Krewie

1350

XIV

1400

XV



WARTO WIEDZIEĆ

Prawo polskie nie przewidywało, aby państwem rządziła królowa, dlatego też **Jadwiga** została koronowana na króla Polski. Właściwie powinniśmy mówić o niej, że była królem.

Królowa Jadwiga

Król Kazimierz Wielki nie doczekał się męskiego potomka, a polskie prawo nie przewidywało dziedziczenia tronu przez kobiety. Zgodnie z wcześniejszymi umowami królem Polski został **Ludwik Andegaweński** – władca Węgier, spokrewniony z ostatnim Piastem. Jednak i ten monarcha nie miał syna. W związku z tym polskie rycerstwo zgodziło się na przekazanie tronu Królestwa Polskiego **Jadwidze**, zaledwie dziesięcioletniej córce Ludwika.

Jadwiga była smukłą blondynką, jak na tamte czasy niezwykle wysoką – jako dorosła osoba osiągnęła wzrost prawie 180 cm. Włoski kronikarz tak o niej pisał: „Musicie wiedzieć, że we wszystkich częściach świata znana była olśniewająco piękna uroda wspomnianej królowej”.

Władczyni odznaczała się ponadto świetnym wykształceniem i szlachetnością. Ufundowała wiele kościołów i szpitali dla ubogich, ale spośród licznych fundacji dobroczynnych wyróżnia się dar, który złożyła, by wspomóc upadającą Akademię Krakowską. Na ten cel ofiarowała wszystkie swoje klejnoty, stroje i pieniądze. Dzięki temu Akademia Krakowska stała się jednym z najlepszych europejskich uniwersytetów. Władczyni otaczała się ludźmi światłymi. Zleciła tłumaczenie biblijnych psalmów na język polski – ten pięknie ilustrowany modlitewnik zwany jest Psalterzem królowej Jadwigi.

Królowa zmarła w wieku zaledwie 25 lat. Minęły stulecia. Dnia 8 czerwca 1997 roku – podczas mszy na krakowskich Błoniach – Jadwiga została zaliczona w poczet świętych Kościoła katolickiego przez papieża Jana Pawła II.

Legenda o Jadwidze

Panowanie Jadwigi Andegaweńskiej nie trwało długo. Jednak dzięki swej dobroci i szlachetności królowa zapisała się w pamięci Polaków. Dlatego krążyło o niej wiele legend. Jedna z nich mówi, że pewnego razu monar-

chini spostrzegła płaczącego kamieniarza, który pracował przy budowie kościoła Karmelitów w Krakowie. Zapytany, co jest przyczyną jego łez, odpowiedział, że ma bardzo ciężko chorą żonę, ale brak mu pieniędzy na jej leczenie. Wówczas władczyni, opierając nogę na leżącym nieopodal kamieniu, zdjęła z buta złotą klamerkę i wręczyła ją kamieniarzowi. Kiedy Jadwiga się oddaliła, robotnik zobaczył na twardym kamieniu odcisniętą stopę królowej. Wzruszony, obrobił kamień i wmurował go w ścianę kościoła, gdzie znajduje się do dzisiaj.

Wielkie Księstwo Litewskie

Litwa w średniowieczu – tak jak obecnie – sąsiadowała z Polską. Władcy litewscy, systematycznie podbijając księstwa ruskie, rozszerzali granice swego terytorium. Na początku XV stulecia Litwa stała się już jednym z najrozszelejniejszych państw Europy. Stolicą tego ogromnego kraju było Wilno.

Litwini nadal jednak pozostawali przy pogańskich wierzeniach przodków. Fakt ten wykorzystywali Krzyżacy, którzy pod pretekstem nawracania **pogan** i szerzenia chrześcijaństwa atakowali Litwę, aby ją podbić. Choć była ona krajem olbrzymim, nie posiadała wystarczającej siły, by przeciwstawić się dobrze zorganizowanemu państwu krzyżackiemu.

Unia Polski i Litwy

Kiedy Jadwiga została polską władczynią, jej doradcy szukali dla niej męża, który pomógłby w rządzeniu państwem. Wybór padł na wielkiego księcia Litwy – **Jagiełłę**. Zawarcie małżeństwa zostało poprzedzone podpisaniem **unii w Krewie w 1385 roku**.

Praca z tekstem źródłowym

Fragment aktu unii w Krewie:

Dla sprawy tej utwierdzenia, dla pewności i ubezpieczenia tenże Jagiełło wielki książę przyrzeka wszystkie skarby swe złożyć i wydać na odzyskanie strat państw obojga, tak Polski, jako też Litwy. A to tylko, jeżeli też pani [królowa] Węgier córkę swą Jadwigę, królową polską przyrzeczoną, odda mu w małżeństwo [...]. Również tenże wielki książę Jagiełło przyrzeka i zobowiązuje się wszelkie ziemie zagrabione i straty Królestwa Polskiego, oderwane przez czyje bądź ręce i zajęte, odzyskać własnymi zachodami [staraniami] i kosztami.

1. Wymień zobowiązania, jakie przyjął na siebie Jagiełło, w zamian za zgodę Polaków na poślubienie Jadwigi i objęcie polskiego tronu.

SŁOWNICZEK

Poganie –

w dawnych czasach chrześcijanie określali tak wyznawców innych religii.



WARTO WIEDZIEĆ

Jagiełło w momencie ślubu z Jadwigą miał około 40 lat. W średniowieczu uważano, że to bardzo dużo, a Jadwiga obawiała się, że jej przyszły mąż jest „za stary”.

SŁOWNICZEK

Unia –

związek dwóch lub więcej państw zawarty w celu osiągnięcia korzyści politycznych lub gospodarczych.



WARTO WIEDZIEĆ

Dokument stwierdzający zawarcie **unii w Krewie** podpisało wielu polskich i litewskich dostojników i przystawiło na nim pieczęcie, które jednak nie dotrwały do naszych czasów. Zachował się natomiast sam dokument, który jest dziś przechowywany w kościelnym archiwum w Krakowie.

Litwie – podobnie jak Polsce – zagrażali Krzyżacy. Pragnienie pokonania wspólnego wroga, którego nie można było pobić w pojedynkę, okazało się niezwykle ważne przy podejmowaniu decyzji o małżeństwie Jadwigi i Jagiełły. Ich ślub okazał się niezwykle ważny dla historii obu państw. Porozumienie zawarte w Krewie oddawało Jagielle tron w Krakowie i czyniło zeń monarchę władającego olbrzymim polsko-litewskim obszarem. W zamian Jagiełło zobowiązał się przyjąć chrzest, sprawiedliwie rządzić i odzyskać dla Polski utracone przez nią ziemie.

Skutki unii

Władca Litwy przybył w 1386 roku do Krakowa. Po chrzcie, na którym przyjął imię Władysław, odbył się ślub. Jadwiga, poznawszy litewskiego księcia osobiście, przekonała się, że to, co o nim opowiadano, było nieprawdą. Na Litwę ruszyli polscy duchowni, by pokojowo nawracać pogańskich poddanych Jagiełły. Po czterech wiekach od przyjęcia chrze-

ścijaństwa Polska sama zaczęła przekazywać wiarę chrześcijańską, a wraz z nią elementy cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Unia spłótła losy Polski i Litwy na pięćset lat, a jej dziedzictwo trwa do naszych czasów. Władysław Jagiełło dał początek nowej dynastii, która rządziła Polską przez następne prawie dwa stulecia. Od imienia założyciela nazwano ją **Jagiellonami**. Krzyżacy, choć stracili pretekst do nawracania Litwinów siłą i najeżdżania ich państwa, wcale z tego nie zrezygnowali i szykowali się do wojny.



◀ Rycerze litewski (z lewej) i polski.

■ Porównaj ubiory i uzbrojenie obu wojowników.

POLSKA I LITWA PO UNII W KREWIE



Praca z mapą

1. Wymień sąsiadów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.



- ▲ Herb państwa polsko-litewskiego po zawarciu unii (litewska Pogoń i polski Orzeł Biały).

ZAPAMIĘTAJ

- Po bezpotomnej śmierci Kazimierza Wielkiego tron polski przypadł królowi Węgier Ludwikowi Andegaweńskiemu, a następnie jego córce Jadwidze.
- Główną przyczyną zawarcia unii Polski i Litwy było zagrożenie ze strony Krzyżaków.
- Władysław Jagiełło zapoczątkował dynastię Jagiellonów, która władała Polską prawie dwa stulecia.

PYTANIA I POLECENIA

1. W kilku zdaniach opowiedz o królowej Jadwidze.
2. Podaj datę i miejsce zawarcia unii polsko-litewskiej.
3. Wymień przyczyny i skutki zawarcia unii polsko-litewskiej.

Wielka wojna z Krzyżakami

- Przypomnij sobie, jakie były przyczyny zawarcia unii przez Polskę i Litwę.

1410 – bitwa pod Grunwaldem

1400

1450

XIV

XV

1386–1434 panowanie Władysława Jagiełły



▲ Rycerz zakonu krzyżackiego (rekonstrukcja historyczna ubioru i uzbrojenia).

■ Porównaj uzbrojenie Krzyżaka oraz rycerzy polskiego i litewskiego przedstawionych na stronie 84.

Państwo krzyżackie

Pamiętacie z poprzednich lekcji, że zakon krzyżacki został sprowadzony na ziemie polskie w latach dwudziestych XIII wieku w celu powstrzymania najazdów pogańskich Prusów. Zakonnicy z czarnymi krzyżami na białych płaszczach podbili co prawda Prusów, ale potem zwrócili się przeciwko Polsce i zagarnęli Pomorze Gdańskie. Na podbitych terenach stworzyli świetnie zorganizowane państwo. O jego potęgę świadczyła silna i sprawna armia, duża liczba zamków obronnych, a także dobrze rozwinięta gospodarka.

Ku wojnie

Unia w Krewie zjednoczyła siły Polski i Litwy przeciwko wspólnemu wrogowi, a wśród Krzyżaków wywołała wściekłość. Litwa przyjęła chrzest za pośrednictwem Polski. Rycerze zakonnicy nie mogli więc odtąd głosić w Europie, że walczą z poganami i organizować kolejnych zbrojnych wypraw przeciw Litwie. Starali się jednak wszelkimi sposobami rozerwać zagrażający ich interesom sojusz polsko-litewski. Zdawali sobie sprawę, że Polacy nie wyrzekną się Pomorza Gdańskiego. Co więcej, król Władysław Jagiełło poparł powstanie, które wybuchło przeciw Krzyżakom na zagarniętej przez nich litewskiej Żmudzi.

Pomoc Jagiełły dla żmudzkich powstańców sprawiła, że Krzyżacy wypowiedzieli Polsce wojnę. Obie strony rozpoczęły przygotowania do walki. Król Władysław zarządził wielkie polowania w celu przygotowania zapasów żywności na wojnę oraz gromadził wojska, w których skład – prócz Polaków i Litwinów – wchodził także Rusini, Tatarzy i Czesi. Krzyżacy tymczasem ściągali posiłki z Niemiec i zwoływali zachodnioeuropejskie rycerstwo na wyprawę przeciwko Polakom i Litwinom.



ROZWÓJ PAŃSTWA KRZYŻACKIEGO

- ziemia chełmińska – załazek państwa zakonu krzyżackiego
 - ziemie podbite i przyłączone, z datą opanowania
 - ziemie zajęte przejściowo
 - granice państwa zakonu krzyżackiego po 1309 roku
 - bitwa pod Grunwaldem
- 0 100 km



▲ W XIII wieku Krzyżacy podbili Prusów i zaatakowali Litwę. Jazda krzyżacka budziła grozę i popłoch wśród miejscowej ludności.

Praca z mapą

1. Wskaż ziemie polskie zagarnięte przez zakon krzyżacki i podaj ich nazwy.
2. Które z ziem litewskich zostały przejściowo zajęte przez Krzyżaków?

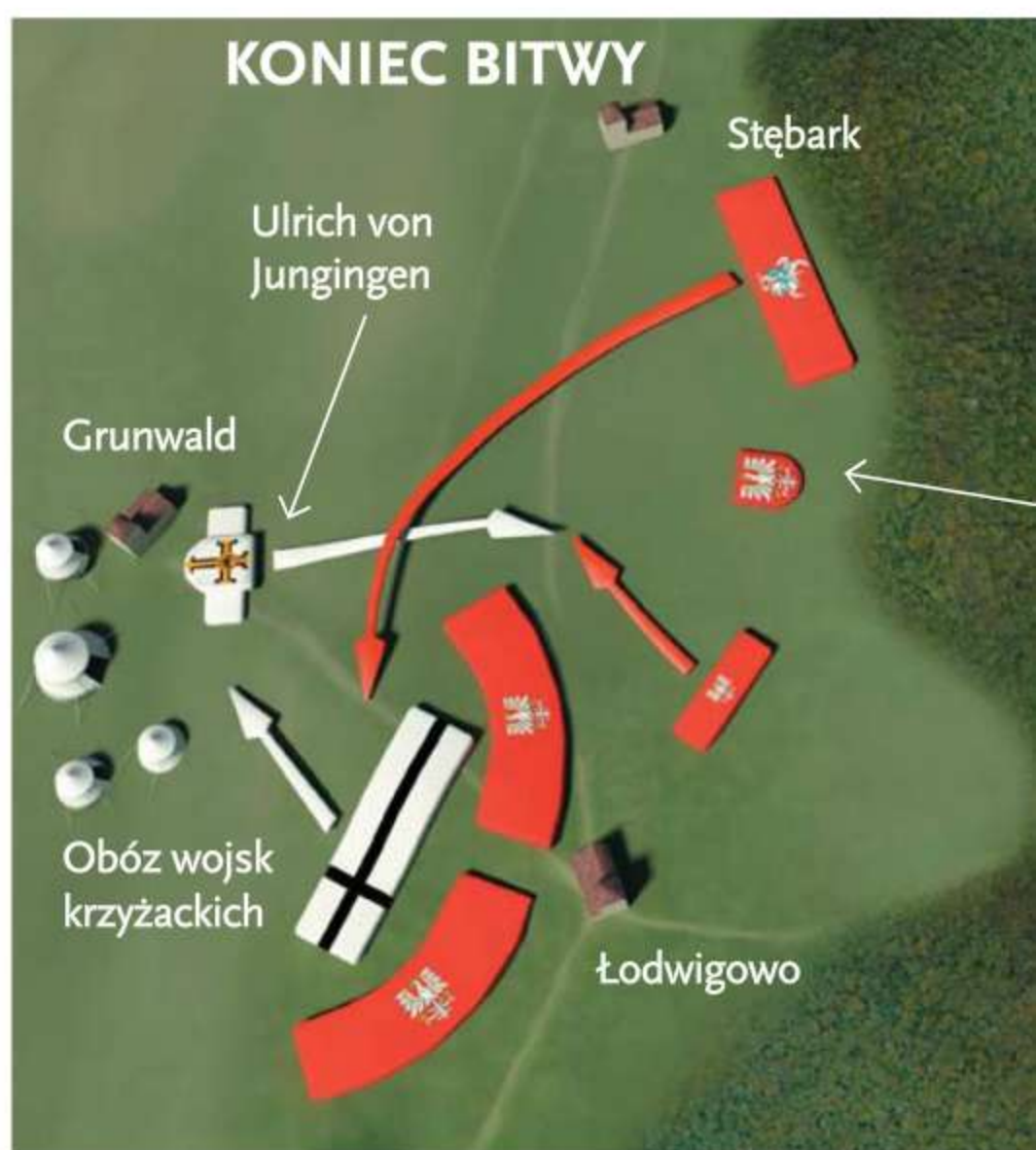
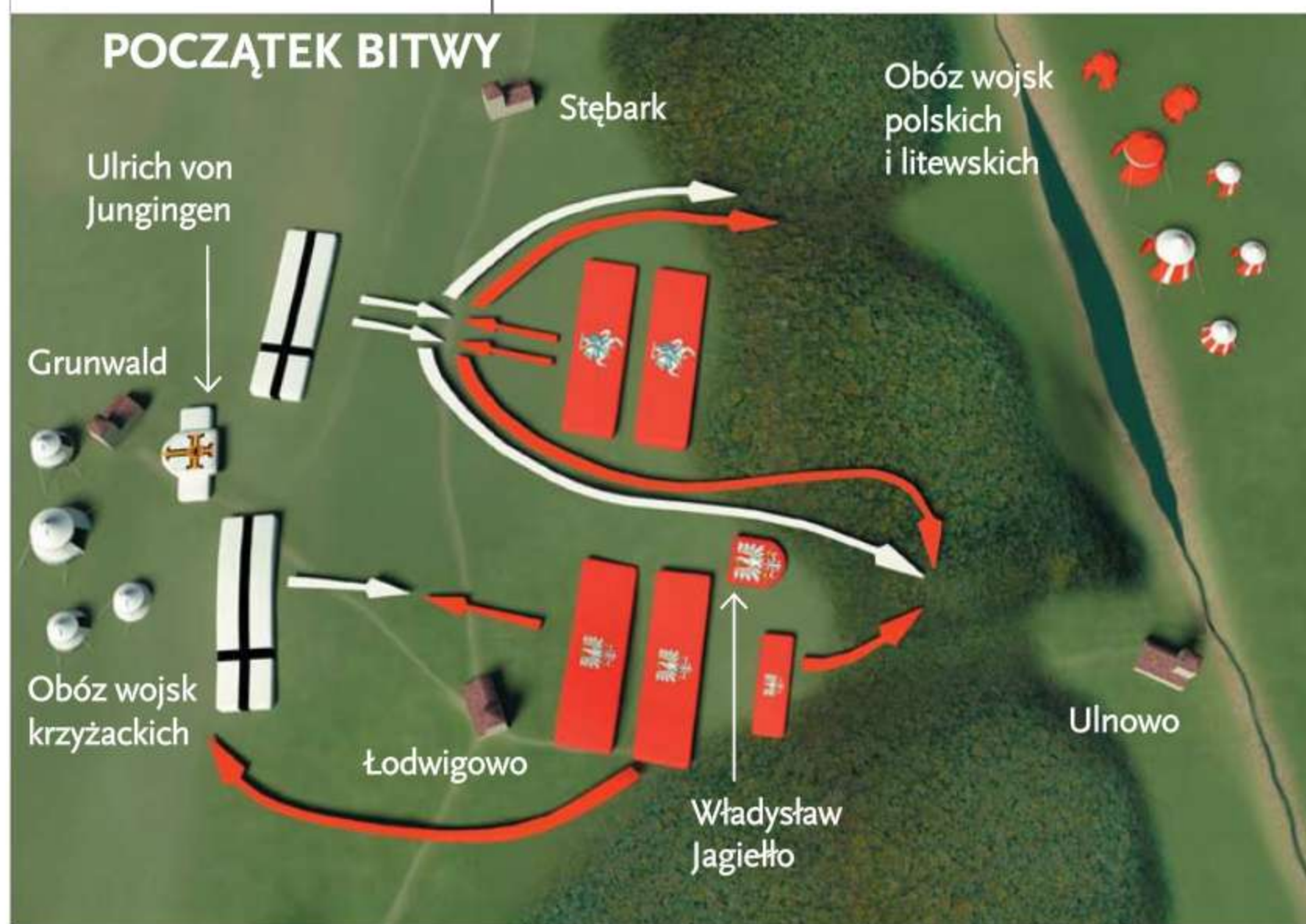
SŁOWNICZEK

Herold –

średniowieczny urzędnik, do którego obowiązków należało na przykład ogłaszanie ważnych wiadomości na dworze władcy czy organizowanie turniejów rycerskich.

Największa bitwa polskiego średniowiecza

Wrogie armie stanęły naprzeciwko siebie **15 lipca 1410 roku** na polach nieopodal wsi **Grunwald**. Około 35 tysięcy Polaków i Litwinów oraz ponad 20 tysięcy Krzyżaków i gości zakonu oczekiwało na rozpoczęcie walki. Moment ten jednak nie następował. Armia polskiego króla, skryta w lesie, spokojnie przygotowywała się do batalii. Tymczasem odziani w zbroje rycerze zakonnici stali w otwartym polu, cierpiąc z powodu lipcowego słońca. Wreszcie wielki mistrz zakonu krzyżackiego Ulrich von Jungingen (czytaj: fon jungingen) zdecydował się na krok o historycznym znaczeniu. Wysłał do polskiego władcy heroldów, którzy zarzucili mu tchórzostwo i przekazali dwa miecze jako wezwanie do walki. Władysław Jagiełło przyjął wyzwanie. Jednak wbrew oczekiwaniom jako pierwsi nie zaatakowali Polacy. Do walki ruszyła natomiast słabo uzbrojona lekka jazda litewska. Po pewnym czasie musiała ona ustąpić z pola bitwy. W pogoń za Litwinami ruszyła część sił krzyżackich. W tym momencie z bojową pieśnią na ustach przystąpili do walki zakuci w zbroje Polacy. W szalonym pędzie zderzyły się ze sobą pancerne armie. Dał się słyszeć huk, a olbrzymi kurz uniósł się nad polem bitwy. W pewnym momencie w ręce krzyżackie wpadł wielki sztandar Królestwa Polskiego z białym orłem. Ale król, dowodzący bitwą ze wzgórza, nie stracił zimnej krwi i posłał posiłki, które odebrały chorągiew. Szala zwycięstwa przechyliła się na polską stronę, zwłaszcza że na pole bitwy powróciły oddziały litewskie. Okrążeni Krzyżacy ulegli przewadze wojsk Jagiełły. Pod wieczór zwycięstwo polskie było zupełne – pod królewskie stopy rzucono zdobyte sztandary. W walce zginęło osiem tysięcy Krzyżaków, wśród nich wielki mistrz. Wzięto również bogate łupy.



Praca z tekstem źródłowym

Polski kronikarz Jan Długosz napisał o zdobyciu obozu krzyżackiego przez wojska Jagiełły:

Obozy nieprzyjacielskie zasobne w wielkie bogactwo i dostatki [zostały zdobyte] [...]. Znaleziono też w obozie krzyżackim kilka wozów naładowanych samymi dybami i okowami, które Krzyżacy, z pewnością rokując sobie zwycięstwo, [...] do pętania Polaków przygotowali.

1. Sprawdź w słowniku lub w internecie, co to są dyby i okowy.
2. Na podstawie tekstu odpowiedz, jaki wynik bitwy pod Grunwaldem przewidywali Krzyżacy.

Skutki zwycięstwa

Bitwa pod Grunwaldem była jedną z największych batalii średniowiecznej Europy. Co prawda, nie udało się zdobyć Malborka i odebrać Pomorza Gdańskiego, ale potęga krzyżacka została na zawsze złamana. Choć z Krzyżakami toczono jeszcze wiele wojen, przestali oni zagrażać Polsce i Litwie.



LEGENDA



wojska litewskie



wojska polskie



wojska krzyżackie



ruchy wojsk
polskich
i litewskich



ruchy wojsk
krzyżackich



miejsowości

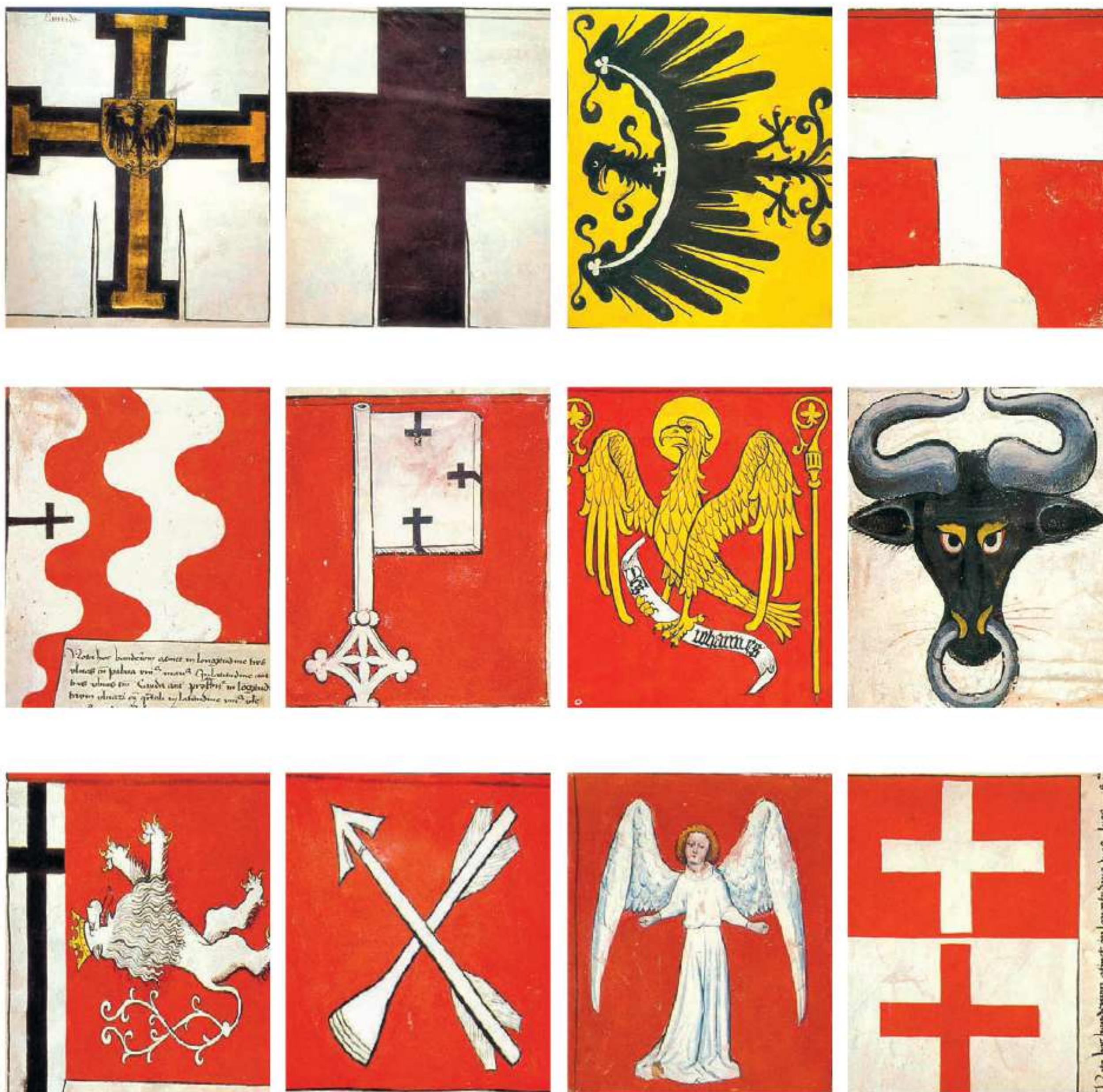


WARTO WIEDZIEĆ

Pamiętki zwycięstwa grunwaldzkiego z czasem zyskały status narodowych relikwii. Tak było w przypadku **dwu mieczy** ofiarowanych polskiemu królowi przez wielkiego mistrza przed bitwą. Przechowywano je w skarbcu koronnym na Wawelu. Niestety zaginęły w XIX wieku.

ZDOBYTE KRZYŻACKIE CHORĄGWIE

Zdobyte pod Grunwaldem chorągwie krzyżackie trafiły do katedr w Wilnie i w Krakowie.



Zawisza Czarny – bohater nie tylko spod Grunwaldu

Rycerz **Zawisza Czarny z Garbowa** przez wiele lat należał do zaufanych współpracowników Władysława Jagiełły. Towarzyszył królowi w podróżach do sąsiednich krajów. Także sam jako wysłannik polskiego władcy odbywał poselstwa do obcych monarchów. Na zagranicznych dworach stoczył wiele zwycięskich pojedynków. Dzięki temu w całej Europie cieszył się sławą niezwycięzonego rycerza. Wstąpił też na służbę króla Węgier i w szeregach jego armii wślawił się jako dzielny dowódca w walkach z Turkami.

Na wieść o zbliżającej się wojnie z zakonem krzyżackim powrócił do Polski. Wziął udział w bitwie grunwaldzkiej. Niektórzy przypuszczają, że to właśnie Zawisza odzyskał wówczas z rąk Krzyżaków wielki sztandar Królestwa Polskiego.

Zawisza zginął – jak przystało na rycerza – w bitwie. Stało się to w 1428 roku na Węgrzech podczas walk z Turkami. Mógł się wycofać, ale nie opuścił swych towarzyszy i do końca osłaniał odwrót armii węgierskiej. Zawisza stał się wzorem cnót rycerskich, przede wszystkim honoru, rozumu, odwagi i gotowości do poświęcenia. Powstało znane do dzisiaj powiedzenie: **polegać jak na Zawiszy**. Oznacza ono, że możemy komuś bezgranicznie zaufać, a ten ktoś nie zawiedzie tego zaufania.



WARTO WIEDZIEĆ

Zawisza Czarny zginął nieopodal **zamku Golubac** (dziś w granicach Serbii). Jak mówi legenda, kiedy dostał się do niewoli, dwóch żołnierzy tureckich pokłóciło się o to, do którego z nich powinien należeć sławny polski rycerz. Nie mogli dojść do porozumienia i w czasie sprzeczki jeden z nich ściął Zawiszy głowę.

ZAPAMIĘTAJ

- Bezpośrednie przyczyny wojny z zakonem krzyżackim to: powstanie na Żmudzi, chęć odzyskania przez Polskę utraconych ziem i próba rozbicia unii polsko-litewskiej przez Krzyżaków.
- Do rozstrzygającego starcia doszło w 1410 roku pod Grunwaldem, gdzie armia krzyżacka została rozgromiona.
- Zwycięstwo pod Grunwaldem odsunęło zagrożenie ze strony zakonu oraz uczyniło Polskę jednym z największych mocarstw europejskich.
- Wśród uczestników bitwy grunwaldzkiej znalazł się najślawniejszy polski rycerz Zawisza Czarny – uznawany za wzór cnót rycerskich.

PYTANIA I POLECENIA

1. Jakie były przyczyny wielkiej wojny polsko-krzyżackiej?
2. Opowiedz o bitwie pod Grunwaldem: kto w niej wziął udział, jaki miała przebieg i zakończenie. Wykorzystaj plan bitwy ze stron 88–89.
3. Przedstaw postać Zawiszy Czarnego i wyjaśnij, dlaczego stał się wzorem średniowiecznego rycerza.



WARTO WIEDZIEĆ

Każdy rycerz miał herb. Był to znak rodu, do którego przynależał. Umieszczano go na tarczach, strojach, chorągwiach, pierścieniach i pieczęciach. Wyróżniał rycerza i pozwalał rozpoznać go na polu bitwy. W herbach umieszczano różne zwierzęta, przedmioty i postacie ludzkie. Swój oryginalny herb miał także Zawisza Czarny. Nazywał się **Sulima** i przedstawiał na żółto-czerwonym tle czarnego orła i trzy kamienie.

Rycerze i turnieje

■ Przypomnij sobie, z czego słynął Zawisza Czarny.

Zwycięzca turnieju z 1415 roku

Ciepłe październikowe słońce oświeślało odświętnie przybrany dziedziniec zamku w Perpignan (czytaj: perpinją) w Aragonii. Z balkonów zwisały barwne materie. Na krużgankach na honorowym miejscu zasiadał król Ferdynand I Sprawiedliwy, władca Aragonii i Sycylii. Obok niego zajmował miejsce dostojny gość – król węgierski i niemiecki Zygmunt Luksemburski. Za nimi siedzieli dostojnicy i dworzanie, a także damy. Na schodach, w zamkowych zakamarkach, a nawet na dachach tłoczyli się służący i postronni gapie. Wszyscy z niecierpliwością czekali na pojedynek dwóch sławnych wojowników: Jana Aragońskiego i Zawiszy Czarnego – przybysza z dalekiej Polski.

Pierwszy na dziedzińcu pojawił się najslawniejszy rycerz Europy – Jan Aragoński – jak dotąd niepokonany w turniejach rozgrywanych na licznych zamkach. Wjechał na karej arabskiej klaczy. Od razu przywitały go gromkie oklaski i okrzyki uznania. Jan prezentował się wspaniale. Odziany był w czerwono-szafirowy przetykany złotem płaszcz okrywający lśniąca zbroję. Rycerz pozdrowił wiwatującą publiczność i czekał na wjazd swego przeciwnika. Po chwili pojawił się Zawisza Czarny na potężnym rumaku. Za polskim rycerzem niesiono tarczę z herbem Sulima.

Rycerze podjechali do łoży, w której zasiadali monarchowie. Pokornie pochylili głowy i na znak króla Ferdynanda rozjechali się ku przeciwnym narożnikom dziedzińca. Kiedy zajęli miejsca, giermkowie zdjęli z ich ramion płaszcze i włożyli na ich głowy stalowe hełmy. Do lewej ręki podali tarcze, a do prawej – długie drewniane kopie. Monarcha ponownie skinął ręką. Obydwaj rycerze opuścili przyłbice i przez wąskie szpary w hełmach obserwowali się wzajemnie. Wreszcie pędem ruszyli ku sobie. Aragończyk mierzył w brzuch Polaka, ale Zawisza Czarny był zbyt doświadczony, by nie dostrzec zamiaru przeciwnika. Jednym sprawnym ruchem podbił broń napastnikowi i obydwaj walczący, minawszy się w pełnym biegu, pogalopowali ku końcom dziedzińca. Już po chwili szykowali się do drugiej rundy.

Głośnie wiwaty się wzmożyły. Zgromadzeni na dziedzińcu widzowie byli przekonani, że to właśnie ich ulubieniec Jan Aragoński zaraz wysadzi z siodła przybysza z Polski. Rycerze zawrócili i ponowili natarcie. Pędzili ku sobie z prędkością błyskawicy. Tym razem atakował Sulimczyk. Skierował kopię wprost

ZAWISZA CZARNY I JAN ARAGOŃSKI



Kopia.

W krużgankach
zasiadali dostojni
goście.Konie okrywano
kropierzami –
strojnymi kapami.

w głowę Aragończyka. I kiedy ten zasłonił się tarczą, Polak błyskawicznie opuścił broń i ze straszliwą siłą uderzył przeciwnika w korpus. Ten nie wytrzymał ciosu i bezwładnie padł na piasek rozsypany na dziedzińcu. Trybuny zamilkły z niedowierzaniem, ale pojedynek był już rozstrzygnięty – zwyciężył Zawisza Czarny. Niebawem otrzymał z rąk króla główną nagrodę turnieju.

Rycerskie życie

Przeczytaliście właśnie opowiadanie o słynnym pojedynku, który w czasie turnieju stoczył znamienity polski rycerz – Zawisza Czarny. **Turnieje** były to zawody, podczas których rywalizowano według określonych zasad. Najbardziej widowiskowe były walki na kopie. W pojedynkach tych nie chodziło o zabicie przeciwnika, ale o zrzucenie go z konia. Zwycięzca zyskiwał przede

- Wskaż na ilustracji i nazwij elementy rycerskiego uzbrojenia.
- Wyjaśnij, po czym możemy rozpoznać, że rycerz z lewej strony to Zawisza Czarny.



WARTO WIEDZIEĆ

Przyjęcia na zamkach uświetniali trubadurzy – wędrowni poeci i muzycy. Tematem ich twórczości były rycerskie przygody i miłość. Niejeden rycerz miał bowiem **damę swego serca** – ślubował jej wierność, otaczał czcią i opieką, a nawet układał ku jej czci wiersze.



SŁOWNICZEK

Ostroga była mocowana do buta, a służyła do pobudzania konia do biegu.

Przyłbica – rodzaj hełmu z opuszczaną ruchomą częścią, tak zwanym psim pyskiem, chroniąca rycerza podczas walki na kopie.

Żelazny, **dwuręczny miecz** – podstawowa broń rycerza. Dodatkowe wyposażenie stanowiły sztylet i topór.

Rycerz odziany jest w **zbroję płytową**, chroniącą całe ciało. Żelazne płyty łączono skózanymi pasami. Zbroja mogła ważyć nawet 20 kilogramów.



wszystkim sławę, choć mógł również zdobyć na przykład kosztowną zbroję rywala. Najstłynniejsi tryumfatorzy turniejów cieszyli się wielką popularnością. Śpiewano o nich pieśni i układano wiersze.

Turnieje organizowano najczęściej w czasie różnych uroczystości na dworach królów i książąt. Na co dzień natomiast życie rycerza upływało na ciągłych ćwiczeniach z bronią. Musiał być bowiem gotów, by w każdej chwili móc wyruszyć na wojnę na wezwanie swego władcy. Do rycerskich zajęć należało też dogłębne majątku oraz udział w polowaniach, które również były formą doskonalenia rycerskich umiejętności.

Jak zostać rycerzem?

Młody chłopak, który miał zostać rycerzem, najpierw był **paziem**, czyli służył na dworze możnego pana, ucząc się gry na instrumentach, śpiewu i usługiwania do stołu. Następnie zostawał **giermkiem** – pomocnikiem i sługą rycerza. Doskonalił się w dworskich obyczajach, ale przede wszystkim uczył się władać mieczem i jeździć konno. Dbał o uzbrojenie rycerza i jego bojowego rumaka oraz towarzyszył swemu panu w walce. Giermek mógł zostać rycerzem, kiedy opanował już rycerskie rzemiosło i udowodnił swym postępowaniem, że zasługuje na to miano.

Dopiero wówczas odbywała się ceremonia **pasowania na rycerza**. Po uroczystej mszy młodzieniec składał przysięgę, że będzie bronił wiary chrześcijańskiej i słabszych, jego postępowanie będzie uczciwe, honorowe i sprawiedliwe. Następnie osoba dokonująca pasowania lekko uderzała kandydata dłonią lub płaską stroną miecza. Pasowany otrzymywał rycerski pas z mieczem i ostrogami jako oznaki przynależności do grona rycerzy.

Dzisiaj rycerzy już nie ma. Pozostała po nich jednak tradycja. Dalej ważne są cechy, jakimi charakteryzował się dobry rycerz: odwaga, ofiarność, honor, uczciwość, wrażliwość na potrzeby słabszych. Co prawda, nie musimy udowadniać swej rycerskości na polach bitew, ale możemy się nią wykazywać w życiu codziennym. Chociażby ustępując starszej osobie miejsca w autobusie czy stając w obronie osoby słabszej lub prześladowanej.

ZAMEK W BĘDZINIE

Średniowieczne zamki były siedzibami władców, dostojników i bogatszych rycerzy. Budowano je w miejscach trudno dostępnych – otoczonych wodą lub położonych na wzgórzach.

Okrągła wieża była warownią. Trzymano w niej broń, amunicję i żywność. Na szczycie wieży znajdowały się małe okna, które służyły załodze do obserwacji okolicy i ostrzeliwania przeciwnika z łuku lub kuszy. Do wieży prowadziło wysoko umieszczone wejście.

Na dziedziniec zamkowy prowadziły umocniona brama wjazdowa i strzeżony most.

Po wewnętrznej stronie murów obronnych znajdowały się pomosty, na których czuwała straż. Zakończenia muru obronnego pozwalały na ostrzeliwanie przeciwnika.

W kwadratowej wieży znajdowały się pomieszczenia mieszkalne pana zamku i jego rodziny.

Żelazna brama broniła dostępu do siedziby pana zamku.

Podwójne mury obronne – zewnętrzny i wewnętrzny (o grubości od 3 do 4 metrów) – chroniły wnętrze budowli.



- Opowiedz, jakie funkcje spełniały poszczególne części zamku.

ZAPAMIĘTAJ

- Aby zostać pasowanym na rycerza, młody człowiek musiał najpierw odbyć służbę jako paź, a potem giermek.
- Aby być sprawnymi i gotowymi do walki, rycerze ćwiczyli się w posługiwaniu się bronią i brali udział w turniejach.
- Średniowieczne zamki były budowlami obronnymi, wznoszonymi w trudno dostępnych miejscach.

PYTANIA I POLECENIA

1. Własnymi słowami wyjaśnij, czym był turniej rycerski.
2. Opowiedz, w jaki sposób młody chłopiec mógł zostać rycerzem.
3. Przedstaw, jakie funkcje pełnił zamek w średniowieczu.
- * 4. Czy w twojej okolicy znajduje się jakiś zamek? Jeśli tak, opisz jego wygląd i dowiedz się czegoś o jego historii.

Astronom, który poruszył Ziemię

- Przypomnij sobie, w jakim celu Kazimierz Wielki założył Akademię Krakowską.

1543 – wydanie książki *O obrotach sfer niebieskich*

1500

1550

XV

XVI

1473–1543 życie Mikołaja Kopernika

SŁOWNICZEK

Bursa –

budynek, w którym zamieszkiwali ubodzy żacy, finansowany przez uniwersytet lub możnego dobroczyńcę.

Odnowiony uniwersytet

Jak pamiętacie, Akademię Krakowską założył w 1364 roku Kazimierz Wielki. Po śmierci władcy uniwersytet jednak szybko podupadł. Na szczęście dzięki zabiegom Jadwigi i Władysława Jagiełły krakowska uczelnia wznowiła działalność. Królowa ofiarowała nawet uniwersytetowi własne klejnoty. Wzniesiono nowe budynki, w których odbywała się nauka, a także **bursy** i domy dla profesorów. Z czasem odnowioną uczelnię zaczęto nazywać **Uniwersytetem Jagiellońskim** i właśnie ta nazwa przetrwała do dzisiaj.

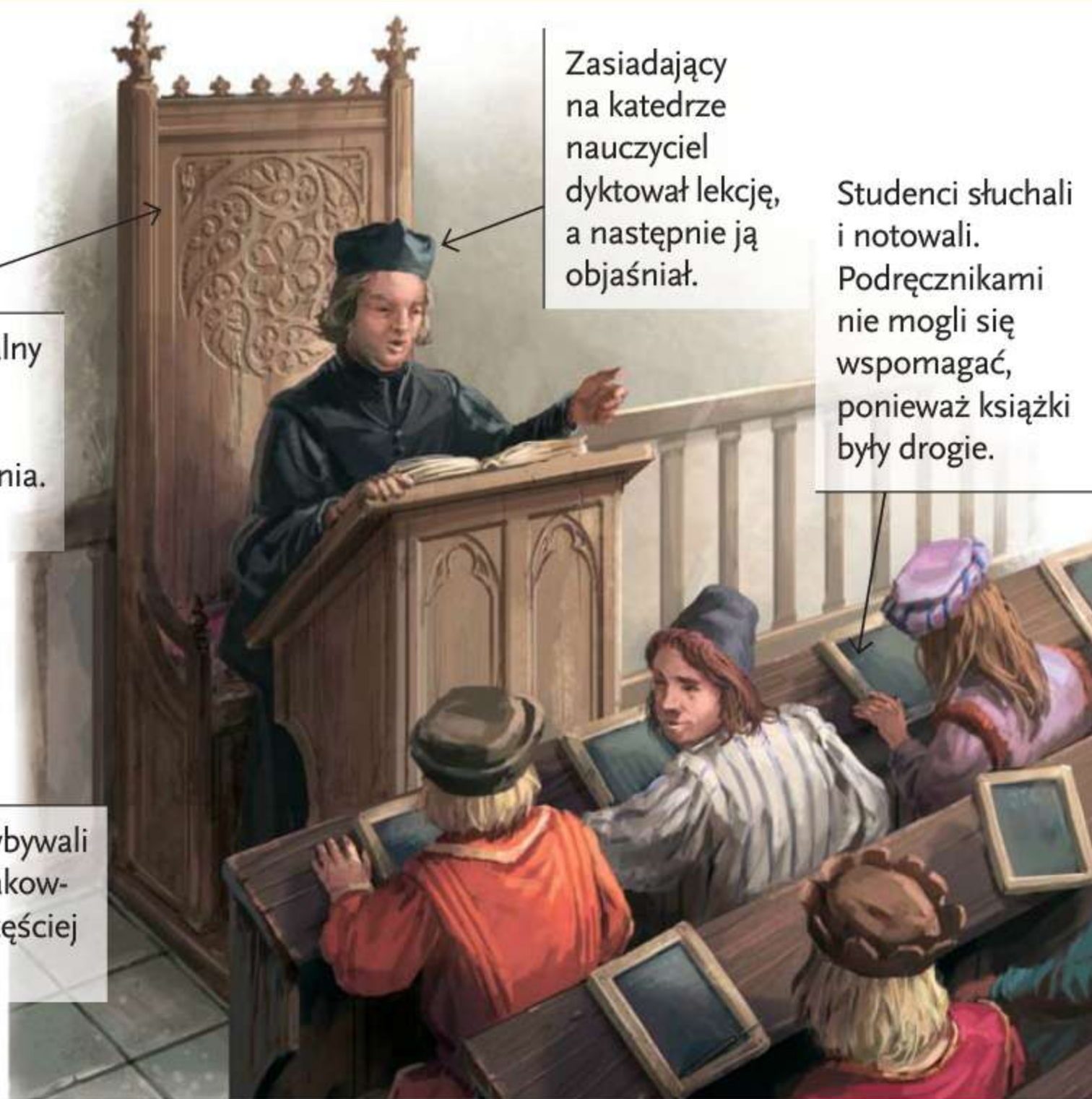
LEKCJA NA UNIWERSYTECIE

Katedra – specjalny skrzyniowy fotel zaopatrzony w pulpit do pisania.

Zasiadający na katedrze nauczyciel dyktował lekcję, a następnie ją objaśniał.

Studenci słuchali i notowali. Podręcznikami nie mogli się wspomagać, ponieważ książki były drogie.

Żacy, którzy przybywali do Akademii Krakowskiej, mieli najczęściej 14–17 lat.



W drugiej połowie XV wieku uniwersytet słynął z wysokiego poziomu nauczania astronomii, geografii i matematyki. Uczelnia dysponowała wielkim księgozbiorem. Sława uniwersytetu była tak wielka, że na studia do Krakowa przybywali nie tylko Polacy, lecz także Czesi, Niemcy, Litwini czy Węgrzy.

Krakowscy żacy

Żacy, jak nazywano wówczas studentów, żyli biednie, a pieniądze, które przywozili ze sobą do Krakowa, zwykle nie wystarczały na długo. Nierzadko korzystali z pomocy mieszkańców miasta. Mieszkali w pozbawionych wygód bursach. Rozpoczynając naukę, musieli już dobrze znać łacinę. W tym języku odbywały się wykłady, pisane były traktaty naukowe i dzieła literackie. Żacy często nie poprzestawali na studiowaniu na jednym uniwersytecie, ruszali w drogę, by kontynuować naukę na innych sławnych uczelniach – we Włoszech, Niemczech czy Francji. Na krakowskim uniwersytecie studiowali między innymi największy polski poeta epoki nowożytnej **Jan Kochanowski** czy król **Jan III Sobieski**. Ale najbardziej znanym, sławnym na całym świecie absolwentem krakowskiej uczelni był **Mikołaj Kopernik**.

Na studiach w Krakowie, Bolonii i Padwie

Mikołaj Kopernik urodził się w 1473 roku w Toruniu w rodzinie kupca. Jednak nie kupiectwo, a nauka była jego przeznaczeniem. W wieku 18 lat ruszył z Torunia na studia do Krakowa.

W czasie studiów najbardziej interesowała go astronomia. Uczył się jej od słynnego krakowskiego astronoma Wojciecha z Brudzewa, który ustalił, że Księżyc jest zawsze zwrócony do Ziemi tą samą stroną.

Kopernik nie zakończył edukacji na jednej uczelni. By pogłębiać wiedzę, ruszył do Włoch – najpierw do Bolonii, a później do Padwy. Na tamtejszych uniwersytetach, należących do najlepszych w Europie, poznawał prawo, medycynę, matematykę oraz astronomię, którą się pasjonował. W Bolonii dokonał pierwszych obserwacji astronomicznych.

Na Warmii

Kopernik wrócił do ojczyzny jako człowiek świetnie wykształcony. Był prawnikiem i cenionym medykiem. Sporządzał mapy, a także tłumaczył z łaciny dzieła starożytnych pisarzy. W kraju zajął się zarządzaniem majątkami kościelnymi na Warmii. Napisał wtedy ciekawy traktat o monecie. Sformułował w nim ważne prawo **ekonomiczne** dotyczące monet. Stwierdził, że wartościowy pieniądz jest wypierany z obiegu przez pieniądz gorszy (to znaczy zawierający mniej kruszcu – srebra lub złota). Utrudnia to wymianę handlową i jest niekorzystne dla gospodarki.



SŁOWNICZEK

Astronomia – nauka o ciałach niebieskich (gwiazdach, planetach, kometach, galaktykach).



WARTO WIEDZIEĆ

W Toruniu zachował się dom, w którym najprawdopodobniej przyszedł na świat Kopernik. Znajduje się przy ulicy... Kopernika, która w czasach astronoma nazywała się ulicą Świętej Anny. Obecnie urządzono w nim muzeum.

SŁOWNICZEK

Ekonomia – nauka zajmująca się gospodarką i procesami nią rządzącymi.

KOPERNIK W SWOJEJ PRACOWNI WE FROMBORKU

Kopernik prowadził swoje obserwacje nocami na wieży zamku we Fromborku. Dzisiaj jest tam muzeum, które warto odwiedzić.



Astrolabium –
przyrząd
do wyznaczania
położenia ciał
niebieskich.

Tablice astronomiczne –
plansze, na których
narysowane są gwiazdy
i planety.

WARTO WIEDZIEĆ

W zamku w Olsztynie pozostała po Koperniku wspaniała pamiątka – **tablica astronomiczna**. Służyła mu do badań nad kalendarzem.

Podczas ostatniej wojny Polski z zakonem krzyżackim Kopernik dowodził obroną zamku w Olsztynie. Na wieść o krzyżackim zagrożeniu zgromadził odpowiednie zapasy oraz wzmocnił załogę. Wraz z innymi obrońcami nie uląkł się gróźb szturmów oraz zniszczenia miasta i zamku i odmówił kapitulacji.

Zatrzymał Słońce

Prawdziwą pasją Mikołaja Kopernika była jednak astronomia. Na Warmii kontynuował rozpoczęte już we Włoszech obserwacje nieba. Pracował przede wszystkim we Fromborku, w specjalnie zorganizowanym przez siebie obserwatorium.

Długotrwałe obserwacje i żmudne obliczenia skłoniły Kopernika do podważenia obowiązującej w średniowieczu teorii geocentrycznej (*ge* – po grecku „ziemia”). Według niej centrum wszechświata stanowiła Ziemia, wokół

której krążą planety i Słońce. Stworzona przez Kopernika **teoria heliocentryczna** (*helios* – po grecku „słońce”) głosi, że Ziemia i inne planety obracają się wokół Słońca. Swe ustalenia zawarł w dziele *O obrotach sfer niebieskich*. Okazało się, że uczony z Fromborka miał rację. Dzisiaj już nikt nie ma wątpliwości, że Ziemia krąży wokół Słońca i stanowi tylko drobną cząstkę kosmosu, a o Koperniku popularnie mówi się, że „wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię”. Odkrycie to stało się prawdziwym przezwrotem w nauce.



◀ Strona z książki Mikołaja Kopernika *O obrotach sfer niebieskich* wydanej po raz pierwszy w 1543 roku.



ZAPAMIĘTAJ

- W XV wieku w Akademii Krakowskiej, zwanej później Uniwersytetem Jagiellońskim, na wysokim poziomie nauczano astronomii, geografii i matematyki.
- Jednym ze słynnych absolwentów uniwersytetu w Krakowie był pochodzący z Torunia Mikołaj Kopernik, wybitny astronom, a także ekonomista, lekarz, autor map.
- Kopernik stworzył teorię heliocentryczną, głoszącą, że Ziemia i inne planety krążą wokół Słońca.
- Odkrycie naukowe Kopernika zostało potwierdzone przez kolejnych badaczy, a on sam uważany jest za jednego z najślawniejszych uczonych swej epoki.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz, jak wyglądały studia na uniwersytecie w Krakowie w XV wieku.
2. Jakie dziedziny wiedzy poznawał w czasie studiów Mikołaj Kopernik? W jakich krajach i miastach studiował?
3. Przedstaw, na czym polegało odkrycie Mikołaja Kopernika w dziedzinie astronomii.
4. Wyjaśnij znaczenie powiedzenia: „Wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię”.

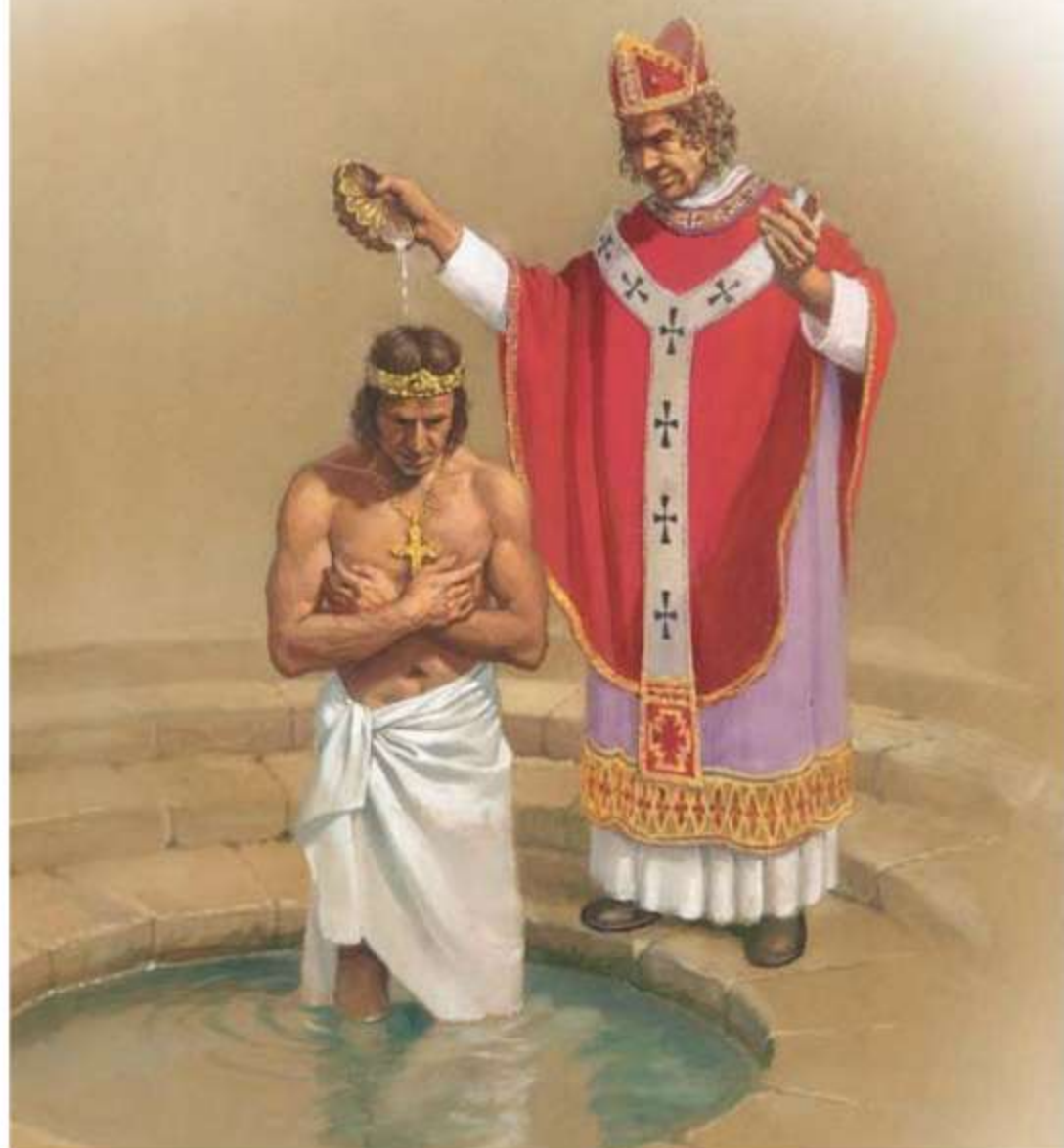
WARTO WIEDZIEĆ

Najślawniejszy polski astronom zmarł w 1543 roku w wieku 70 lat i został pochowany w katedrze we Fromborku. Już w XIX wieku bezskutecznie poszukiwano jego grobu. Udało się to dopiero niedawno polskim archeologom. Spod podłogi katedry wydobyli oni czaszkę astronoma i dzięki nowoczesnym technologiom odtworzono **wygląd twarzy Kopernika**. Być może tak właśnie wyglądał wielki uczony.

To już znamy, powtarzamy

Książę Mieszko I z dynastii **Piastów** był pierwszym historycznym władcą i twórcą państwa polskiego. Zjednoczył plemiona zamieszkujące ziemie polskie.

W roku 966 Mieszko przyjął chrzest.



Syn Mieszka I **Bolesław Chrobry** jako pierwszy z polskich władców koronował się na króla. Od jego czasów Polska nazywana była królestwem.



Kazimierz Wielki przeprowadził wiele reform i sprawił, że Polska stała się krajem silnym i sprawnie rządzonym. Król ten założył w Krakowie najstarszy polski uniwersytet – **Akademię Krakowską**.



W XIV wieku **Polska i Litwa zawarły unię**. Główną przyczyną tego posunięcia było zagrożenie obu państw ze strony Krzyżaków. Panująca w Polsce **Jadwiga Andegaweńska** pojęła za męża wielkiego księcia Litwy **Jagiellę**. Dał on początek dynastii **Jagiellonów**.



Do rozstrzygającego starcia sił polsko-litewskich i krzyżackich doszło **w 1410 roku pod Grunwaldem**. Armia krzyżacka została wówczas rozgromiona, a zakon krzyżacki przestał być poważnym zagrożeniem dla Polski i Litwy.



Mikołaj Kopernik, wybitny polski astronom, ogłosił teorię heliocentryczną, zgodnie z którą Ziemia i inne planety krążą wokół Słońca.

Zadania



Zadanie 1.

Przerysuj do zeszytu oś czasu i zaznacz na niej wymienione niżej wydarzenia.

Dla ułatwienia zapisz na osi odpowiednie daty przy każdym wydarzeniu. Jeśli chcesz, możesz na osi zaznaczyć także inne zdarzenia opisane w podręczniku.

- | | |
|--|----------------------------------|
| A. zawarcie unii w Krewie | D. chrzest Mieszka I |
| B. pierwsze wydanie dzieła Mikołaja Kopernika <i>O obrotach sfer niebieskich</i> | E. bitwa pod Grunwaldem |
| C. założenie Akademii Krakowskiej | F. koronacja Bolesława Chrobrego |

Zadanie 2.

Poniżej znajdują się wizerunki ważnych postaci z polskiej historii. Tak wyobrażał sobie te osoby wybitny polski malarz z XIX wieku Jan Matejko. Ty z kolei wyobraź sobie, że jesteś organizatorem wystawy poświęconej twórczości tego artysty. Napisz w zeszycie krótką notkę o każdej z ukazanych poniżej postaci, tak by informacja ta mogła zostać umieszczona pod portretem na wystawie.



Mieszko I



Dobrawa



Bolesław Chrobry



Kazimierz Wielki



Jadwiga Andegaweńska



Władysław Jagiełło



Zawisza Czarny



Mikołaj Kopernik

Zadanie 3.

Rozwiąż rebus i zapisz rozwiązanie w zeszycie. Dzięki rebusowi dowiesz się, w jakiej epoce panowali Piastowie i pierwsi Jagiellonowie.



k = ś ~~a~~



~~sło~~ ~~k~~



ka = e

Zadanie 4.

Dzieje poznajemy między innymi dzięki źródłom pisany. W dziale *W Polsce Piastów i Jagiellonów* znalazły się teksty trzech autorów z dawnych czasów – dwóch kronikarzy i jednego kupca-podróżnika. Ułóż rozsypane sylaby, tak by powstały z nich imiona tych autorów, i zanotuj je w zeszycie. Napisz, o jakich wydarzeniach lub postaciach historycznych wspominali ci autorzy w tekstach, które znalazły się w twoim podręczniku.

A.

IBN-HIM-JA-IB-KUB-RA

B.

NO-GALL-NIM-A

C.

GOSZ-JAN-DŁU

Dział IV

W czasach zwycięstw i latach niewoli

Rodzina Wojciecha Jędrzejewicza, oficera szwoleżerów cesarza Napoleona I.

Mama **Klara** nosi suknię w stylu empire (czytaj: ąpir) z dużym dekoltem i wysoką talią.

Jagienka ma nieco krótszą sukienkę podobną do sukni mamy.

Czapka wysoka na 22 cm ozdobiona srebrną blachą w kształcie wschodzącego słońca z literą „N” („Napoleon”), nad nią kita ze strusich piór.

Kurtka granatowa z czerwonym kołnierzem, wyłogami i mankietami, czerwone spodnie z lampasami.

Mały **Tadeuszek** nosi mundur uszyty na wzór ojcowski.

- Jaka zabawka została przedstawiona na ilustracji? Czy dzisiejsze dzieci też bawią się takimi zabawkami?

Jan Zamoyski – wódz i mąż stanu

■ Przypomnij sobie, kiedy i w jakim celu Polska i Litwa zawarły unię.

1572 – śmierć
Zygmunta Augusta

1580 – założenie
Zamościa

1594 – założenie
Akademii Zamojskiej

1550

XVI

1576–1586 panowanie
Stefana Batorego

1600

XVII

SŁOWNICZEK

Rektor –
osoba zarządzająca
wyższą uczelnią.

Mąż stanu –
wybitny polityk.

▼ Jan Zamoyski żył
w latach 1542–1605.
Na obrazie trzyma
w ręku buławę – symbol
godności hetmańskiej.

Lata nauki

Jan Zamoyski (czytaj: zamojski) to jeden z największych **mężów stanu** w historii Polski. Do najwyższych godności w państwie doszedł dzięki zdolnościom, ciężkiej pracy i wykształceniu. Od dzieciństwa wykazywał wielkie zainteresowanie nauką, dlatego rodzice wysłali go na zagraniczne studia. Miał zaledwie trzynaście lat, gdy wyruszył na zachód Europy. Uczył się we Francji, Niemczech i we Włoszech. Na uniwersytecie we włoskiej Padwie pełnił nawet funkcję **rektora**, wybieranego w tamtych czasach przez studentów. W okresie studiów poznał kilka języków obcych, uzyskał tytuł naukowy doktora prawa, a także napisał pracę dotyczącą historii starożytnego Rzymu.

Po powrocie ze studiów Zamoyski objął stanowisko królewskiego sekretarza na dworze **Zygmunta Augusta**, ostatniego władcy z dynastii Jagiellonów. W ten sposób mógł poznawać tajniki funkcjonowania państwa.

Pierwsze lata w wielkiej polityce

W tym czasie w **Rzeczypospolitej** – jak nazywano państwo polsko-litewskie – zachodziły głębokie zmiany. W 1572 roku zmarł Zygmunt August, który nie pozostawił po sobie potomstwa. Wyboru kolejnego króla musiała dokonać **szlachta** i właśnie wtedy ujawnił się polityczny talent Zamoyskiego. Młody polityk wyrósł na jednego z głównych przywódców szlacheckich. Najpierw przyczynił się do objęcia polskiego tronu przez francuskiego kandydata – Henryka Walezego. Jednak po kilku miesiącach panowania nowy monarcha uciekł do rodzinnej Francji, gdzie objął królewskie rządy po zmarłym przedwcześnie bracie. Wówczas Zamoyski doprowadził do wyboru na króla Polski **Stefana Batorego**. Tym razem Rzeczpospolita zyskała jednego z najwybitniejszych władców w swojej historii.



Hetman i kanclerz

Nowy król wstawił się przede wszystkim zwycięską wojną z państwem moskiewskim (Rosją). Do politycznych i wojskowych sukcesów Batorego znacznie przyczynił się Zamoyski. Między innymi na czele swoich oddziałów zdobył kilka rosyjskich twierdz. Za zasługi monarcha obdarzył Zamoyskiego najwyższymi urzędami i zaszczytami. Mianował go **hetmanem** i **kanclerzem**, a nawet oddał mu za żonę swą bratanicę.

Kanclerz stał się nie tylko najbliższym współpracownikiem władcy, lecz także najpotężniejszą po królu osobą w państwie. Po śmierci Batorego część szlachty chciała nawet wybrać Zamoyskiego na króla. Ten jednak nie zamierzał zostać kolejnym władcą i poparł szwedzkiego królewicza Zygmunta Wazę jako kandydata do tronu. Aby bronić praw Zygmunta, stanął na czele wojska i odparł najazd austriackiego arcyksięcia Maksymiliana, który także chciał zdobyć polską koronę.

Współpraca między nowym władcą, Zygmuntem III Wazą, a kanclerzem nie układała się jednak dobrze. Zamoyski skłócił się z królem, ale mimo to nadal prowadził aktywną politykę zagraniczną. Zbrojnie rozszerzał polskie wpływy na południu. Odniósł między innymi znaczące zwycięstwo nad wojskami tureckimi.

Gospodarz i budowniczy

Zamoyski rozpoczynał karierę jako średniozamożny szlachcic. Jednak dzięki swej zaradności stał się jednym z najbogatszych ludzi w Rzeczypospolitej. Umiejętnie pomnażał dochody z olbrzymich dóbr ziemskich, urzędów czy łupów wojennych. Handlował też zbożem i towarami leśnymi (smołą, drewnianą klepką, węglem drzewnym). W sumie należało do niego kilka miast i kilkaset wsi.

Zdobyte fundusze przeznaczał na działalność polityczną, utrzymywanie wojska i własnego dworu, a także na działalność budowlaną i kulturalną. Aby dać wyraz swej potędze, w 1580 roku kanclerz założył nowe miasto – **Zamość**. Budowano go według projektów szczegółowo opracowanych przez włoskiego architekta. Zamoyski osadził też w mieście i wspierał licznych kupców i rzemieślników. Byli wśród nich nie tylko Polacy, lecz także Ormianie, Żydzi czy Grecy.



▲ Stefan Batory panował w Polsce w latach 1576–1586. Wcześniej był księciem węgierskiego Siedmiogrodu (dziś kraina ta leży w granicach Rumunii).

SŁOWNICZEK

Szlachta –

grupa społeczna odgrywająca najważniejszą rolę w państwie i ciesząca się różnymi przywilejami; wywodziła się ze średnio-wiecznego rycerstwa.

Hetman –

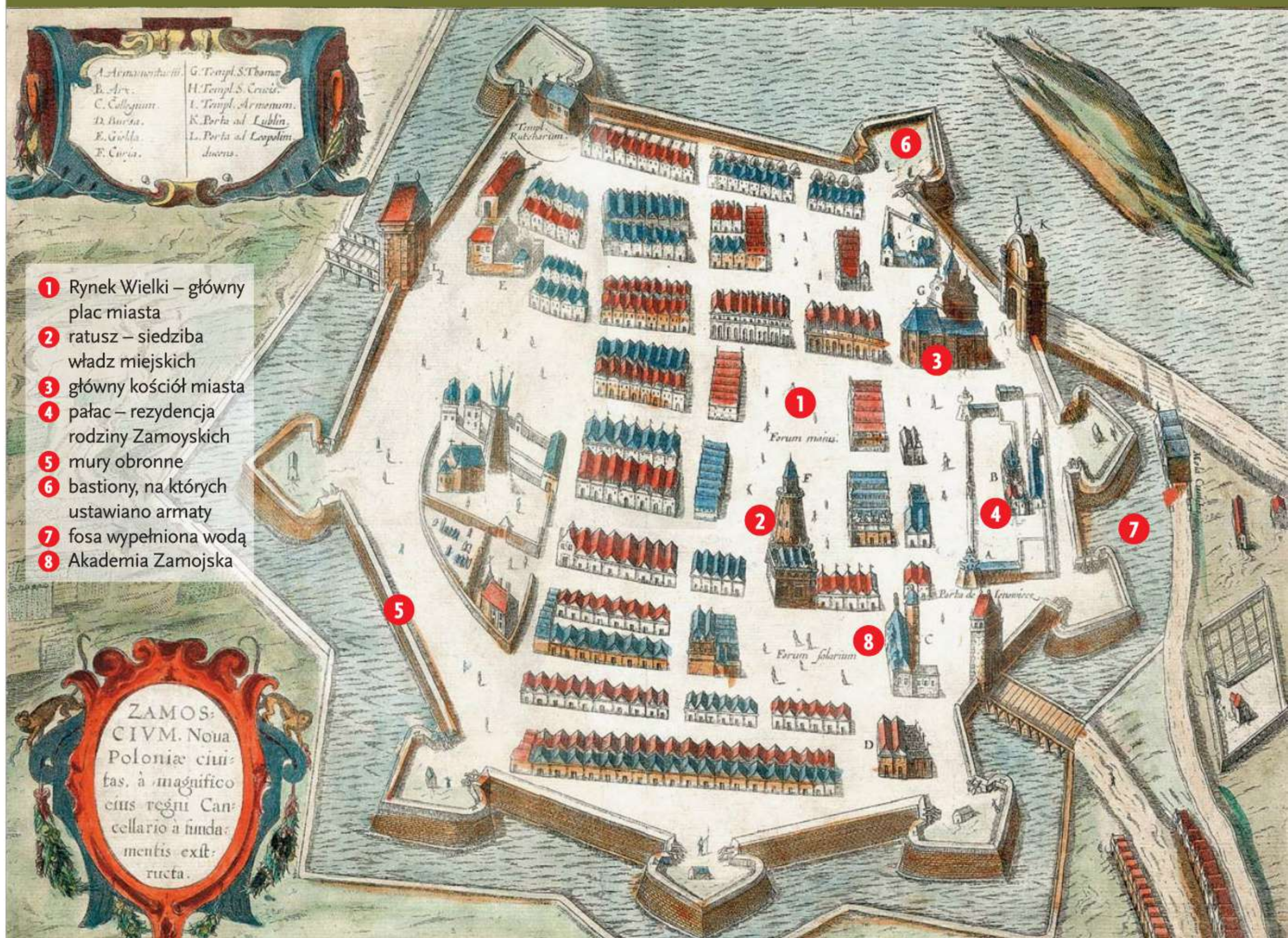
dowódca wojsk w Rzeczypospolitej.

Kanclerz –

jeden z najwyższych urzędników w Rzeczypospolitej, kierował między innymi polityką zagraniczną państwa.

◀ Piechur wybraniecki (rekonstrukcja historyczna ubioru i uzbrojenia). W czasach Batorego w Polsce na wzór węgierski wprowadzono nową formację wojskową – piechotę wybraniecką, złożoną z chłopów (wybrańców) mieszkających w majątkach królewskich.

ZAMOŚĆ NA POCZĄTKU XVII WIEKU



Praca z tekstem źródłowym i planem

Włoski duchowny Bonifacy Vanozzi (czytaj: wanocci), który w 1596 roku odwiedził Zamość, tak opisał to miasto:

Miasto Zamość założył Pan kanclerz z powodu, że się w tej okolicy urodził [...] i już dzisiaj liczy [to miasto] do czterechset domów po większej części z włoska budowanych. Miasto [...] ma rynek obszerny, otoczony [...] [przez kamienice], w których znajdują się sklepy z różnymi towarami. Murują teraz kościół wspaniały i piękny, wewnątrz i zewnątrz dobrze ozdobiony. [...] Wystawił i założył [Zamoyski także] Akademię, w której prócz teologii do wszystkich nauk są profesorowie. [...] Jest też w Zamościu twierdza obszerna, ozdobna [...] – mocno obwarowana, lecz nade wszystko w liczny rynsztunek [uzbrojenie] dobrze opatrzona.

1. Na planie Zamościa wskaż obiekty, które zostały wymienione w tekście.
2. Na podstawie tekstu i planu przedstaw, w jaki sposób zabezpieczono miasto na wypadek wojny.



◀ Dzisiaj kamienice w Zamościu należą do najciekawszych i chętnie oglądanych przez turystów zabytków budownictwa w Polsce.

W służbie edukacji i kultury

Zamość miał pełnić również funkcję ośrodka kultury i nauki. Zamoyski, jako człowiek wykształcony, doceniał bowiem znaczenie wiedzy i edukacji. To kanclerz wypowiedział słynne zdanie: „Takie będą rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie” (co oznaczało, że losy państwa zależą od edukacji jego młodych obywateli). Postępując w myśl tej zasady, w 1594 roku ufundował w swoim mieście **Akademię Zamojską**. Duże sumy przeznaczał na utrzymanie uczelni, a także biblioteki i drukarni. Kanclerz wspomagał również finansowo ludzi nauki i artystów. Szczególną opieką otaczał historyków i pisarzy, w tym najslawniejszego polskiego poetę tamtych czasów – **Jana Kochanowskiego**.



WARTO WIEDZIEĆ

Jan Kochanowski należał do grona przyjaciół Zamoyskiego. Podczas uroczystości weselnych kanclerza i jego drugiej żony, Krystyny Radziwiłłówny, wystawiono słynną sztukę teatralną autorstwa Kochanowskiego – *Odprawę posłów greckich*.

ZAPAMIĘTAJ

- Kanclerz i hetman Jan Zamoyski to jeden z najslawniejszych mężów stanu i wodzów w historii Polski.
- Zdobył gruntowne wykształcenie na uniwersytetach we Włoszech, Francji i w Niemczech.
- Był najbliższym współpracownikiem wybitnego króla Polski – Stefana Batorego. Odegrał ważną rolę w zwycięstwach tego władcy w wojnie z Moskwą.
- Zamoyski założył miasto Zamość i ulokował w nim uczelnię – Akademię Zamojską.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego Jana Zamoyskiego nazywamy mężem stanu. Co oznacza to określenie?
2. Wymień królów, u których boku działał Jan Zamoyski.
3. Przedstaw osiągnięcia Jana Zamoyskiego niezwiązane z działalnością polityczną.

W czasach skrzydlatych jeźdźców

- Przypomnij sobie, jaką funkcję w Rzeczypospolitej pełnili hetmani.

1655 – początek potopu szwedzkiego

1683 – bitwa pod Wiedniem

1650

XVII

1700

XVIII

1674–1696 panowanie
Jana III Sobieskiego

Potop

Wiek XVII to dla Rzeczypospolitej okres ciągłych wojen z sąsiadami. Najgroźniejszym przeciwnikiem była **Szwecja**, posiadająca liczne i świetnie wyszkolone wojsko. Król szwedzki postanowił wykorzystać trudną sytuację Rzeczypospolitej, która była osłabiona walką z innymi wrogami. Latem **1655 roku** potężna armia szwedzka wkroczyła do Polski. Wojsko i szlachta Rzeczypospolitej bez większego oporu poddawały się najeźdźcom. W ciągu kilku miesięcy szwedzkie oddziały dosłownie zalały Polskę. Ich zwycięski pochód porównywany był do powodzi, której nie można powstrzymać. Stąd też wojnę tę określono mianem **potopu szwedzkiego**. Szwedzi, ufni w swą siłę i pewni bezkarności, dopuszczali się strasznych rabunków i gwałtów wobec polskiej ludności.

Praca z tekstem źródłowym

Fragmenty dwóch polskich wspomnień z czasów potopu szwedzkiego:

Żołnierze [szwedzcy] dopuszczali się rozbojów i trudno się było pokazać na ulicy, bo przypadł żołnierz i jeśli żywota darował, przynajmniej [...] [od stóp do głów] zrewidował i odarł do koszuli [czyli obrabował]. I w domu nikt nie był bezpieczny, bo go Szwedzi naszli, złupili lub dopóty męczyli aresztem, aż się wykupił.

[W Łowiczu] [...] całkiem zburzyli klasztor [zakonu] bonifratrów, leczących chorych, potem zrównali z ziemią kościół św. Jana Chrzciciela [...], a w końcu [...] złupili ołtarze błyszczące złotem [...], ludzi przebywających w kościele pobili i ograbili, wreszcie i pół miasta spalili.

- Na podstawie tekstów źródłowych opowiedz, jakich nieprawości dopuszczali się Szwedzi w Polsce.



▲ Żołnierze jazdy polskiej (z lewej) i szwedzkiej (rekonstrukcja historyczna ubiorów i uzbrojenia).

- Wskaż różnice w ubiorze i uzbrojeniu obydwu żołnierzy.



W obronie Jasnej Góry

Okrutne poczynania Szwedów wzmagaly jednak opór Polaków przeciwko najeźdźcom. Punktem przełomowym stał się szwedzki atak na klasztor zakonu paulinów na **Jasnej Górze w Częstochowie**. Było to miejsce szczególne dla Polaków, gdyż znajdował się tam otaczany czcią obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Szwedzi chcieli zająć klasztor i zagarnąć zgromadzone w nim skarby. Przeor, czyli przełożony klasztoru, ojciec **Augustyn Kordecki**, zdecydował się na podjęcie walki. obrońcy Jasnej Góry pod przywództwem Kordeckiego dzielnie i skutecznie stawiali opór przeważającym siłom szwedzkim. Wieść o obronie klasztoru szybko rozniosła się po całym kraju. Nic już nie mogło powstrzymać wzburzonych Polaków, którzy masowo chwycili za broń.

Pogromca Szwedów

Nie tak łatwo było jednak wypędzić najeźdźcę. Szwedzka armia należała wówczas do najlepszych na świecie. Polscy powstańcy, gorzej uzbrojeni i wyszkoleni, musieli zatem stosować tak zwaną **wojnę szarpaną**. Przygotowywali zasadzki i atakowali z zaskoczenia niewielkie oddziały szwedzkie. Mistrzem tego sposobu wojowania okazał się **Stefan Czarniecki**.

▲ Dzielni obrońcy pod dowództwem ojca Augustyna Kordeckiego (ukazanego w centrum obrazu) przez sześć tygodni z powodzeniem odpierali ataki Szwedów na jasnogórski klasztor.

■ Na podstawie obrazu powiedz, w jaki sposób ksiądz Kordecki starał się wspierać polskich obrońców.

JAK CZARNIECKI...



Nazwisko Czarnieckiego jest wam zapewne dobrze znane. To ten sam wielki bohater polskiej historii, o którym śpiewamy w naszym hymnie:

„Jak Czarniecki do Poznania
Po szwedzkim zaborze,
Dla ojczyzny ratowania
Wrócim się przez morze”.

Nie bez przyczyny wymieniono w *Mazurku Dąbrowskiego* zasługę tego wodza. Do legendy przeszły działania jego oddziałów w Danii, dokąd ruszył, by pomóc Duńczykom napadniętym przez Szwedów. W grudniu 1658 roku na wyspę Als przeprawiła się jazda dowodzona przez Czarnieckiego. Przez szeroką na blisko 500 metrów morską cieśninę żołnierze płynęli na łodziach, holując za sobą konie. Właśnie ten epizod utrwalono w naszym hymnie.



▲ Stefan Czarniecki, żył w latach 1599–1665.

■ Czego symbolem jest buława, z którą bohater został ukazany na ilustracji?

SŁOWNICZEK

Magnaci – najbogatsza grupa szlachty; to przede wszystkim jej przedstawiciele sprawowali najwyższe urzędy państwowe, w tym godność hetmana.

Czarniecki to postać wyjątkowa. Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. W czasach, kiedy o karierze decydował przede wszystkim majątek, właściwie nie miał szans na osiągnięcie wysokich godności w państwie. Wojskową służbę zaczynał jako zwykły żołnierz, jednak zdolnościom, uporowi i odwadze zawdzięczał kolejne awanse. Osiągnął najwyższe urzędy w państwie i wojsku oraz zyskał pokaźny majątek.

Król Jan Kazimierz chciał odwdziżyć się wielkiemu wodzowi za wierność i żołnierskie zasługi. Postanowił mianować go jednym z hetmanów. Jednak część **magnatów** sprzeciwiała się powierzeniu godności hetmańskiej człowiekowi wywodzącemu się z niezamożnej szlachty. Upragnioną buławę – symbol urzędu hetmańskiego – Czarniecki otrzymał dopiero na sześć tygodni przed śmiercią.

Z wodza król

Wojna ze Szwecją zakończyła się w 1660 roku. Jednak wyniszczona Rzeczpospolita już kilka lat później zmuszona była walczyć z kolejnym groźnym sąsiadem – **Turcją**. W zmaganiach tych największą chwałą okrył się hetman



▲ Walka polskiej husarii ze szwedzką piechotą. Najśłynniejsza polska formacja wojskowa w XVII wieku to husaria – ciężka jazda mająca za zadanie przełamać szyki wroga. Charakterystyczną cechą husarzy były skrzydła. Mocowano je najczęściej do siodła lub z tyłu zbroi. Dodawały one groźnego wyglądu jeźdźcowi i straszyły konie przeciwnika. Zapewniały także ochronę przed schwytem na arkan, czyli linę z pętlą, którą posługiwali się Turcy. Ataki husarii przesądziły o wyniku niejednej bitwy.

■ Opowiedz o uzbrojeniu i wyglądzie husarii.

Jan Sobieski. Na czele nielicznych sił starał się powstrzymać ataki Turków i podległych im Tatarów. Wreszcie, kiedy udało się zebrać odpowiednio liczne wojsko, w 1673 roku rozbił jedną z armii tureckich w **bitwie pod Chocimiem**. Sukces przyniósł Sobieskiemu nie tylko sławę. Uradowana chocimskim zwycięstwem szlachta wybrała go na króla Polski. Talenty dowódcze Sobieskiego doceniali również Turcy, którzy nadali mu groźny przydomek **Lwa Lechistanu**, czyli Polskiego Lwa.

Zwycięstwo pod Wiedniem

Objąwszy tron, król Jan III Sobieski dalej musiał toczyć boje z Turkami, którzy atakowali nie tylko Polskę. Skierowali swe siły również przeciwko Austrii i dotarli pod Wiedeń. Zamierzali zdobyć austriacką stolicę, a następnie podbić



▲ Król Jan III Sobieski, panował w latach 1674–1696.

Praca z mapą

1. Wskaż na mapie Rzeczpospolitą oraz państwa, z którymi prowadziła wojny – Szwecję i Turcję.
2. Odczytaj odpowiednie informacje z legendy i określ, które państwo w XVII wieku odebrało Rzeczypospolitej najwięcej ziem.



całą Europę. W obliczu zagrożenia władca Austrii poprosił Jana III o pomoc. Polski monarcha postanowił wesprzeć Austriaków. Wiedział, że lepiej zjednoczyć siły, niż toczyć samotny bój z Turkami. Na czele polskiej armii oraz sprzymierzonych z nią oddziałów austriackich i niemieckich Sobieski ruszył

► Janczarzy – doborowa piechota turecka, uzbrojona w broń palną i szablę.



na pomoc obleganemu Wiedniowi. Rankiem 12 września **1683 roku** rozpoczęła się wielka **bitwa pod Wiedniem**. Najpierw do boju ruszyli Niemcy i Austriacy. Po południu runęła na Turków polska kawaleria. O zwycięstwie zdecydował atak polskiej **husarii**, która rozbiła szeregi przeciwnika. Turcy uciekali w popłochu, zostawiając zwycięzcom swój obóz pełen bogactw. Nazajutrz Jan III Sobieski wkroczył do oswobodzonego Wiednia. Tysiące mieszkańców witało swego wybawiciela, głośno krzycząc: „Niech żyje nasz dzielny król!”.

Bitwa pod Wiedniem to jedno ze starć, które miało decydujący wpływ na losy świata. Zwycięstwo Sobieskiego złamało potęgę Turków i zatrzymało ich marsz w głąb Europy. Nie zakończyło jednak wojny, która trwała jeszcze kilkanaście lat. Pokój zawarto już po śmierci króla Jana III.

ZAPAMIĘTAJ

- Rzeczpospolita toczyła w XVII wieku długotrwałe wojny. Największą z nich był tak zwany potop szwedzki, w którego wyniku Szwedzi opanowali znaczną część ziem polskich.
- Punkt zwrotny wojny ze Szwecją stanowiło oblężenie Jasnej Góry, gdzie obrońcami dowodził przeor Augustyn Kordecki.
- Podczas potopu walecznością i wojskowymi umiejętnościami wsławił się Stefan Czarniecki, którego nazwisko zostało uwiecznione w polskim hymnie.
- Jan Sobieski – najpierw jako hetman, a później król polski – odniósł wiele wspaniałych zwycięstw nad Turkami i Tatarami.
- Odsiecz Wiednia, w której Jan III Sobieski powstrzymał turecką inwazję na Europę, to jedna z najważniejszych bitew w historii nowożytnej.

PYTANIA I POLECENIA

1. Dlaczego wojnę Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1655–1660 nazywamy potopem?
2. Przedstaw zasługi ojca Augustyna Kordeckiego i Stefana Czarnieckiego z czasów potopu.
3. Dlaczego Jana III Sobieskiego nazywano Lwem Lechistanu? Opowiedz, czego dowiedziałas / dowiedziałeś się o tym wodzu i królu.
4. Opowiedz o bitwie pod Wiedniem. Podaj jej datę, przyczyny, przebieg i skutki.



WARTO WIEDZIEĆ

Wśród cennych łupów przywiezionych przez Sobieskiego spod Wiednia znalazł się między innymi kunsztownie zdobiony **turecki namiot**. Do dziś jest on przechowywany na Zamku Królewskim na Wawelu.



Epoka stanisławowska

- Przypomnij sobie, jaka była sytuacja Rzeczypospolitej w XVII wieku.

1765 – założenie
Szkoły Rycerskiej

1773 – powstanie
Komisji Edukacji
Narodowej

1750

XVIII

1800

XIX

1764–1795 panowanie Stanisława Augusta
Poniatowskiego

Wiek światła i rozumu

Osiemnaste stulecie jest nazywane wiekiem światła i rozumu. Był to czas głębokich zmian zachodzących w nauce, literaturze i sztukach pięknych. W Polsce jednym z propagatorów nowych idei był **Stanisław August Poniatowski** – ostatni król w dziejach Rzeczypospolitej, który wstąpił na tron w 1764 roku. W młodości przyszły monarcha wiele podróżował po Europie. Zapoznał się z najnowszymi osiągnięciami kulturalnymi i naukowymi. Był człowiekiem wykształconym i wrażliwym na sztukę. Rozumiał, jak ważne dla przyszłości państwa są rozwój nauki i kultury oraz edukacja młodego pokolenia obywateli.

WARTO WIEDZIEĆ

Jednym z przyjaciół Stanisława Augusta był biskup **Ignacy Krasicki**, wybitny polski poeta. Napisane przez niego *Bajki* (niektóre z nich poznasz na lekcjach języka polskiego) do dziś bawią, ale też przekazują wiele mądrych nauk.

Opiekun i przyjaciel twórców

Stanisław August chętnie otaczał się ludźmi nauki, literatury i sztuki. Z niektórymi z nich blisko się przyjaźnił. Wspomagał też finansowo naukowców i artystów. Na zlecenie monarchy pracowali między innymi sławni włoscy malarze – portrecista **Marcello Bacciarelli** (czytaj: baczcziarelli) oraz autor pejzaży **Bernardo Belotto**, zwany **Canalettem** (czytaj: kanalettem).

► Stanisław August w stroju koronacyjnym.
Fragment obrazu Marcello Bacciarellego.



▼ Widok Krakowskiego Przedmieścia w Warszawie, obraz Bernarda Belotta, zwanego Canalettem.



▲ Dzisiejszy widok Krakowskiego Przedmieścia.

- Opowiedz, co malarz przedstawił na obrazie.
- Zobacz na fotografii, jak dziś wygląda to miejsce. Jak zmieniło się od czasów stanisławowskich?

Zamek Królewski odnowiony

Król wznosił i przebudował wiele budowli. Na Zamku Królewskim w Warszawie wyremontowano prywatne apartamenty władcy, bibliotekę oraz sale, w których znajdowały się pomieszczenia urzędów państwowych. Zdobily je liczne obrazy i rzeźby. Ich tematyka nawiązywała do najświetniejszych momentów w historii Rzeczypospolitej. Możemy je oglądać do dzisiaj.

Obiady czwartkowe

Król zapraszał wybitnych twórców kultury do siebie na zamek lub do swojej letniej rezydencji – **Łazienek**. Spotkania te przeszły do historii jako **obiady czwartkowe**. Wśród doborowego grona światłych gości dyskutowano nad sztuką, najnowszymi dziełami literackimi, a także nad projektami reform państwa. Recytowano najnowsze utwory literackie, które następnie szybko ogłaszano drukiem. Na królewskich obiadach gościli między innymi biskup **Ignacy Krasiński**, ksiądz **Adam Naruszewicz**, historyk i poeta, oraz reformatorzy polskiego szkolnictwa – książę **Stanisław Konarski** i **Grzegorz Piramowicz**.

WARTO WIEDZIEĆ

Canaletto był nadwornym malarzem Stanisława Augusta. Z wielką dokładnością malował Warszawę, jej architekturę i życie codzienne mieszkańców. Jego obrazy są cennym źródłem wiedzy o stolicy w XVIII wieku. Często sięgano do nich, gdy odbudowywano Warszawę zniszczoną podczas II wojny światowej.

ŁAZIENKI KRÓLEWSKIE W WARSZAWIE



Pałac Na Wodzie – tutaj król najchętniej wypoczywał latem.

Z polecenia Stanisława Augusta wybudowano letnią rezydencję królewską – zespół złożony z pałacu i kilku innych budynków, otoczony rozległym parkiem. Nazwa „Łazienki” wzięła się stąd, że wcześniej w tym miejscu znajdował się pawilon łaźni należący do magnackiej rodziny Lubomirskich.

Teatr Na Wyspie – z polecenia władcy odbywały się tu przedstawienia. Zwróć uwagę, że widownia jest oddzielona od sceny kanałem. Przedstawienia są wystawiane również dziś.

■ Łazienki Królewskie są miejscem chętnie odwiedzanym przez turystów. Skorzystaj z internetu i dowiedz się, co można tam zobaczyć oraz jakie atrakcje czekają na zwiedzających.



WARTO WIEDZIEĆ

Główną rolę w pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych odgrywał jego sekretarz, ksiądz **Grzegorz Piramowicz**, który napisał między innymi *Elementarz dla szkół parafialnych narodowych*.

WARTO WIEDZIEĆ

W okresie stanisławowskim starano się podnieść stan sanitarny polskich miast. Wywożono nieczystości, brukowano ulice, które nocą były oświetlane przez olejowe latarnie. Zabroniono pochówków na cmentarzach przykościelnych i zaczęto zakładać cmentarze poza miastem. Wtedy właśnie został założony słynny cmentarz Powązkowski w Warszawie.



Szkoła Rycerska

Stanisław August Poniatowski miał wielkie zasługi dla rozwoju polskiego szkolnictwa. Zdawał sobie sprawę, jak ważne jest wykształcenie młodych Polaków. W tym celu już rok po objęciu tronu powołał do życia **Szkołę Rycerską** dla przyszłych oficerów. Kształciła ona obywateli, którzy mieli w przyszłości pokierować krajem. Dzięki pomocy państwa naukę w jej murach mogli także pobierać mniej zamożni szlachcice. Oprócz przedmiotów wojskowych uczniowie poznawali języki obce, przyrodę, matematykę i geografię, co było wówczas nowością. W gronie około tysiąca wychowanków znalazł się Tadeusz Kościuszko, o którym przeczytasz na kolejnych stronach podręcznika.

Komisja Edukacji Narodowej

Największym osiągnięciem króla w dziedzinie szkolnictwa było utworzenie **Komisji Edukacji Narodowej**. Powołano ją do życia w 1773 roku dla nadzorowania wszystkich szkół w Rzeczypospolitej i ich reformowania. To pierwsza tego typu instytucja w Europie i pierwsze w dziejach Polski ministerstwo edukacji. Wielką rolę w reformie polskiego szkolnictwa odegrało także **Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych**, które miało za zadanie opracowanie nowoczesnych programów nauczania oraz przygotowywanie i wydawanie podręczników szkolnych.

ZAPAMIĘTAJ

- Za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego powołano do życia Szkołę Rycerską oraz Komisję Edukacji Narodowej, która dbała o rozwój szkolnictwa w Polsce.
- Król roztaczał opiekę nad ludźmi nauki i sztuki. Spotykał się z nimi podczas tak zwanych obiadów czwartkowych.
- Monarcha przebudował Zamek Królewski i wzniósł Łazienki Królewskie w Warszawie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Kim był Stanisław August Poniatowski i czego dokonał dla rozwoju polskiej kultury? Podaj kilka przykładów.
2. Co to była Szkoła Rycerska? W jakim celu ją powołano?
3. Kiedy i w jakim celu powstała Komisja Edukacji Narodowej?

Insurekcja kościuszkowska

- Przypomnij sobie, z którymi państwami Rzeczpospolita prowadziła wojny w XVII wieku.



SŁOWNICZEK

Konstytucja – najważniejszy akt prawny w państwie, stanowi zbiór podstawowych zasad działania państwa.



▲ *Konstytucja 3 maja* była pierwszą konstytucją w Europie i drugą na świecie. Potomni słusznie docenili jej znaczenie, uznając uchwalenie tego dokumentu za jedno z najważniejszych wydarzeń w historii Polski. Dziś dzień 3 maja jest polskim świętem państwowym.

Konstytucja 3 maja

Wojny z sąsiadami oraz wewnętrzne spory wyniszczyły Rzeczpospolitą. W połowie XVIII wieku skarb państwa świecił pustkami, brakowało pieniędzy na wojsko, a władze państwowe były bardzo słabe. Taką sytuację wykorzystali potężni sąsiedzi – Rosja, Austria i Prusy. W 1772 roku władcy tych krajów dokonali **I rozbioru Polski** – zagarnęli część ziem polskich i przyłączyli te obszary do swoich państw.

Panujący w Polsce od 1764 roku król **Stanisław August Poniatowski** zdawał sobie sprawę z grożących ojczyźnie niebezpieczeństw. Wraz z grupą patriotów podejmował kolejne próby naprawy państwa. Największym dokonaniem monarchy i jego zwolenników było uchwalenie **konstytucji** w dniu **3 maja 1791 roku**. Dokument ten wprowadzał bardzo nowoczesne jak na tamte czasy rozwiązania – wzmacniał władze państwowe i porządkował ich działanie.

Sąsiednie mocarstwa nie zamierzały jednak pogodzić się z wprowadzonymi w Polsce reformami. Przeciwnym zmianom opowiadała się też część polskiej szlachty. Rosyjskie wojska – współpracujące z polskimi zdrajcami – najechały Rzeczpospolitą. Mimo bohaterskiej postawy polska armia musiała skapitulować. Rządy w kraju przejęli podporządkowani Rosji zdrajcy. *Konstytucja 3 maja* została zniesiona, a Rosja i Prusy dokonały **II rozbioru Polski** (1793 rok), odrywając od Rzeczypospolitej kolejne terytoria.

Przygotowania do insurekcji

Drugi rozbiór i rządy zdrajców wywoływały oburzenie wśród polskich patriotów. Część z nich przygotowywała wybuch **insurekcji**, czyli zbrojnego powstania. Zdawali sobie sprawę z ogromnej przewagi zaborców, dlatego do walki zamierzali włączyć oprócz szlachty także mieszczan i chłopów. Wodzem powstania miał zostać **Tadeusz Kościuszko**.

BITWA POD RACŁAWICAMI



- Porównaj kosynierów i żołnierzy regularnej polskiej piechoty. Którzy z nich byli lepiej uzbrojeni i wyposażeni?



WARTO WIEDZIEĆ

Tadeusz Kościuszko, zanim stanął na czele powstania, wyjechał do Ameryki, by wziąć udział w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych przeciwko Wielkiej Brytanii. Jako jeden z dowódców armii amerykańskiej miał ogromny wkład w jej zwycięstwo. Dziś jest uznawany za narodowego bohatera nie tylko w Polsce, lecz także w Stanach Zjednoczonych.

Racławice

Ten dzień był szczególny. Krakowski rynek zapełnił się nieprzebrany tłumem – mieszkańcami miasta i wojskiem. 24 marca 1794 roku Tadeusz Kościuszko ogłosił tu akt powstania. Złożył uroczystą przysięgę i przybrał tytuł naczelnika powstania, co dało mu najwyższą władzę cywilną i wojskową w kraju.

Wrogie wojska były jednak liczne i dobrze uzbrojone. Kościuszko miał za mało żołnierzy, więc powołał pod broń chłopów, których ze względu na brak karabinów uzbroił w postawione na sztorc kosy. Nazwano ich **kosynierami**. 4 kwietnia nieopodal wsi **Racławice** doszło do bitwy z Rosjanami. Powstańcze wojsko powstrzymało ataki nieprzyjaciela. W decydującym momencie Kościuszko zdecydował się na posłanie do walki ukrytych dotychczas kosynierów. Podjechał do nich konno i rzekł: „Naprzód, chłopcy! Weźcie mi te armaty!”. Kosynierzy ruszyli biegiem wprost na rosyjską artylerię. Po chwili armaty znalazły się w polskich rękach, a bitwa została wygrana.



▲ Kosynier (rekonstrukcja historyczna ubioru i uzbrojenia).



WARTO WIEDZIEĆ

Jednym z bohaterów bitwy pod Racławicami był chłop **Wojciech Bartos**. Wyróżnił się podczas ataku koszynerów na rosyjskie armaty. Dopadłszy do pierwszej z nich, nakrył swą czapką panewkę prochową, uniemożliwiając oddanie strzału. Za bohaterstwo na polu bitwy został awansowany na oficera i otrzymał nowe nazwisko – Głowacki.

Praca z mapą

1. Które z sąsiednich państw zagarnęło największy obszar Rzeczypospolitej?
2. Określ, do których państw po 1795 roku należały: Warszawa, Kraków, Wilno.

Powstaje cały kraj

Na wieść o przysiędze Kościuszki i zwycięstwie pod Racławicami powstanie objęło cały kraj. Po dwu dniach walk z Warszawy przegnano rosyjskich okupantów. W krwawych zmaganiach wyróżnili się mieszkańcy miasta. Byli to głównie rzemieślnicy, służba domowa i wszelka biedota miejska. Na ich czele stanął szewc Jan Kiliński.

Uniwersał dla chłopów

Kościuszko zdawał sobie sprawę z przewagi nieprzyjaciela. Jedyną szansę na zwycięstwo upatrywał w poderwaniu do walki chłopów. By zachęcić ich do udziału w powstaniu, 7 maja naczelnik wydał w obozie powstańczym w Połaniecu *Uniwersał połaniecki*. Akt ten miał poprawić sytuację chłopów – przede wszystkim ograniczyć ich zależność od szlachty.



Klęska powstania i III rozbiór

Losy powstania rozstrzygnęły się 10 października 1794 roku w bitwie pod Maciejowicami. Kościuszko poniósł tam klęskę, a sam dostał się do rosyjskiej niewoli. Następnie Rosjanie zdobyli prawobrzeżną część Warszawy i dokonali tam straszliwych mordów wśród obrońców i ludności cywilnej. Wydarzenie to nazwano rzezią Pragi. Ta klęska odebrała Polakom wiarę w zwycięstwo. Powstanie upadło.

Po stłumieniu insurekcji zaborcy postanowili dokonać III rozbioru Polski. W 1795 roku Austria, Prusy i Rosja podzieliły między siebie resztki ziem Rzeczypospolitej. Państwo polskie przestało istnieć aż na 123 lata.



Tadeusz Kościuszko wręcza chłopom uniwersał, zachęcając ich do wzięcia udziału w powstaniu.

ZAPAMIĘTAJ

- Przegrana wojna w obronie *Konstytucji 3 maja*, II rozbiór i rządy zdrajców ojczyzny były bezpośrednią przyczyną wybuchu insurekcji w 1794 roku.
- Na czele powstania stanął Tadeusz Kościuszko.
- Odniósł on zwycięstwo w bitwie pod Racławicami, w której odznaczyli się chłopscy żołnierze zwani kosynierami.
- Przewaga zaborców była jednak zbyt duża. Polacy zostali pokonani i powstanie upadło.
- Po upadku insurekcji Austria, Prusy i Rosja dokonały w 1795 roku ostatecznego podziału ziem polskich, nazwanego III rozbiorem.

WARTO WIEDZIEĆ

Po bitwie racławickiej, aby wyrazić uznanie dla męstwa kosynierów, Kościuszko zamienił swój mundur generalski na szarą **chłopską sukmanę**. Właśnie w takim stroju wódz powstania jest najczęściej przedstawiany na obrazach i rysunkach.

PYTANIA I POLECENIA

1. Kiedy i dlaczego nastąpił II rozbiór Polski?
2. Opowiedz, jaki przebieg miała insurekcja kościuszkowska. Kto – oprócz Tadeusza Kościuszki – był jej bohaterem?
3. Przedstaw, jakie były skutki klęski powstania kościuszkowskiego.

Dał nam przykład Bonaparte

- Przypomnij sobie, które państwa dokonały trzech rozbiorów Polski w XVIII wieku.

1797 – utworzenie Legionów Polskich we Włoszech; powstanie *Mazurka Dąbrowskiego*

1800

1807 – powstanie Księstwa Warszawskiego

1815 – upadek Napoleona i likwidacja Księstwa Warszawskiego

1820

XVIII

XIX



▲ Napoleon Bonaparte był jednym z największych wojskowych geniuszy w historii. Nie bał się podejmować ryzykownych decyzji. Świetnie potrafił zachęcić swoich podkomendnych do boju. Często walczył z silniejszym przeciwnikiem, a mimo to zwyciężał.

Po III rozborze

Kłeska insurekcji kościuszkowskiej i III rozbiór wstrząsnęły Polakami. Austria, Prusy i Rosja zlikwidowały państwo polskie. Ostatni król Polski, Stanisław August, został zmuszony do zrzeczenia się korony. Wydawało się, że – zgodnie z wolą zaborców – Polska się nie odrodzi i ulegnie zapomnieniu. Nie wszyscy poddali się jednak zwątpieniu. Polscy patrioci, którym udało się wyjechać do Francji, postanowili odbudować państwo polskie dzięki francuskiej pomocy. Mieli nadzieję, że Francja – tocząca wówczas wojnę z Austrią, a więc z jednym z zaborców – wspomocze Polaków. Władze francuskie przyjęły propozycję złożoną przez polskich patriotów i zgodziły się na zorganizowanie polskich oddziałów u boku armii francuskiej.

Napoleon Bonaparte

W tym czasie jednym z najwybitniejszych francuskich dowódców był generał **Napoleon Bonaparte**. Powierzono mu komendę nad wojskami francuskimi walczącymi we Włoszech z Austriakami. W krótkim czasie odniósł wiele spektakularnych zwycięstw i stał się sławny w całej Europie. Właśnie u boku armii Bonapartego miały powstać **Legiony Polskie**.

Z ziemi włoskiej...

Legiony Polskie zaczęto formować we Włoszech w **1797 roku**. Ich żołnierze otrzymali mundury nawiązujące do polskich wzorów. Polakom zagwarantowano, że w przyszłości będą mieli prawo powrotu do ojczyzny. Dowódcą Legionów został doświadczony oficer z czasów powstania kościuszkowskiego – generał **Jan Henryk Dąbrowski**. Dbał o to, by żołnierze postępowali zgodnie z hasłem umieszczonym na legionowych mundurach: „Wszyscy ludzie wolni są braćmi”. Zakazał stosowania powszechnych w tamtych czasach kar cielesnych.

Dbał, by w szeregach panował duch braterstwa. Pozwolił na zorganizowanie dla legionistów nauki pisania i czytania oraz historii ojczyzny.

Legiony Polskie dzielnie biły się z Austriakami u boku wojsk francuskich i poniosły wielkie straty. Jednak nie wywalczyły wolności dla ojczyzny, gdyż w 1801 roku Francja i Austria zawarły pokój. Żołnierze Legionów zostali wysłani na należącą do Francji wyspę **Santo Domingo** (dziś noszącą nazwę Haiti), położoną u wybrzeży Ameryki. Polacy musieli tłumić tam powstanie czarnoskórej ludności, która wystąpiła przeciw władzy Francuzów. Na skutek ciężkich walk i gorącego klimatu większość z legionistów poniosła śmierć – spośród 6 tysięcy z Santo Domingo powróciło do Europy zaledwie kilkuset.

Pomimo niepowodzenia działanie Legionów było dowodem, że Polacy nie pogodzili się z rozbiorami i nie wyrzekli się myśli o odbudowie swego państwa.



▲ Jan Henryk Dąbrowski wkraczający na czele legionistów do Rzymu w 1798 roku.

LEGIONY POLSKIE WE WŁOSZACH



Praca z mapą

1. Wskaż na mapie miejsca bitew, które stoczyli polscy legioniści we Włoszech.
2. Określ, w którym roku rozegrała się każda z tych bitew.

► Walka Legionów Polskich z powstańcami na Santo Domingo.

■ Legioniści chcieli bić się o wolną Polskę. Jak twoim zdaniem musieli się czuć, gdy zostali wysłani przeciw walczącym o wolność mieszkańcom Santo Domingo?



Pieśń Legionów

W tworzeniu Legionów ważną rolę odegrał **Józef Wybicki**, pisarz i działacz polityczny. W 1797 roku – wzruszony widokiem polskich mundurów i dźwiękiem polskiej mowy – napisał tekst *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*, nazwanej później *Mazurkiem Dąbrowskiego*.

Praca z tekstem źródłowym

Obowiązujący dziś oficjalny tekst *Hymnu państwowego Rzeczypospolitej Polskiej* różni się nieco od pierwotnego zapisu Józefa Wybickiego. Oto wersja *Pieśni Legionów Polskich* z 1797 roku:

Jeszcze Polska nie umarła,
Kiedy my żyjemy.
Co nam obca moc wydarła,
Szablą odbijemy.

Marsz, marsz Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoski,
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Jak Czarniecki do Poznania
Wracał się przez morze,
Dla ojczyzny ratowania
Po szwedzkim rozbiorze.

Marsz, marsz...

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami,
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.

Marsz, marsz...

Niemiec, Moskal nie osiedzie,
Gdy jąwszy pałasza¹,
Hasłem wszystkich zgoda będzie
I ojczyzna nasza.

Marsz, marsz...

¹ pałasz – broń o prostym, długim ostrzu i rękojeści jak u szabli

² taraban – dawny bęben wojskowy

Już tam ojciec do swej Basi
Mówi zapłakany.
Słuchaj jeno, pono nasi
Biją w tarabany².

Marsz, marsz...

Na to wszystkich jedne głosy:
Dosyć tej niewoli.
Mamy Racławickie Kosy,
Kościuszkę Bóg pozwoli.

1. Jakie zauważasz różnice między pierwotnym zapisem *Mazurka Dąbrowskiego* a hymnem państwowym, który śpiewamy w czasie różnych uroczystości?
2. Wymień polskich bohaterów wspomnianych w *Mazurku Dąbrowskiego*.
3. Przypomnij sobie dokonania tych postaci i wyjaśnij, dlaczego właśnie ich Wybicki wymienił w swym utworze.

Utwór Wybickiego od razu zyskał uznanie legionistów. Wkrótce też dotarł do kraju i stał się jedną z najważniejszych pieśni patriotycznych śpiewanych przez Polaków w okresie zaborów. W niepodległej Polsce *Mazurek Dąbrowskiego* został w 1927 roku oficjalnie uznany za hymn państwowy.

Upadek Napoleona

Legiony nie wywalczyły wolnej Polski. Jednak Polacy nadal mieli nadzieję, że z pomocą Bonapartego uda im się odbudować niepodległe państwo. W następnych latach słynny wódz znów toczył wojny z zaborcami Polski, a Polacy walczyli u boku Francuzów. Napoleonowi udało się nawet utworzyć niewielkie polskie państwo – **Księstwo Warszawskie**. Działały w nim polskie szkoły i urzędy, istniała polska armia. We władzach pracował między innymi Józef Wybicki, a w wojsku służył generał Dąbrowski. Jednak kilka lat później w kolejnej wojnie Napoleon poniósł klęskę. Księstwo Warszawskie zostało zlikwidowane, a Rosja, Austria i Prusy znów podzieliły między siebie ziemie polskie.

ZAPAMIĘTAJ

- Po III rozbiorze Polacy wiązali nadzieje na odzyskanie niepodległości z Francją i Napoleonem Bonaparte.
- We Włoszech, u boku armii francuskiej, powstały Legiony Polskie. Ich dowódcą był Jan Henryk Dąbrowski.
- Józef Wybicki napisał dla polskich legionistów pieśń – *Mazurek Dąbrowskiego*.
- Wysiłki polskich patriotów i doprowadziły do utworzenia Księstwa Warszawskiego przez Napoleona. Po klęsce Napoleona Księstwo zostało zlikwidowane.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz, skąd wzięły się Legiony Polskie we Włoszech.
2. Wyjaśnij, co oznaczają słowa refrenu *Mazurka Dąbrowskiego*.
3. Opowiedz o losach Legionów Polskich. Czy ich walka o wyzwolenie Polski zakończyła się powodzeniem?



▲ Józef Wybicki był współpracownikiem króla Stanisława Augusta. Później brał udział w insurekcji kościuszkowskiej. Wówczas zaprzyjaźnił się z generałem Dąbrowskim. We Włoszech prowadził akcję oświatową wśród żołnierzy Legionów.

Powstańcy styczniowi i podziemne państwo

■ Przypomnij sobie, jakie skutki miała dla Polaków klęska Napoleona.

1863 – wybuch powstania styczniowego

1864 – aresztowanie i śmierć Romualda Traugutta

1800

XVIII

1850

XIX

1900

XX

Manifestacje patriotyczne

Po upadku Napoleona i likwidacji Księstwa Warszawskiego Polacy nie przestali myśleć o odzyskaniu niepodległości. Zbrojne wystąpienia przeciw zaborcom kończyły się jednak klęską. Największe z nich – powstanie listopadowe – wybuchło w 1830 roku w zaborze rosyjskim. Po stłumieniu tego zrywu carowie, czyli władcy Rosji, twardą ręką zarządzili swoimi polskimi poddanymi.

Dziesiąty pawilon Cytadeli, w którym więziono polskich patriotów.

Stajnie

Koszary

Sucha fosa

Mury obronne

Budynek mieszkalny dla oficerów

▲ W latach 1832–1836 z rozkazu cara w Warszawie została wzniesiona twierdza – Cytadela. Stacjonowały w niej silne oddziały rosyjskie, które miały opanować miasto w razie wybuchu kolejnego powstania.

■ Na podstawie ilustracji przedstaw, w jakim celu car kazał zbudować Cytadelę warszawską.

Miasto

W odpowiedzi na carską politykę w zaborze rosyjskim zaczęły powstawać tajne polskie organizacje. Ich członkowie stawiali sobie za cel odzyskanie niepodległości. Organizowali też **manifestacje** patriotyczne. Często miały one formę nabożeństw. Odprawiano je w intencji bohaterów narodowych lub z okazji rocznic ważnych wydarzeń z historii Polski.

Wojna partyzancka

W nocy z 22 na 23 stycznia 1863 roku wybuchło powstanie, które przeszło do historii jako **powstanie styczniowe**. Przeciwko licznej i dobrze uzbrojonej regularnej armii rosyjskiej wystąpiło kilka tysięcy słabo zorganizowanych powstańców. Duża część idących do boju zamiast karabinów ściskała w dłoniach myśliwskie dubeltówki lub postawione na sztorc kosy.

Wojna od razu przybrała charakter **partyzancki**. Powstańcy tworzyli zwykle niewielkie oddziały, kryjące się po lasach. Korzystali ze wsparcia ludności, która dostarczała im pożywienia i udzielała schronienia.

Przewaga wroga okazała się jednak miażdżąca. Odwaga i poświęcenie na niewiele się zdały. Oddziały partyzanckie były tropione i kolejno rozbijane przez carską armię.

Państwo podziemne

Powstanie objęło swym zasięgiem znaczne tereny zaboru rosyjskiego. Nie udało się jednak opanować żadnego obszaru na dłużej. Władze powstańcze nie miały więc możliwości, aby się ujawnić. Organizacja spiskowa przekształciła się w **państwo podziemne**, czyli działające w sposób tajny, w **konspiracji**. W państwie podziemnym funkcjonowały administracja, policja i poczta. Konspiracyjne sądy wydawały wyroki. Pobierano również podatki na rzecz powstania. Powstańcy mieli swoich przedstawicieli działających wśród Polaków mieszkających w zaborach austriackim i pruskim. Dostarczali oni broń, zaopatrzenie oraz werbowali licznych ochotników.

Niezlomny przywódca

Symbolem powstania stał się **Romuald Traugutt**. Przez wiele lat był oficerem w armii carskiej, z której odszedł w 1862 roku. Mimo służby w rosyjskim wojsku nigdy nie przestał być polskim patriotą. Zadecydowało o tym w dużej mierze wychowanie wyniesione z rodzinnego domu. Ukochana babcia od najmłodszych lat wpajała Romualdowi miłość do ojczyzny.

W kwietniu 1863 roku Traugutt przyłączył się do powstania i objął dowództwo nad partyzanckim oddziałem. Na jego czele stoczył kilka potyczek z Rosjanami. Następnie z rozkazu powstańczego rządu udał się do Francji, aby pozyskać



SŁOWNICZEK

Manifestacja (demonstracja) – masowe wystąpienie publiczne, którego uczestnicy wyrażają swoje stanowisko: poparcie, protest, sympatię wobec czegoś lub kogoś.

Wojna partyzancka – nieregularna wojna prowadzona z ukrycia, zazwyczaj skierowana przeciw okupantowi. Jej powodzenie jest ściśle związane z szerokim poparciem ludności.

Konspiracja – nielegalna, prowadzona w ukryciu działalność, zwykle skierowana przeciw istniejącej władzy.



▲ Romuald Traugutt, ostatni przywódca powstania styczniowego.

wsparcie Francuzów dla walczących Polaków. Misja Traugutta zakończyła się jednak niepowodzeniem. Wrócił więc do Warszawy i w październiku 1863 roku objął przywództwo nad powstaniem. Zreorganizował podziemne władze cywilne oraz wojsko powstańcze, gdyż chciał przedłużyć walkę zbrojną. Traugutt oczekiwał, że Wielka Brytania i Francja udzielą pomocy walczącym Polakom. Liczenie na obcą pomoc okazało się jednak błędem. Przywódca mężnie trwał na swym stanowisku. Pracował w konspiracji w niewielkim warszawskim mieszkaniu. Kiedy Rosjanie go aresztowali, miał powiedzieć tylko: „To już”. Nie załamał się w śledztwie. Za swoją postawę zapłacił najwyższą cenę. Został powieszony przez Rosjan na stokach warszawskiej Cytadeli. Jego egzekucji w milczeniu przyglądało się 30 tysięcy warszawiaków.

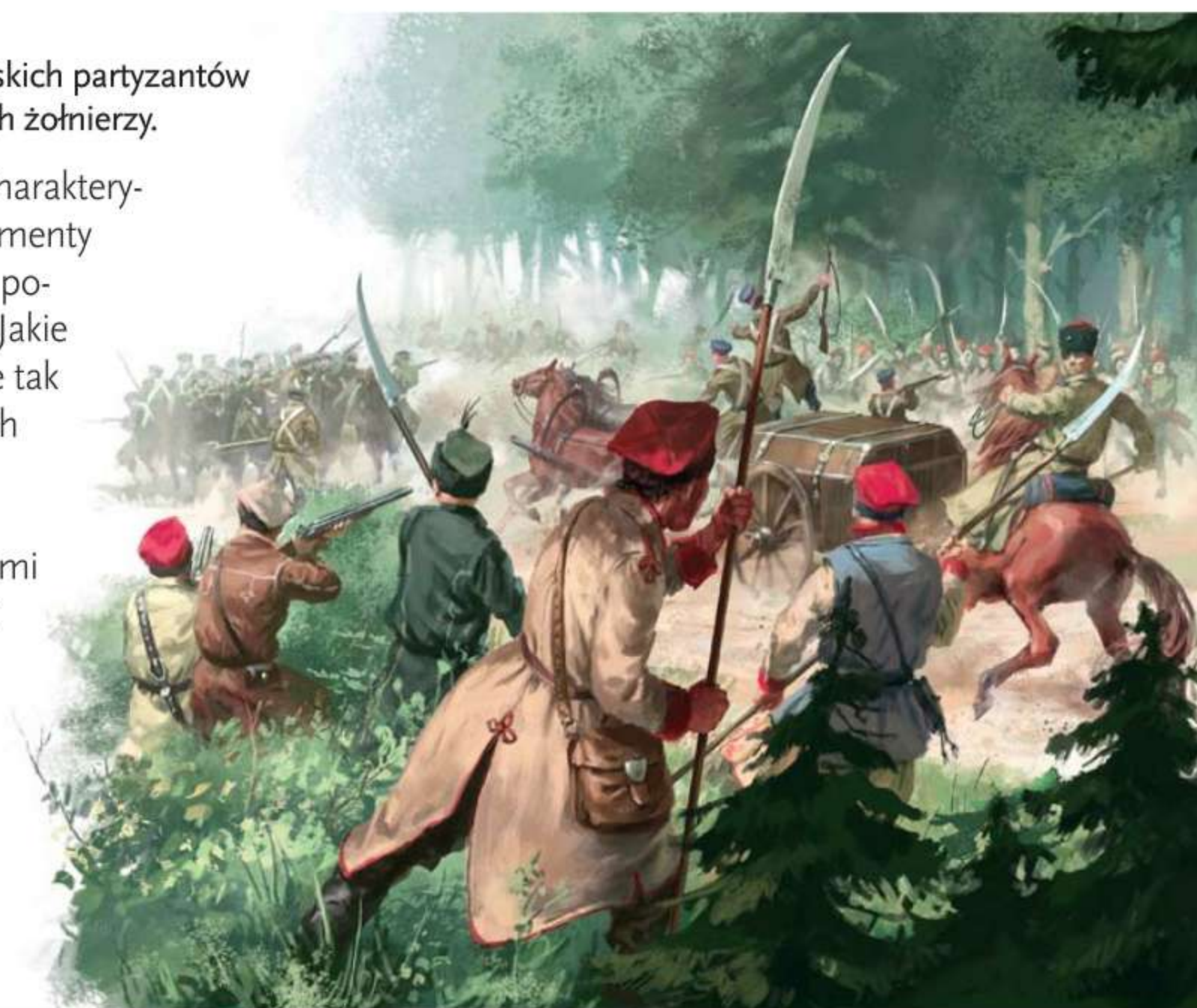
Kłeska powstania

Rosjanie tłumili powstanie z niezwykłą brutalnością. Mnożyły się wyroki śmierci. Więzienia zapełniły się pochwyconymi powstańcami bądź patriotami udzielającymi im pomocy. Płonęły miasta i wsie. Wiosną 1864 roku walki wygasły. Rosjanie rozbili wszystkie większe oddziały partyzanckie.

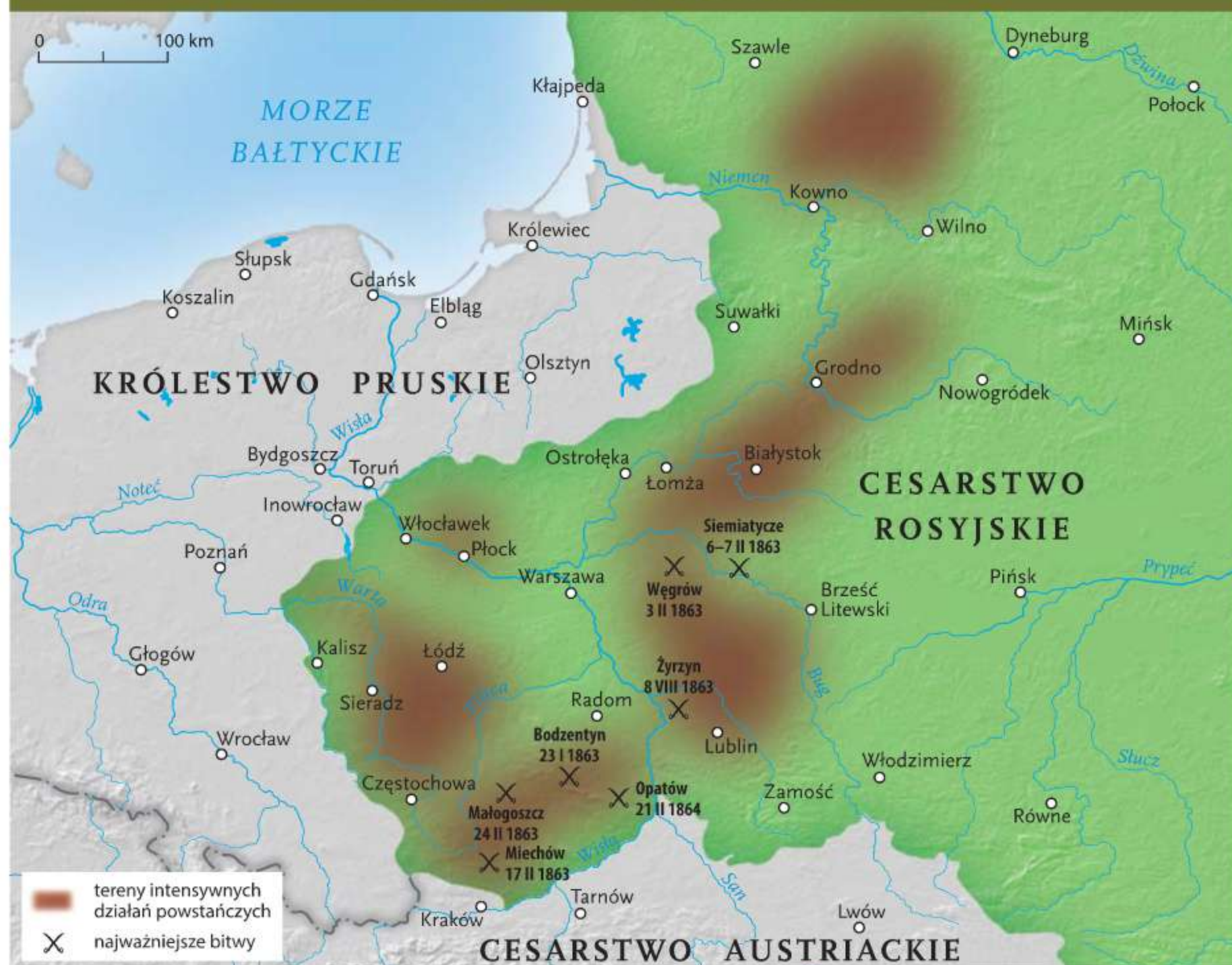
Powstanie styczniowe było największym zrywem wyzwoleniczym Polaków w XIX stuleciu. Stoczono ponad 1200 bitew i potyczek. Przez szeregi powstańcze przewinęło się około 200 tysięcy żołnierzy. Około 20 tysięcy poległo w walce lub zostało straconych przez Rosjan, a kilkadziesiąt tysięcy zostało uwięzionych.

► Atak polskich partyzantów na rosyjskich żołnierzy.

■ Wskaż charakterystyczne elementy uzbrojenia powstańców. Jakie były szanse tak uzbrojonych Polaków w starciu z regularnymi oddziałami rosyjskiej armii?



POWSTANIE STYCZNIOWE



Praca z mapą

1. Wskaż tereny, na których toczyły się walki w okresie powstania styczniowego.
2. Znajdź na mapie miejsce, w którym mieszkasz. Czy w twojej okolicy walczyli powstańcy styczniowi? A może zachowało się miejsce pamięci bohaterom z tamtych czasów?

ZAPAMIĘTAJ

- W 1863 roku w zaborze rosyjskim wybuchło powstanie styczniowe.
- Powstańcy byli gorzej uzbrojeni i zorganizowani od armii rosyjskiej, dlatego powstanie miało charakter wojny partyzanckiej.
- Władzom powstańczym udało się zorganizować sprawnie działające państwo podziemne.
- Ostatnim przywódcą powstania styczniowego był Romuald Traugutt. W 1864 został on aresztowany przez Rosjan i stracony.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz o działaniu podziemnego państwa w okresie powstania styczniowego.
2. W jaki sposób walczyli powstańcy styczniowi? Czym było to spowodowane?
3. Opowiedz o działaniach Romualda Traugutta – ostatniego przywódcy powstania styczniowego.



O polską mowę

■ Przypomnij sobie, jakie były skutki upadku powstania styczniowego.

1864 – klęska powstania styczniowego

1901 – strajk dzieci we Wrześni

1904 – początek sprawy wozu Drzymały

1850

XIX

1900

XX

SŁOWNICZEK

Syberia (Sybir) – kraina o surowym, chłodnym klimacie położona w północno-wschodniej Rosji. W XIX wieku zsyłano tam przeciwników carskiej władzy oraz przestępców kryminalnych.

Rusyfikacja – narzucanie rosyjskiego języka i rosyjskiej kultury przedstawicielom innych narodów żyjących w granicach Cesarstwa Rosyjskiego.

Posługiwanie się ojczystym językiem jest prawem każdego człowieka – każdego z was. Dziś możecie swobodnie mówić po polsku. Nie zawsze jednak tak było. W drugiej połowie XIX wieku zaborcy zabraniali używać tego języka. Chcieli, by Polacy zatracili swoją narodowość i stali się Niemcami bądź Rosjanami. Nasi przodkowie oparli się jednak tym wysiłkom. Dzięki nim nadal jesteśmy Polakami.

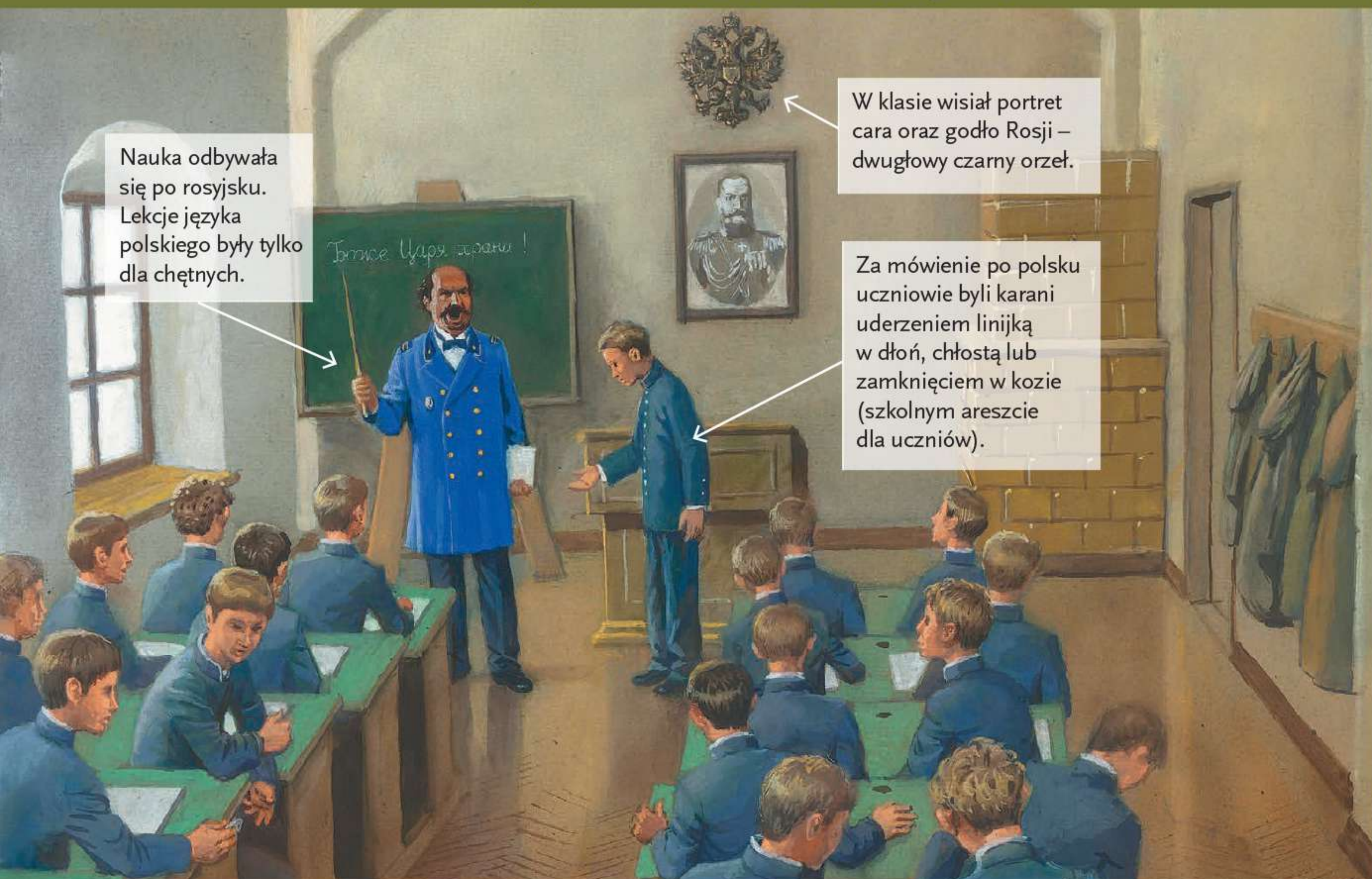
W zaborze rosyjskim

Klęska powstania styczniowego była wstrząsem dla polskiego społeczeństwa. Na długo wygasły marzenia o niepodległości. Na Polaków pod władzą carską spadły surowe prześladowania. Wielu uczestników powstania i działaczy patriotycznych było więzionych i zsyłanych na wiele lat na **Syberię**. Olbrzymia armia rosyjska pilnowała, by Polacy nie podjęli kolejnej próby powstania, a carska policja kontrolowała ich codzienne życie. W zaborze rosyjskim władze carskie prowadziły politykę **rusyfikacji**. Zabroniono działalności polskich organizacji politycznych. Prześladowano Kościół katolicki uważany za ostoję polskości. Kontrolowano książki i gazety wydawane w języku polskim. Do szkół wprowadzono rosyjski jako język nauczania, a po polsku pozwolono uczyć jedynie religii. Język rosyjski obowiązywał także w urzędach.



◀ **Śmierć na taczce**, obraz Aleksandra Sochaczewskiego. Więźniowie zsyłani na Syberię żyli w dramatycznie trudnych warunkach. Byli zmuszani do pracy ponad siły i często umierali z wycieńczenia. Autor obrazu sam przez wiele lat był syberyjskim zesłańcem.

W GIMNAZJUM POD ZABOREM ROSYJSKIM



Nauka odbywała się po rosyjsku. Lekcje języka polskiego były tylko dla chętnych.

W klasie wisiał portret cara oraz godło Rosji – dwugłowy czarny orzeł.

Za mówienie po polsku uczniowie byli karani uderzeniem linijką w dłoń, chłostą lub zamknięciem w kozie (szkolnym areszcie dla uczniów).

Pod władzą pruską

W drugiej połowie XIX wieku Prusy weszły w skład zjednoczonego państwa niemieckiego. Władze nasiliły wówczas politykę **germanizacyjną** wobec Polaków w zaborze pruskim. Język polski został wyparty z urzędów i szkół. Prześladowano polskie organizacje społeczne. Z zaciętością zwalczano polski Kościół katolicki i więziono duchownych. Jedną z form walki z Polakami były tak zwane **rugi pruskie**, czyli usuwanie z terenu Prus Polaków pochodzących z innych zaborów. Inna metoda walki z polskością polegała na prowadzeniu **akcji kolonizacyjnej**. Na ziemię zaboru pruskiego sprowadzono osadników niemieckich i osiedlano ich w gospodarstwach rolnych uprzednio wykupywanych od Polaków.

SŁOWNICZEK

Germanizacja – narzucanie niemieckiego języka i niemieckiej kultury przedstawicielom innych narodów żyjących w granicach państwa niemieckiego.

Biblioteki, czytelnie, tajne nauczanie

Polacy nie pozostali bezczynni – tworzyli wiele organizacji, których zadaniem było przeciwdziałanie rusyfikacji i germanizacji. W zaborze pruskim pręźnie rozwijały się na przykład polskie zakłady przemysłowe oraz kółka



▲ Wóz Drzymały.
W obronie Drzymały
występowali między
innymi polscy pisarze –
Henryk Sienkiewicz,
Maria Konopnicka
i Bolesław Prus.

SŁOWNICZEK

Strajk –
forma protestu polega-
jąca na przerwaniu pra-
cy przez pracowników
lub nauki
przez uczniów.

▼ Dzieci z Wrześni
w czasie strajku
w 1901 roku.



rolnicze i banki. Miały one między innymi przeciwstawić się akcji kolonizacyjnej i nie dopuścić, by Polacy sprzedawali swoją ziemię. Polską kulturę miały szerzyć biblioteki, czytelnie, towarzystwa oświatowe. W zaborze rosyjskim powstała nawet sieć tajnych polskich szkół. Również sami uczniowie tworzyli nielegalne kółka samokształceniowe – wspólnie czytali polską literaturę i poznawali ojczystą historię. Władze pruskie i rosyjskie nie zdołały złamać polskiego oporu.

Wóz Drzymały

Walka o ziemię przybierała czasem wyjątkowe formy. W zaborze pruskim władze często odmawiały Polakom wydania zgody na wznoszenie budynków. Stało się tak również w przypadku polskiego chłopca **Michała Drzymały**. Zakupił on w 1904 roku ziemię. Prusacy jednak zabronili Drzymale wybudowania tam domu. Wówczas zamieszkał on w wozie cyrkowym. Po kilku latach sporu w sądach władze nakazały usunięcie wozu. Wówczas uparty chłop zamieszkał w wykopanej przez siebie jamie w ziemi. W końcu pruscy urzędnicy zmusili go do sprzedaży gospodarstwa. Wtedy zakupił inną działkę ze starym domem, który już bez pozwolenia mógł wyremontować. Drzymała stał się symbolem oporu Polaków przeciwko germanizacji.

Dzieci z Wrześni

W zaborze pruskim zajęcia w szkole prowadzono po niemiecku. Jedyny wyjątek stanowiły lekcje religii, na których wolno było posługiwać się językiem ojczystym. Jednak w 1901 roku władze zabroniły i tego. Zażądały, by w szkołach dzieci modliły się po niemiecku. Wywołało to opór i uczniów, i ich rodziców. Do najbardziej dramatycznych wydarzeń doszło we **Wrześni**. Uczniowie odmówili przyjęcia nowych, niemieckich podręczników do reli-

gii. Nie chcieli też odpowiadać na zadawane po niemiecku pytania.

Pruscy nauczyciele zatrzymali młodych Polaków w szkole i wymierzili im karę chłosty. Płacz i krzyki było słychać aż na ulicy. Wkrótce przed szkołą zgromadził się tłum. Rodzice stanęli w obronie swoich dzieci. Władze pruskie nie ugięły się, dzieci zaś nadal protestowały. Na dzielnych uczniów i rodziców posypały się kary pieniężne i aresztu. Powtórzyło się bicie. Prześladowania jednak zamiast złamać, wzmocniły tylko opór Polaków przeciwko germanizacji.

Nie rzucim ziemi...

Wydarzenia we Wrześni odbiły się szerokim echem. Wkrótce strajkowały dzieci z innych szkół w zaborze pruskim. Poetka **Maria Konopnicka** – oburzona pruskimi prześladowaniami – napisała **Rotę**, w której występowała przeciwko germanizacji i ciemieniu Polaków. Do wiersza skomponowano melodię. Po raz pierwszy odśpiewano ten utwór w Krakowie podczas uroczystości 500-lecia zwycięstwa pod Grunwaldem. Pieśń zyskała wielką popularność. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości konkurowała z *Mazurkiem Dąbrowskiego* do miana państwowego hymnu.

Praca z tekstem źródłowym

Tekst Roty:

Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród,
Nie damy pogrześć mowy,
Polski my naród, polski lud,
Królewski szczep Piastowy.
Nie damy, by nas gnębił wróg.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Do krwi ostatniej kropli z żył
Bronić będziemy ducha,
Aż się rozpadnie w proch i pył
Krzyżacka zawierucha.
Twierdzą nam będzie każdy próg.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz,
Ni dzieci nam germanił,
Orężny wstanie hufiec nasz,
Duch będzie nam hetmanił.
Pójdziem, gdy zabrzmiał złoty róg.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Nie damy miana Polski zgnieść,
Nie pójdziem żywo w trumnę,
W Ojczyzny imię i w jej cześć
Podnosim czoła dumne.
Odzyska ziemię dziadów wnuk.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!



Maria Konopnicka.

1. Opowiedz, do czego wzywa tekst wiersza.
2. W kim autorka widzi zagrożenie narodowego bytu? Dlaczego?

ZAPAMIĘTAJ

- Władze państw zaborczych nie zadowolili się pozbawieniem Polaków ich państwa, chcieli jeszcze, by przestali oni czuć się Polakami.
- Zaborcy prowadzili wobec Polaków politykę rasyfikacji i germanizacji.
- Polacy nie chcieli wyrzec się swej narodowości. Symboliczny stał się opór dzieci ze szkoły we Wrześni, które mimo kar odmawiały nauki religii w języku niemieckim.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw działania podejmowane przez władze carskie w stosunku do Polaków po upadku powstania styczniowego.
2. Opowiedz o sporze Michała Drzymały z niemieckimi władzami.
3. Wyjaśnij, dlaczego dzieci z Wrześni zorganizowały strajk.

WARTO WIEDZIEĆ

Pod koniec XIX wieku jedynie w **zaborze austriackim** Polacy cieszyli się różnymi swobodami. W szkołach i urzędach posługiwano się tam językiem polskim, bez przeszkód rozwijała się polska kultura.

W laboratorium wielkiej uczonej

■ Przypomnij sobie, jak władze państw zaborczych odnosiły się do Polaków.

1903 – Nagroda Nobla dla małżonków Curie

1911 – Nagroda Nobla dla Marii Skłodowskiej-Curie

1932 – założenie Instytutu Radowego w Warszawie

1900

1950

XIX

XX

Maria Skłodowska-Curie (czytaj: kiri) to postać wyjątkowa. Skromna dziewczyna z Polski, a zarazem uczona, która dzięki swoim odkryciom zyskała sławę na całym świecie. Mimo że większość życia spędziła we Francji, nigdy nie zapomniała, że jest Polką.

Kobieta w XX wieku

W drugiej połowie XIX wieku kobiety coraz częściej chciały się uczyć i wykonywać zawody, które dotąd były zarezerwowane dla mężczyzn. Dzisiaj nikt nie dziwi kobietą pracującą jako naukowiec, lekarz czy prawnik. Jednak w tamtych czasach było inaczej. Tylko nieliczne, najbardziej wytrwałe panie – przezwyciężając rozmaite trudności – zdobywały wyższe wykształcenie. Sytuacja Polek była wówczas szczególnie trudna. Na ziemiach polskich pod zaborami nawet mężczyznom niełatwo było uzyskać wyższe wykształcenie, a w przypadku kobiet było to wręcz niemożliwe. Zdarzało się, że polska młodzież wyjeżdżała na studia za granicę. Taką drogę wybrała też Maria Skłodowska.

Czas studiów

Maria urodziła się w 1867 roku w Warszawie, znajdującej się wówczas pod zaborem rosyjskim. Po ukończeniu warszawskich szkół chciała wraz z siostrą Bronisławą wyjechać za granicę, by kontynuować naukę. Niezamożni rodzice nie mogli jednak zapewnić córkom utrzymania w obcym kraju. Siostry zawarły więc umowę. Starsza Bronka wyjechała na studia do Paryża, młodsza Marysia miała pracować jako nauczycielka, a zarobione pieniądze wysyłać siostrze. Po pewnym czasie Bronka zaprosiła Marysię do Francji. Maria rozpoczęła naukę na wydziale fizyki i chemii paryskiego uniwersytetu – Sorbony. Była pierwszą kobietą, która zdała egzaminy wstępne na ten wydział.



▲ Rodzice Marii Skłodowskiej byli warszawskimi nauczycielami. Na fotografii widoczni są od lewej: dwudziestotrzyletnia Maria, jej ojciec Władysław oraz siostry Helena i Bronisława.

Przez cały okres studiów Maria musiała się uczyć i jednocześnie zarabiać na swoje utrzymanie. Udzielała korepetycji i pracowała w laboratoriach chemicznych. Mimo trudnej sytuacji i wielu wyrzeczeń uzdolniona Polka ukończyła studia z najlepszymi wynikami.

Praca z tekstem źródłowym

Maria Skłodowska-Curie po latach tak wspominała trudny okres studiów: Pokój, w którym mieszkałam, znajdował się [...] [na strychu] i był zimny bardzo zimny [...]. Podczas szczególnie ostrej zimy zdarzało się nieraz, że woda zamarzała nocą w miednicy. Ażeby móc zasnąć, musiałam kłaść na kołdrę wszystkie moje ubrania. W tym samym pokoiku gotowałam na maszynie spirytusowej obiady [...]. Obiad składał się często z chleba i filiżanki czekolady, z jaj i owoców. Nie miałam żadnej pomocy w gospodarstwie i sama wносиłam niewielkie ilości węgla na szóste piętro.

1. Opowiedz, w jakich warunkach Maria Skłodowska żyła w czasie studiów.
2. Wyjaśnij, dlaczego takie warunki życia codziennego utrudniały Marii naukę.

Polon i rad

Po skończeniu studiów Maria pozostała w Paryżu i wyszła za mąż za francuskiego naukowca **Piotra Curie**. Nauka była prawdziwą pasją obojga małżonków. W 1898 roku wspólnie odkryli nowy promieniotwórczy pierwiastek chemiczny, który na cześć Polski, ojczyzny Marii, nazwali **polonem**. Jeszcze w tym samym roku odkryli kolejny promieniotwórczy pierwiastek – **rad**. Dokonania te przyniosły parze naukowców światową sławę. W 1903 roku otrzymali **Nagrodę Nobla** w dziedzinie fizyki. Polska uczona była pierwszą kobietą, której przyznano to wyróżnienie. W tym samym roku również jako pierwsza kobieta w historii uzyskała tytuł naukowej doktora fizyki.



▲ Początkowo Maria i Piotr Curie pracowali w niezwykle trudnych warunkach. Swoje laboratorium urządzili w starej szopie, w której latem było bardzo gorąco, a zimą panował przeraźliwy chłód. Mimo to byli w stanie dokonać wielkich odkryć naukowych.

WARTO WIEDZIEĆ

Nagroda Nobla to najbardziej cenione na świecie wyróżnienie przyznawane za osiągnięcia naukowe, literackie oraz za działalność na rzecz pokoju. Nagrodę ufundował Alfred Nobel, szwedzki chemik i przemysłowiec, wynalazca dynamitu. Osoba nagrodzona otrzymuje medal i dyplom oraz pokaźną sumę pieniędzy.



Noblowski dyplom i medal z podobizną fundatora nagrody.

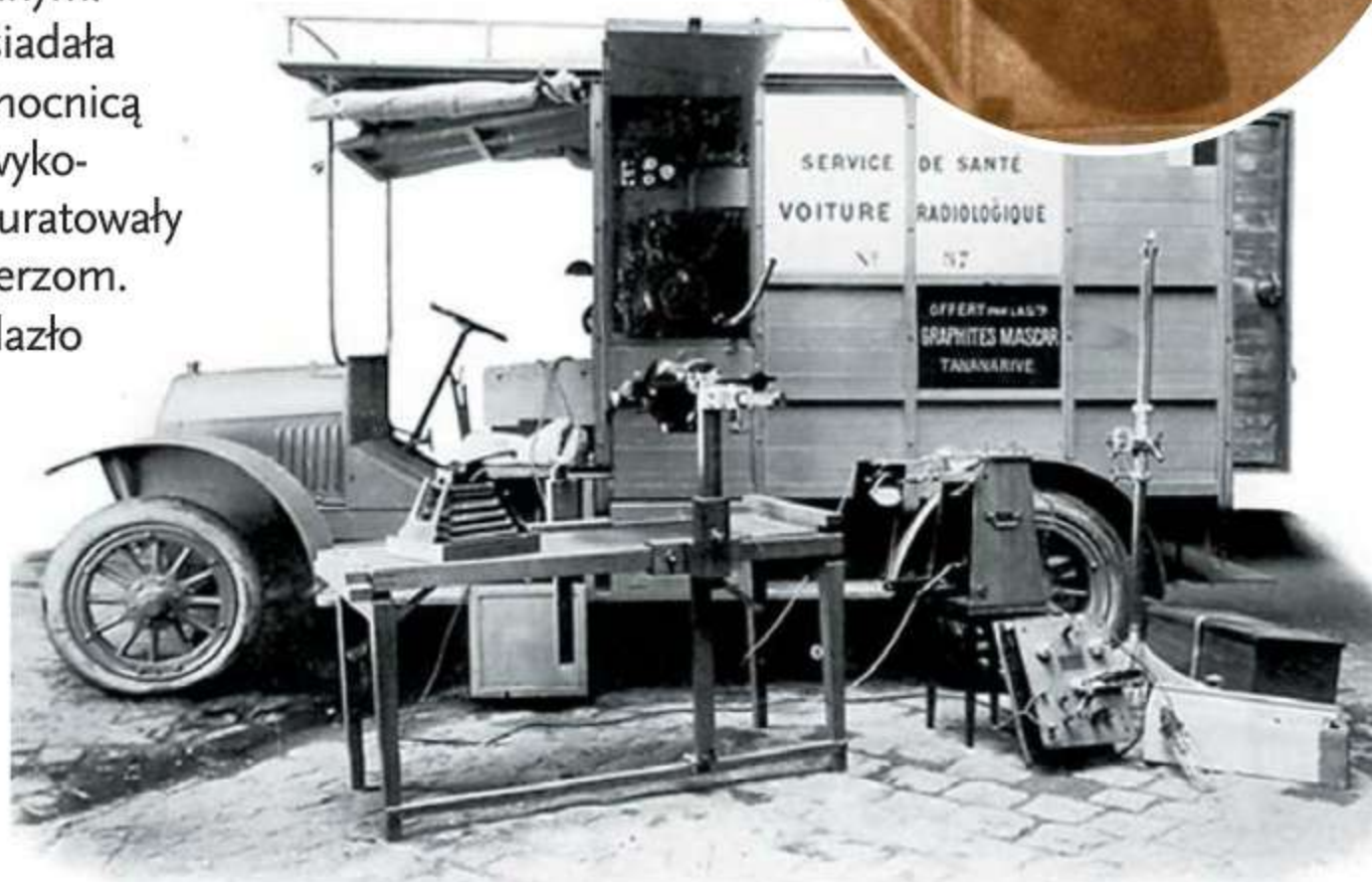


▲ O sławie, jaką zyskało małżeństwo Curie, świadczy karykatura zamieszczona w 1904 roku w jednym ze znanych brytyjskich czasopism.

W służbie ludziom i nauce

Trzy lata później Piotr Curie zginął w wypadku. Po śmierci męża Maria objęła jego stanowisko uniwersyteckie i tym samym została pierwszą kobietą profesorem na Sorbonie. W 1908 roku dzięki jej zabiegom utworzono w Paryżu **Instytut Radowy**, w którym do dziś są prowadzone badania z zakresu fizyki i chemii oraz medycznych możliwości wykorzystania zjawiska promieniotwórczości (w leczeniu nowotworów).

► W czasie I wojny światowej (lata 1914–1918) Skłodowska zauważyła, że francuskiej armii przydałyby się ruchome stacje rentgenowskie do prześwietlania żołnierzy rannych na froncie. Z właściwą sobie energią przystąpiła do działania. Zdobyła ciężarówkę i wyposażała ją w odpowiednie urządzenia. Po kilku miesiącach tak przygotowana karetka ruszyła na front, by pomagać rannym. Często za kierownicą zasiadała sama noblistka, a jej pomocnicą była córka Irena. Dzięki wykonanym prześwietleniom uratowały życie wielu rannym żołnierzom. Z czasem na froncie znalazło się dwadzieścia takich samochodów, które od nazwiska uczoney nazywano „Małymi Curie”.



► Maria Skłodowska-Curie nigdy nie zapomniała o swojej ojczyźnie. W 1932 roku – już w niepodległej Polsce – z inicjatywy uczoney otwarto w Warszawie **Instytut Radowy**. Placówka ta działa do dziś jako Centrum Onkologii – Instytut im. Marii Skłodowskiej-Curie. Leczy się tam choroby nowotworowe, między innymi z wykorzystaniem pierwiastków promieniotwórczych.



W 1911 roku uczona otrzymała po raz drugi Nagrodę Nobla – tym razem w dziedzinie chemii – między innymi za uzyskanie metalicznego radu i dalsze badania nad pierwiastkami promieniotwórczymi. Pozostaje jedyną w historii kobietą dwukrotnie wyróżnioną nagrodą noblowską.

W pamięci potomnych

Maria Skłodowska-Curie do dziś cieszy się niezwykłą popularnością. Mimo że zawsze podkreślała swoją polskość, również we Francji jest uważana za narodową bohaterkę. Zmarłą w 1934 roku uczoną pochowano – jako pierwszą kobietę we francuskiej historii – w paryskim Panteonie, miejscu spoczynku sławnych Francuzów.



ZAPAMIĘTAJ

- Maria Skłodowska-Curie była wybitną polską uczoną, której światową sławę przyniosło odkrycie promieniotwórczych pierwiastków chemicznych – polonu i radu.
- Badaczka dwukrotnie została uhonorowana Nagrodą Nobla – w 1903 roku (wspólnie z mężem) i w 1911 roku.
- Mimo że większość życia spędziła we Francji, noblistka nigdy nie zapominała o swojej ojczyźnie. Z inicjatywy uczonej w niepodległej Polsce zorganizowano Instytut Radowy w Warszawie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw najważniejsze osiągnięcia naukowe Marii Skłodowskiej-Curie.
2. Opowiedz, w jaki sposób Maria Skłodowska-Curie zabiegała, by zdobyte nauki służyły ludziom potrzebującym pomocy medycznej.
- * 3. Wyjaśnij, co świadczy o tym, że osiągnięcia Marii Skłodowskiej-Curie wciąż są doceniane w Polsce i innych krajach.
4. Czy twoim zdaniem Marię Skłodowską-Curie możemy uznać za polską patriotkę? Uzasadnij odpowiedź.

WARTO WIEDZIEĆ

Imię Marii Skłodowskiej-Curie nosi wiele instytucji, w tym szkół, w Polsce i we Francji. Uczona jest bohaterką filmów i przedstawień teatralnych. Jej podobizna zdobi monety, banknoty i znaczki pocztowe. W 2011 roku w plebiscycie zorganizowanym przez „Magazyn Historyczny. Mówią Wieki” została uznana za Polkę wszech czasów.

To już znamy, powtarzamy



Jednym z najwybitniejszych wodzów i polityków w dziejach Rzeczypospolitej był **Jan Zamoyski** – najbliższy współpracownik króla Stefana Batorego, uczestnik wojen z Moskwą, założyciel Zamościa i Akademii Zamojskiej.

W **bitwie pod Wiedniem** siły polsko-niemiecko-austriackie powstrzymały marsz armii tureckiej w głąb Europy. Na czele wojsk sprzymierzonych stał król Polski **Jan III Sobieski**.



W XVII wieku Rzeczpospolita prowadziła liczne wojny. Największą z nich był tak zwany **potop**, w wyniku którego Szwedzi opanowali większość kraju. Do najsłynniejszych polskich bohaterów tego okresu należeli: przeor **Augustyn Kordecki**, dowódca obrony Jasnej Góry, i **Stefan Czarniecki**, mistrz wojny szarpanej.



W 1772 roku Austria, Prusy i Rosja dokonały I rozbioru Polski. Aby ratować i wzmocnić państwo, grupa patriotów na czele z królem Stanisławem Augustem doprowadziła w 1791 roku do uchwalenia **Konstytucji 3 maja**. Przegrana wojna w obronie konstytucji i II rozbiór doprowadziły w 1794 roku do wybuchu powstania, na czele którego stanął **Tadeusz Kościuszko**. Po klęsce insurekcji kościuszkowskiej, w 1795 roku nastąpił III rozbiór, w wyniku którego państwo polskie przestało istnieć.



Po III rozbiórze Polacy wiązali nadzieje na odzyskanie niepodległości z Francją i Napoleonem. We Włoszech, u boku armii francuskiej, powstały **Legiony Polskie**, których dowódcą był generał **Jan Henryk Dąbrowski**. Dla polskich legionistów **Józef Wybicki** napisał **Mazurka Dąbrowskiego**.



W 1863 roku w zaborze rosyjskim wybuchło **powstanie styczniowe**, zakończone klęską. Ostatnim przywódcą powstania był **Romuald Traugutt**.

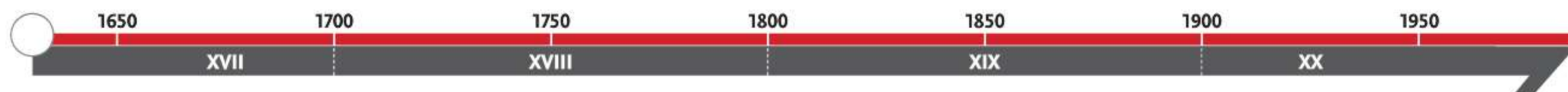


Na przełomie XIX i XX działała wybitna polska uczona **Maria Skłodowska-Curie** – dwukrotna laureatka Nagrody Nobla (w dziedzinach fizyki i chemii).

Zadania

Zadanie 1.

Przerysuj do zeszytu oś czasu i zaznacz na niej wymienione niżej wydarzenia. Do każdego z nich dopisz datę roczną.



- początek potopu szwedzkiego • powstanie *Mazurka Dąbrowskiego* •
- wybuch powstania kościuszkowskiego • wybuch powstania styczniowego •
- bitwa pod Wiedniem • pierwsza Nagroda Nobla dla Marii Skłodowskiej-Curie •
- uchwalenie *Konstytucji 3 maja*

Zadanie 2.

Napisz w zeszycie, kogo przedstawiają poniższe ilustracje. Jak sądzisz, która z tych postaci najbardziej zasłużyła się dla Polski? Uzasadnij swój wybór.

A**B****C****D****E****F****Zadanie 3.**

Opowiedz, z jakimi wydarzeniami lub postaciami historycznymi łączą się zamieszczone poniżej fragmenty tekstów.

- A.** „Jak Czarniecki do Poznania / Po szwedzkim zaborze, / Dla ojczyzny ratowania / Wrócim się przez morze”.
- B.** „Rad wykryłam, ale nie stworzyłam, więc nie należy do mnie, a jest własnością całej ludzkości”.
- C.** „Naprzód chłopcy! Weźcie mi te armaty!”
- D.** „Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”.
- E.** „Marsz, marsz, Dąbrowski, / Z ziemi włoskiej do Polski. / Za twoim przewodem / Złączym się z narodem”.

*** Zadanie 4.**

Czy w twojej okolicy są miejsca związane z oporem Polaków przeciwko zaborcy? A może żyły tam słynne postacie z okresu zaborów? Wystarczy, że tylko gościły na twoich terenach, by warto je było wpisać w historię małej ojczyzny. Znajdź takie wydarzenie albo postać, a następnie w zeszycie lub na osobnej kartce zaprojektuj plakat poświęcony miejscu lub postaci przez siebie wybranej.

Dział V

Trudne dzieje ostatnich stu lat



Rodzina stoczniowca
ze Stoczni Gdańskiej
w roku 1980.

31 sierpnia 1980 roku
w Stoczni Gdańskiej zakończył
się strajk. Podpisane wtedy
porozumienie zakładało,
że powstanie niezależny od władz
związek zawodowy „Solidarność”.

Mama **Zuzanna** i córka
Monika witają się z tatą,
który od wielu dni
przebywał na terenie
stoczni podczas strajku.

Przyniosły białe
i czerwone goździki.
Ich kolorystyka ma
wymowę patriotyczną.

Grzegorz ma na sobie
niebieski drelich roboczy.
Bardzo się cieszy,
że wreszcie spotkał się
z żoną i córką.

- Wskaż na ilustracji
różne elementy
nawiązujące
do polskich symboli
narodowych.

20

Józef Piłsudski i jego żołnierze

- Przypomnij sobie, jak zakończyły się walki Polaków o niepodległość w XIX wieku.

1914 – powstanie Legionów Polskich

1915

11 listopada 1918 –
odzyskanie niepodległości
przez Polskę

1920

XX

1914–1918

I wojna światowa

I wojna światowa

Latem 1914 roku wybuchła **I wojna światowa**. Określono ją tak ze względu na niespotykaną wcześniej olbrzymią liczbę zabitych i rannych, wielkie zniszczenia, a także zasięg. Do wojny przystąpiła bowiem większość państw europejskich, a także niektóre kraje z innych kontynentów. Walki objęły zaś oprócz Europy również obszary Azji i Afryki. Działania zbrojne toczyły się na lądzie, morzu i w powietrzu.



Szansa dla Polski

W czasie I wojny światowej po raz pierwszy od dziesięcioleci do walki naprzeciw siebie stanęli zaborcy Polski. Po jednej stronie walczyła Rosja, po drugiej – Austria i Niemcy (w drugiej połowie XIX wieku Prusy stały się częścią zjednoczonego cesarstwa niemieckiego). Państwom zaborczym zależało, by Polacy wsparli ich wysiłek wojenny i jak najliczniej zasilali szeregi ich armii. Z kolei Polacy mogli mieć nadzieję, że konflikt między zaborcami umożliwi Polsce odzyskanie niepodległości.

W polskim społeczeństwie nie było jednak zgody co do tego, z którą stroną konfliktu należy współpracować. Część Polaków uważała, że trzeba współdziałać z Rosją i jej sojusznikami – Francją i Wielką Brytanią. W tym gronie znajdował się między innymi wybitny polityk **Roman Dmowski**. Inni uznali, że najkorzystniej będzie stanąć do walki u boku Austrii. Ci ostatni jeszcze przed wybuchem wojny zaczęli tworzyć polskie oddziały **strzeleckie** w zaborze austriackim. Jednym z organizatorów i dowódców tych formacji był **Józef Piłsudski**.

WARTO WIEDZIEĆ

W czasie I wojny światowej po raz pierwszy na polach walki pojawiły się **czołgi** oraz użyto na dużą skalę **samolotów**.

JÓZEF PIŁSUDSKI

Józef Piłsudski to jeden z największych bohaterów naszej historii. Urodził się w 1867 roku. Już jako dwudziestolatek został uwięziony przez władze rosyjskie za działalność spiskową. Był zwolennikiem wybuchu kolejnego powstania przeciwko rosyjskiemu zaborcy. W 1918 roku stanął na czele odradzającego się państwa polskiego. Był naczelnym wodzem polskiej armii, która w latach 1918–1921 walczyła o granice niepodległej Polski. W następnych latach odgrywał główną rolę w polskiej polityce. Zmarł w 1935 roku.



Legiony Polskie

Tuż po rozpoczęciu I wojny światowej Piłsudski postanowił doprowadzić do wybuchu polskiego powstania w zaborze rosyjskim. W tym celu sformował **I Kompanię Kadrową**, w której skład wchodziło 165 żołnierzy z oddziałów strzeleckich. W nocy z 5 na 6 sierpnia 1914 roku kompania przekroczyła granicę austriacką i weszła na teren zaboru rosyjskiego. Nie zdołała wywołać antyrosyjskiego powstania. Jednak akcja ta sprawiła, że do oddziałów strzeleckich zaczęli ściągać ochotnicy. Utworzono z nich trzy brygady **Legionów Polskich**, które z czasem liczyły 20 tysięcy żołnierzy. Józef Piłsudski objął dowództwo I Brygady Legionów Polskich.

Legionowe oddziały walczyły z Rosjanami u boku armii austriackiej. Odznaczały się męstwem i poświęceniem. Stoczyły kilkanaście bitew. Mimo to władze Austrii i – jej sojusznika – Niemiec składały tylko mgliste, ogólnikowe obietnice dotyczące przyszłości Polski. Dodatkowo w 1917 roku nakazały żołnierzom Legionów złożenie przysięgi na wierność cesarzom Niemiec i Austrii. Piłsudski nie zgodził się na to. Za jego przykładem poszła też większość legionistów. Zostali więc rozbrojeni i osadzeni w specjalnych obozach. Piłsudskiego zaś uwięziono w niemieckiej twierdzy w Magdeburgu.



▲ Żołnierz I Brygady Legionów, w charakterystycznym szarym mundurze i okrągłej czapce zwanej maciejówką (rekonstrukcja historyczna).

◀ Józef Piłsudski odznacza żołnierzy Legionów za wierną służbę.





▲ Żołnierz Błękitnej Armii. Nazywano ją tak od koloru mundurów używanych we Francji (rekonstrukcja historyczna).

W Rosji i we Francji

W okresie I wojny światowej polskie oddziały zbrojne utworzono nie tylko u boku armii austriackiej. Również rządy innych państw chciały wzmocnić swe siły polskimi żołnierzami. Z inicjatywy grupy polskich polityków, w tym Romana Dmowskiego, powołano polskie formacje walczące u boku Rosji z Austrią i Niemcami.

Dmowski skupiał się głównie na działaniach politycznych. Wyjechał z Rosji na Zachód Europy. W licznych wystąpieniach przekonywał, że naród polski ma prawo do własnego państwa. W późniejszym okresie wojny dzięki zabiegom tego polityka także we Francji zostało zorganizowane polskie wojsko, tak zwana **Błękitna Armia**.

Koniec I wojny światowej

W listopadzie 1918 roku zakończyła się I wojna światowa. Niemcy i Austria zostały pokonane przez koalicję na czele z Francją, Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi. Osłabiona długotrwałą wojną Rosja już wcześniej była zmuszona wycofać się z konfliktu, a niezadowolone społeczeństwo rosyjskie obaliło carską władzę.

Wielka wojna doprowadziła więc trzech zaborców do upadku. Wreszcie nadeszła tak długo wyczekiwana szansa na odzyskanie wolności, a Polacy w pełni ją wykorzystali.

Naczelnik państwa

Nie czekając na decyzje zwycięskich mocarstw, Polacy sami zaczęli rozbrajać żołnierzy niemieckich i austriackich, którzy okupowali ziemie polskie. W różnych miejscach kraju powstawały polskie ośrodki władzy. 10 listopada 1918 roku z magdeburskiego więzienia przybył do Warszawy Józef Piłsudski. Wieść o jego powrocie błyskawicznie rozeszła się wśród mieszkańców miasta. Nazajutrz, czyli **11 listopada 1918 roku**, przekazano mu władzę nad tworzącym się wojskiem polskim. To symboliczna **data odzyskania niepodległości** przez Polskę po 123 latach zaborów. Wkrótce Piłsudskiemu powierzono funkcję **naczelnika państwa**, czyli najwyższą władzę w kraju. Szybko zaczęto też powoływać inne organy władzy.

W ten sposób Polacy stworzyli własne państwo. O jego niepodległość i granice przyszło jednak naszym przodkom stoczyć krwawe wojny z niemal wszystkimi sąsiadami. W tych walkach – trwających od 1918 do 1921 roku – mężnie walczyli dawni żołnierze Legionów Polskich i innych polskich formacji z czasów I wojny światowej. Jako naczelny wódz polskiej armii doniosłą rolę odegrał Józef Piłsudski.

Praca z tekstem źródłowym

Fragmenty pisma Józefa Piłsudskiego, 16 listopada 1918 roku:

Jako Wódz Naczelny Armii Polskiej pragnę [...] [ogłosić] rządowi i narodom wojującym i neutralnym istnienie Państwa Polskiego Niepodległego, obejmującego wszystkie ziemie zjednoczonej Polski. Sytuacja polityczna w Polsce i [...] [władza zaborców] nie pozwoliły dotychczas narodowi polskiemu wypowiedzieć się swobodnie o swym losie. Dzięki zmianom, które nastąpiły wskutek świetnych zwycięstw armii sprzymierzonych – wznowienie niepodległości [...] Polski staje się odtąd faktem dokonanym. Państwo Polskie powstaje z woli całego narodu [...]. Opierając się na Armii Polskiej pod moją komendą, mam nadzieję, że odtąd żadna armia obca nie wkroczy do Polski, nim nie wyrazimy w tej sprawie formalnej woli naszej.

1. Opowiedz, co i komu ogłaszał w swoim piśmie Józef Piłsudski.
2. Dlaczego według Piłsudskiego Polacy nie mogli dotychczas decydować o swoich sprawach? Jakie wydarzenia doprowadziły do zmiany tej sytuacji?

ZAPAMIĘTAJ

- W 1914 roku wybuchła I wojna światowa. Przyniosła ona Polakom szansę na odzyskanie niepodległości, ponieważ naprzeciw siebie do walki stanęli zaborcy Polski – z jednej strony Austria i Niemcy, z drugiej Rosja.
- Legiony Polskie walczyły u boku armii austriackiej. Polskie formacje zbrojne powstały również w Rosji i we Francji.
- Jednym z organizatorów, a później dowódców Legionów Polskich był Józef Piłsudski.
- W listopadzie 1918 roku zakończyła się I wojna światowa. Dnia 11 listopada Józef Piłsudski objął dowództwo nad tworzącą się polską armią. Kilka dni później został naczelnikiem państwa.
- W dniu 11 listopada obchodzimy Narodowe Święto Niepodległości.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego I wojna światowa stanowiła dla Polaków szansę na odzyskanie niepodległości.
2. Podczas I wojny światowej duże zasługi dla sprawy polskiej położyli Józef Piłsudski i Roman Dmowski. Przedstaw krótko pomysły i działania obu polityków związane z walką o niepodległość Polski.
3. Opowiedz, jak wyglądały pierwsze dni niepodległej Polski.



WARTO WIEDZIEĆ

Roman Dmowski

stał się jednym z najważniejszych polityków odrodzonej Polski. W 1919 roku reprezentował nasz kraj na konferencji pokojowej w Paryżu, na której ustalono nowy ład w Europie po zakończeniu I wojny światowej.



Bitwa Warszawska

- Przypomnij sobie, kto i kiedy został naczelnikiem odrodzonego państwa Polskiego.

11 listopada 1918 –
odzyskanie niepodległości
przez Polskę

sierpień 1920 – Bitwa
Warszawska

1921 – zawarcie pokoju
między Polską a bolszewicką
Rosją

1920

XX

SŁOWNICZEK

Bolszewicy –

określenie członków
partii komunistycznej,
która zdobyła władzę
w Rosji w 1917 roku.

Utworzone przez
nich państwo
przyjęło nazwę **Rosja**

Sowiecka (później
Związek Sowiecki),
a potocznie nazywano
je bolszewicką Rosją.

▼ Józef Piłsudski
odbiera defiladę polskiej
piechoty w czasie wojny
z bolszewikami.

Walka o granice

Polska odzyskała niepodległość w listopadzie 1918 roku, jednak granice odrodzonego państwa zostały wytyczone w wyniku ciężkich bojów z sąsiadami. Z Niemcami walczone o Wielkopolskę i Górny Śląsk, z Czechosłowacją o Śląsk Cieszyński, z Litwą o Wilno, a z Ukraińcami o Lwów. Najbardziej dramatyczny przebieg miały zmagania z bolszewicką Rosją.

Wojna z bolszewikami

Pod koniec I wojny światowej w Rosji upadły carskie rządy, a władzę zdobyli **bolszewicy**. Głosili oni, że niosą wolność robotnikom i chłopom, lecz w rzeczywistości siłą podporządkowywali sobie i zniewalali całe narody.

Bolszewicka **Armia Czerwona** rozpoczęła marsz na Zachód. Na jej drodze stanęła jednak odradzająca się Polska. Józef Piłsudski zdawał sobie sprawę z wielkiego niebezpieczeństwa, w jakim znalazł się nasz kraj. Chciał utworzyć związek państw – Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy – które wspólnie przeciwstawiłyby się bolszewickiemu zagrożeniu. W tym celu polska armia ruszyła na Ukrainę. W maju 1920 roku zajęła nawet Kijów. Jednak bolszewicy skierowali przeciw polskim wojskom potężne siły i rozpoczęli natarcie.

Wydawało się, że nic nie powstrzyma Armii Czerwonej, która zbliżała się do Warszawy. Na hasło „Ojczyzna w niebezpieczeństwie!” do polskiego wojska tłumnie zgłaszali się ochotnicy.

Walka o Warszawę

W **sierpniu 1920 roku** Piłsudski wydał rozkaz o przegrupowaniu polskich wojsk. Część oddziałów miała bronić Warszawy, na którą nacierał nieprzyjaciół.



Do najbardziej zażartych walk doszło pod Warszawą w okolicach Radzymi-
na, który kilkakrotnie przechodził z rąk do rąk.

W tym czasie druga grupa wojsk polskich pod osobistym dowództwem Pił-
sudskiego rozpoczęła natarcie od południa. Zaskoczenie było tak duże, a atak
tak gwałtowny, że bolszewicy zostali rozbici i zmuszeni

do szybkiego odwrotu. Wojna była wygra-

na, a tak ciężko wywalczona niepod-

ległość – ocalona. W 1921 roku

Polska i Rosja bolszewicka za-

warły pokój i ustaliły wspól-

ną granicę (patrz: mapa na

stronie 151).

Bitwa Warszawska

jest uważana za jeden

z przełomowych mo-

mentów w dziejach

świata. Wspaniałe

polskie zwycięstwo nie

tylko uratowało naszą

niepodległość, lecz także

zapobiegło uderzeniu

bolszewickiemu na kraje

Europy Zachodniej.



Walka polskiego ułana
z bolszewickim kawalerzystą.

ZAPAMIĘTAJ

- Odrodzona Polska musiała walczyć o swoje granice z sąsiadami, w tym z bolszewicką Rosją.
- Kulminacyjnym momentem wojny polsko-bolszewickiej było zwycięstwo Polaków w Bitwie Warszawskiej w sierpniu 1920 roku. Uratowało ono świeżo odzyskaną niepodległość i powstrzymało marsz bolszewików na Zachód.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw skutki polskiego zwycięstwa w Bitwie Warszawskiej.
2. Wyjaśnij, dlaczego Bitwę Warszawską określa się niekiedy mianem Cudu nad Wisłą.



WARTO WIEDZIEĆ

Wśród ochotników
broniących Warszawy
znalazł się ksiądz **Ignacy
Skorupka**, który został
kapłanem jednego
z oddziałów i poległ
pod Ossowem koło
Radzymi-
na. Stał się on
symbolem bohaterstwa
i poświęcenia Polaków
walczących z bolsze-
wickim najazdem.

WARTO WIEDZIEĆ

Ku czci zwycięstwa
w Bitwie Warszawskiej
co roku 15 sierpnia
obchodzimy **Święto
Wojska Polskiego**.
Tego dnia przypada też
święto Wniebowzięcia
Najświętszej Maryi
Panny. To właśnie jej
wstawiennictwu niektó-
rzy przypisywali sukces
Polaków i dlatego Bitwa
Warszawska bywa nazy-
wana **Cudem nad Wisłą**.

Miasto z morza

■ Przypomnij sobie, jakie wydarzenia umożliwiły odrodzenie się niepodległej Polski.

W szybkim tempie zbudowano nowe nabrzeża i magazyny portowe.



▲ Jednym z największych osiągnięć gospodarczych niepodległej Polski była reforma pieniądza. Przeprowadził ją w 1924 roku premier **Władysław Grabski**. Wprowadzony wówczas **złoty polski** był jedną z najbardziej stabilnych walut w Europie.

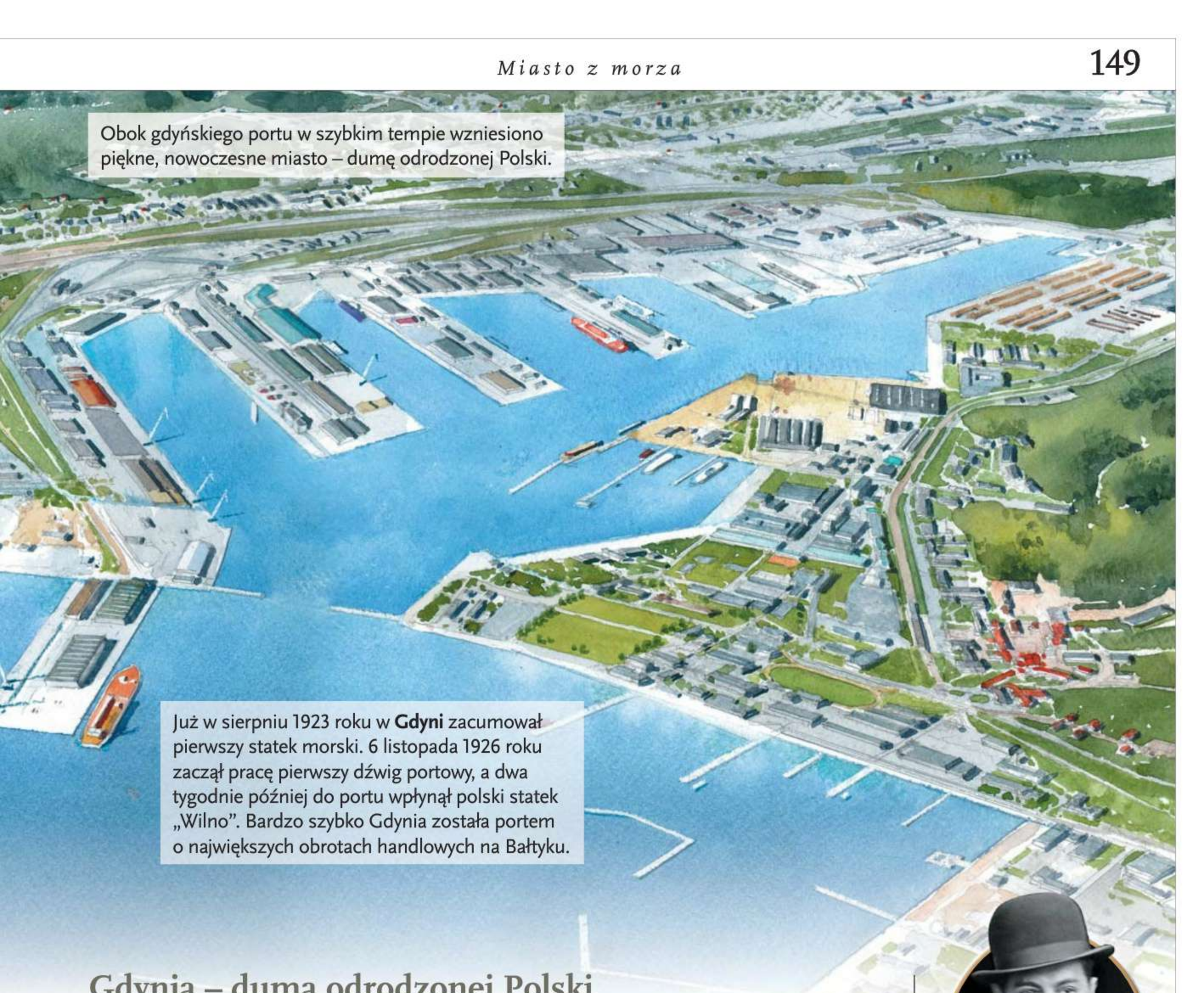


W nowym państwie

U progu niepodległości Polacy stanęli przed niezwykle trudnym zadaniem – musieli od podstaw zbudować swoje państwo. Nie było ani polskiej armii, ani urzędów. Na terenach poszczególnych zaborów obowiązywały inne prawa, waluty czy jednostki miar i wag. Skarb państwowy świecił pustkami. W okresie I wojny światowej zostało zniszczonych wiele wsi i miast, fabryk, torów kolejowych czy mostów.

W oczy rzucały się również różnice w zamożności poszczególnych ziem. Najlepiej rozwinięte i najmniej zrujnowane były tereny dawnego zaboru pruskiego, najbiedniejsze zaś – wschodnie obszary kraju.

Większość obywateli odrodzonej Polski mieszkała i pracowała na wsi. Wielu z nich towarzyszyła niewyobrażalna dzisiaj bieda. W podobnej sytuacji byli robotnicy fabryczni, którzy żyli w ciągłej obawie przed utratą pracy. Władze podejmowały wiele wysiłków, aby to zmienić.



Obok gdyńskiego portu w szybkim tempie wzniesiono piękne, nowoczesne miasto – dumę odrodzonej Polski.

Już w sierpniu 1923 roku w **Gdyni** zacumował pierwszy statek morski. 6 listopada 1926 roku zaczął pracę pierwszy dźwig portowy, a dwa tygodnie później do portu wpłynął polski statek „Wilno”. Bardzo szybko Gdynia została portem o największych obrotach handlowych na Bałtyku.

Gdynia – duma odrodzonej Polski

Po I wojnie światowej Polska uzyskała tylko wąski pasek wybrzeża morskiego. Poza jej granicami znalazł się Gdańsk, który został ogłoszony samodzielnym wolnym miastem. Bez tak ważnego portu u ujścia Wisły Polska nie mogła swobodnie wysyłać za granicę swoich produktów i sprowadzać towarów z innych krajów. Wpływało to niekorzystnie na polską gospodarkę. Dlatego władze podjęły decyzję o wybudowaniu zupełnie nowego, własnego portu.

Wybór miejsca padł na niewielką wioskę rybacką – **Gdynię**. W ciągu zaledwie kilku lat przekształciła się ona w miasto liczące prawie 130 tysięcy mieszkańców. Od podstaw wybudowano port dla marynarki handlowej i wojennej oraz stocznnię produkującą statki. Wyrosły też sklepy, banki, szkoły i dzielnice mieszkaniowe. Prace nad rozbudową gdyńskiego portu przyspieszyły po 1926 roku, kiedy ministrem odpowiedzialnym za rozwój polskiego przemysłu i handlu został **Eugeniusz Kwiatkowski**.



▲ Eugeniusz Kwiatkowski był z wykształcenia inżynierem chemikiem. Zanim został ministrem, walczył w Legionach Polskich oraz odnosił sukcesy jako dyrektor Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie.

Pistolety
i karabiny.

Armaty.



Amunicja.



Motocykle.

Samoloty bombowe
PZL 37 „Łoś”.

Pod względem ilości przeładowywanych towarów Gdynia szybko prześcignęła Gdańsk. Stała się największym i najnowocześniejszym portem na Morzu Bałtyckim, a jednocześnie symbolem sukcesu odrodzonej Polski i dumą jej mieszkańców.

Praca z tekstem źródłowym

Fragment opisu Gdyni z 1928 roku:

Jest [to] miasto z wszelkimi cechami współczesnego miasta, z wspaniałymi gmachami użyteczności publicznej [...], daje mieszkańcom i przybyszom wszelką wygodę [...]. Wybija się tam nie tylko dworzec kolejowy [...], wspaniała poczta, okazałe siedziby banków i licznych urzędów i szkół, lecz także spore już kompleksy gmachów mieszkalnych i pięknie rozrzucone po kamieńcu rozliczne wille. [...] Mamy tu wzgórza i lasy, równinę i morze, bloki zabudowań miejskich i portowych, brzeg piaszczysty i twarde kontury portu, potworne sylwety dźwigów, kominów okrętowych i masztów, życie portu, rybaka, a w dodatku niewypłoszony dotychczas ruch kąpielowy.

1. Wymień obiekty, które powstały w Gdyni. Które z nich służyły mieszkańcom, a które tworzyły portowo-przemysłową zabudowę miasta?
2. Czy twoim zdaniem mieszkańcy Gdyni mogli być zadowoleni z życia w swoim mieście? Uzasadnij odpowiedź.

Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939

Zasługą Eugeniusza Kwiatkowskiego był nie tylko rozkwit Gdyni. W latach trzydziestych XX wieku minister opracował też dalekosiężne plany rozwoju gospodarczego kraju. Chciał unowocześnić Polskę i uczynić z niej kraj przemysłowy. Dzięki staraniom Kwiatkowskiego w środkowej Polsce – na Kieleczyźnie, Lubelszczyźnie i Rzeszowszczyźnie – wybudowano **Centralny Okręg Przemysłowy** (w skrócie **COP**). W latach 1936–1939 powstały tam nowoczesne elektrownie, huty oraz zakłady przemysłowe produkujące przede wszystkim na potrzeby wojska i dające pracę wielu ludziom. Oprócz karabinów i pistoletów wytwarzano tam również motocykle, armaty oraz samoloty. Największą dumą polskiego przemysłu zbrojeniowego był samolot bombowy „Łoś”, produkowany w Warszawie i Mielcu.

Niestety, wybuch II wojny światowej w 1939 roku sprawił, że wielu przedsięwzięć gospodarczych rozpoczętych w niepodległej Polsce nie udało się ukończyć. Niezrealizowane pozostały również liczne plany ministra Kwiatkowskiego.

◀ Produkty Centralnego Okręgu Przemysłowego.

II RZECZPOSPOLITA



Praca z mapą

1. Wskaż na mapie i wymień sąsiadów odrodzonego państwa polskiego.

◀ Obszar odrodzonej Polski nie pokrywał się z jej zasięgiem sprzed rozbiorów. Nowe państwo nazywano powszechnie **II Rzeczpospolitą** (mianem I Rzeczypospolitej zaczęto natomiast określać państwo przedrozbiorowe, które upadło w 1795 roku).

ZAPAMIĘTAJ

- Odrodzona Polska zdołała zjednoczyć ziemie, które były rozdzielone między trzech zaborców przez ponad 120 lat.
- Do największych osiągnięć gospodarczych niepodległej Polski należały nowoczesny port w Gdyni oraz Centralny Okręg Przemysłowy.
- Nowa waluta, polski złoty, była jedną z najbardziej stabilnych w Europie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Jaka była sytuacja gospodarcza ziem polskich po odzyskaniu niepodległości?
2. Dlaczego władze odrodzonej Polski podjęły decyzję o budowie portu w Gdyni?
3. Co to był Centralny Okręg Przemysłowy? Wskaż jego obszar na mapie.

Szare Szeregi

- Przypomnij sobie znaczenie pojęcia konspiracji oraz czym było państwo podziemne z okresu powstania styczniowego.

1943 – akcja
pod Arsenalem

1940

XX

1939–1945 II wojna światowa

1945



WARTO WIEDZIEĆ

Aby zastraszyć i wyniszczyć ludność podbitych krajów, Niemcy tworzyli obozy koncentracyjne. Więźniów zmuszano tam do niewolniczej pracy i masowo mordowano. Największym takim obozem był **niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau** (czytaj: auszwic-birkenau) w Oświęcimiu. Niemcy wymordowali tam około miliona ludzi. Większość z nich stanowili Żydzi, którzy w czasie II wojny światowej najbardziej ucierpieli w wyniku niemieckich zbrodni.

Pod okupacją

Dnia **1 września 1939 roku** Niemcy napadły na Polskę. Tak rozpoczęła się II wojna światowa – najbardziej krwawy konflikt zbrojny w historii ludzkości. W dniu **17 września** do wojny przystąpił też Związek Sowiecki (państwo, które powstało w Rosji po I wojnie światowej). Jego armie również najechały Polskę. Polacy podjęli bohaterską walkę, lecz przewaga najeźdźców była olbrzymia. Polskie oddziały zostały pokonane przez armie dwóch potężnych sąsiadów.

Ziemie polskie znalazły się pod okupacją niemiecką i sowiecką. Celem okupantów stało się wyniszczenie narodu polskiego. Wiele tysięcy Polaków zostało uwięzionych, zamordowanych w egzekucjach lub zamęczonych w obozach przymusowej, niewolniczej pracy – sowieckich **łagrach** i niemieckich **obozach koncentracyjnych**.

Polskie Państwo Podziemne

W okupowanym kraju Polacy zakładali tajne organizacje, wojskowe i cywilne, które utworzyły **Polskie Państwo Podziemne**. Główną rolę w działaniach podziemia odgrywała konspiracyjna **Armia Krajowa (AK)**. W lasach rozpoczęły walkę oddziały partyzanckie. Ważne informacje o losach wojny i sytuacji politycznej przekazywano Polakom w wydawanej nielegalnie **prasie podziemnej**, a także na drukowanych w konspiracji ulotkach i plakatach.

Tajne nauczanie

Formą działania państwa podziemnego było również **tajne nauczanie**. Ponieważ Niemcy zamknęli polskie placówki edukacyjne, uruchomiono szkoły działające w konspiracji. W prywatnych domach młodzież uczyła się dziejów ojczystych, języka polskiego oraz innych przedmiotów. Było to bardzo

niebezpieczne. Za udział w konspiracyjnym nauczaniu groziły bowiem najsurowsze kary. Mimo to wielu młodych Polaków uczęszczało na tajne lekcje, nielegalnie zdawało maturę, a nawet kończyło studia.

Szare Szeregi

Ważną rolę w podziemnej walce z okupantem odgrywało harcerstwo, które działało w konspiracji pod nazwą **Szare Szeregi**. Chłopcy i dziewczęta wykonywali zadania w ramach tak zwanego **małego sabotażu**: roznosili ulotki i podziemną prasę, zrywali niemieckie flagi i zastępowali je polskimi, malowali na murach napisy skierowane przeciw okupantom. Wszystkie te działania miały podtrzymywać Polaków na duchu i zagrzewać do stawiania oporu okupantom. Były jednak bardzo niebezpieczne. Osobom złapanym przez Niemców groziło wysłanie do obozu koncentracyjnego lub nawet skazanie na śmierć. Z czasem z najstarszych harcerzy (w wieku powyżej 18 lat) uformowano **Grupy Szturmowe Szarych Szeregów**, podporządkowane AK. Ich zadaniem było prowadzenie akcji bojowych z bronią w ręku.

Akcja pod Arsenalem

Członków Szarych Szeregów – prócz służby, miłości do ojczyzny, gotowości do poświęceń – łączyły także przyjaźń i koleżeństwo wyniesione z okresu nauki w przedwojennej szkole. Za przykład wojennych losów może posłużyć historia trzech warszawskich harcerzy: **Jana Bytnara „Rudego”**, **Tadeusza Zawadzkiego „Zośki”** i **Macieja Dawidowskiego „Alka”**. Przed wojną uczyli się w jednej klasie w liceum im. Stefana Batorego w Warszawie. W okresie wojny należeli do tajnego harcerstwa i dokonali wielu akcji w ramach małego sabotażu.

W marcu 1943 roku Niemcy aresztowali Jana Bytnara „Rudego”. Świadomi, że schwytali ważnego członka ruchu oporu, poddali go brutalnemu śledztwu. Zmaltretowany „Rudy” pomimo straszliwych cierpień pozostał wierny przysiędze – dochował tajemnicy i nikogo nie wydał. Dzięki temu chronił swych przyjaciół z Grup Szturmowych przed aresztowaniem.



▲ Żołnierze batalionu AK „Parasol” w czasie ćwiczeń strzeleckich zorganizowanych potajemnie w lesie. Batalion ten został sformowany z harcerzy Szarych Szeregów.



WARTO WIEDZIEĆ

„Alek”, „Rudy” i „Zośka” to pseudonimy. Członkowie ruchu oporu w swojej działalności używali pseudonimów zamiast prawdziwych imion i nazwisk. W ten sposób utrudniali okupantom wyśledzenie i rozbięcie konspiracyjnych organizacji.



Znak Polski Walczącej namalowany na warszawskim pomniku lotnika przez „Rudego”.

▲ Znak Polski Walczącej składa się z liter „P” i „W” tworzących razem kotwicę. „P” oznacza Polskę, „W” – walkę, kotwica zaś jest symbolem nadziei na zwycięstwo. W czasie okupacji członkowie podziemia malowali ten znak na murach. Miał on podtrzymywać Polaków na duchu i zachęcać do przeciwstawiania się Niemcom.

Informacja o aresztowaniu i cierpieniach „Rudego” błyskawicznie dotarła do konspiratorów. Jego najbliższy przyjaciel Tadeusz Zawadzki „Zośka” uzyskał zgodę na zorganizowanie akcji zbrojnej w celu uratowania „Rudego”.

Dnia 26 marca nieopodal warszawskiego Arsenалу kilkudziesięciu członków harcerskich Grup Szturmowych zaatakowało niemiecki samochód więzienny. W brawurowy sposób odbili kolegę oraz 20 innych więźniów. Niestety, dla ciężko pobitego „Rudego” ratunek nadszedł zbyt późno. Cztery dni po uwolnieniu umarł. Na skutek ran odniesionych w czasie akcji pod Arsenalem zmarł również „Alek”. Trzeci z przyjaciół, „Zośka”, zginął zaledwie parę miesięcy później w kolejnej akcji bojowej.

Bohaterowie *Kamieni na szaniec*

„Alek”, „Rudy” i „Zośka” stali się wzorem do naśladowania dla młodych Polaków. Symbolizowali wierność ojczyźnie, poświęcenie i oddanie walce o wolność. Na cześć bohaterskich harcerzy jeden z warszawskich batalionów AK, który tworzyli głównie członko-

wie Szarych Szeregów, otrzymał nazwę „Zośka”. W skład batalionu „Zośka” wchodziła kompania „Rudy”, a jeden z jej plutonów nosił nazwę „Alek”.

Losy trzech bohaterów zostały opisane przez **Aleksandra Kamińskiego** w książce *Kamienie na szaniec*. Autor, jeden ze współtwórców Szarych Szeregów, wydał swą opowieść w konspiracji już w lipcu 1943 roku, zaledwie kilka miesięcy po pamiętnej akcji pod Arsenalem. Książka była niezwykle chętnie czytana przez polską młodzież w okresie wojny. Dziś jest jedną z ważniejszych lektur szkolnych.

ZAPAMIĘTAJ

- W 1939 roku wybuchła II wojna światowa. Ziemie polskie znalazły się pod okupacją niemiecką i sowiecką.
- W okupowanym kraju powstało Polskie Państwo Podziemne. Jego częścią była konspiracyjna Armia Krajowa (AK).
- Polska młodzież podjęła walkę z okupantem w ramach konspiracyjnego harcerstwa – Szarych Szeregów. Harcerze prowadzili działania małego sabotażu, a najstarsi z nich walczyli z bronią w ręku.
- Symbolem bohaterstwa i poświęcenia polskiej młodzieży stali się trzej członkowie Szarych Szeregów – „Alek”, „Rudy” i „Zośka”.

Praca z tekstem źródłowym

Fragment *Kamieni na szaniec*:

Któregoś dnia Rudy postanowił wymalować wielką kotwicę na pomniku lotnika, stojącym w centrum placu Unii Lubelskiej [w Warszawie]. [...] Na plac Unii Lubelskiej wychodzi aleja Szucha, tu zmierza wylot [ulicy] Puławskiej, Marszałkowskiej i Bagateli oraz paru innych ulic, zamieszkałych w znacznej części przez Niemców, przede wszystkim przez policjantów i gestapowców [członków słynącej z okrucieństwa niemieckiej tajnej policji]. W pełnym świetle szeregu lamp mała postać Rudego zbliżała się do stojącego w samotnym centrum pomnika. Już podszedł, skacze na stopnie i gdzieś wysoko w górze zaczyna [...] malować kotwicę. Gdy to robi, na placu panuje zwykły o tej porze i w tym miejscu ruch.

Jeżdżą tramwaje, przejeżdżają auta, śpieszą do domów dziesiątki zapóźnionych przechodniów. Każda sekunda obserwującym to wszystko kolegom Rudego wydawała się wiecznością. Lada moment mogło się stać coś bardzo złego.

Nic się jednak nie stało. W minutę potem Rudy siedział już na rowerze i razem z Zośką pędził do domu.

– Cóżes ty zrobił, wariacie jeden! Jak można było tak lekkomyślnie i niepotrzebnie się narażać!

Rudy nic nie odpowiedział. Jechał w milczeniu, tylko na wargach błdził mu ledwo uchwytny, kpiący uśmiech.

1. W jakim celu „Rudy” przeprowadził opisaną akcję?
2. Dlaczego opisanie w tekście dokonanie „Rudego” było bardzo ryzykowne?



▲ Okładka pierwszego wydania *Kamieni na szaniec*, z widocznym znakiem Polski Walczącej.

PYTANIA I POLECENIA

1. W jaki sposób polska młodzież przeciwstawiała się niemieckiemu okupantowi? Podaj konkretne przykłady działania, w tym podejmowane przez harcerzy z Szarych Szeregów.
2. Czy „Alek”, „Rudy” i „Zośka” także dziś mogą być dla młodych Polaków wzorem patriotyzmu? Uzasadnij swoje zdanie.
3. Opowiedz, co groziło młodym Polakom za udział w tajnym nauczaniu i działaniach ruchu oporu.
- * 4. Czy w okresie okupacji w twojej okolicy prowadziło działania polskie podziemie? Jeśli tak, zbierz informacje na ten temat i przedstaw je w wybranej przez siebie formie prezentacji.

Powstańcza barykada

Powstanie warszawskie rozpoczęło się 1 sierpnia 1944 roku o godzinie 17.00. Na rozkaz dowództwa AK tysiące młodych Polek i Polaków ruszyło do boju z niemieckim okupantem. W powstańczych oddziałach nie zabrakło oczywiście harcerzy z Szarych Szeregów.

W pierwszych dniach powstania ulice Warszawy ozdobiono flagami narodowymi.

Barykady budowano z płyt chodnikowych, kamieni brukowych, worków z piaskiem, a także przewróconych pojazdów, na przykład tramwajów.

Czołg niemiecki atakujący powstańcze pozycje.



Powstańcy z batalionu AK „Zośka”.

BOHATERSKA WALKA

Pomimo braku wystarczającej ilości broni w pierwszych dniach walki powstańcy opanowali dużą część miasta. Dzielni, gotowi na największe poświęcenia walczyli niezwykle zażarcie. To jednak nie wystarczyło. Przewaga Niemców była ogromna. Wobec braku pomocy ze strony sojuszników Polacy skapitulowali po 63 dniach bohaterskich bojów.

- Na podstawie ilustracji opowiedz, jak walczyli powstańcy w Warszawie.

SKUTKI POWSTANIA

Za powstańczy zryw Warszawa zapłaciła wysoką cenę. Około 200 tysięcy mieszkańców miasta poniosło śmierć. Większość ofiar zginęła w wyniku bestialskich mordów, jakich dopuszczali się niemieccy żołnierze. Dziesiątki tysięcy ludzi rozstrzelano, zabijano też wziętych do niewoli powstańców i dobijano rannych. Wielu ludzi zginęło pod gruzami bombardowanych domów. Miasto zostało niemal zupełnie zniszczone.

Punkt ogniowy znajdował się zazwyczaj na piętrze kamienicy.

W czasie niemieckiego ostrzału powstańcy ukrywali się w bramach i piwnicach.

Powstańcy nosili zdobyczne niemieckie mundury i hełmy. Na prawej ręce mieli opaski z napisem WP (Wojsko Polskie).

Szpital powstańczy. Kiedy Niemcy zdobywali szpital z rannymi powstańcami – bestialsko ich mordowali.

Sanitariuszki – legenda powstania. Tysiące dziewczyn, które ratowały życie żołnierzom AK.

Najmłodsi żołnierze powstania byli łącznikami i przenosili powstańczą pocztę.



Żołnierze niezłomni

- Przypomnij sobie sytuację Polaków pod okupacją w czasie II wojny światowej.

1945 – zakończenie II wojny światowej

1946 – śmierć Danuty Siedzikówny „Inki”

1948 – śmierć rotmistrza Witolda Pileckiego

1940

1945

1950

1955

XX



WARTO WIEDZIEĆ

Na czele komunistycznych władz w powojennej Polsce stanął **Bolesław Bierut** – wierny wykonawca poleceń płynących ze Związku Sowieckiego, odpowiedzialny za zbrodniczą politykę prowadzoną przez komunistów w stosunku do polskiego społeczeństwa.

Po wojnie

W 1945 roku zakończyła się II wojna światowa. Niemcy zostały pokonane przez koalicję państw, w której główną rolę odgrywały Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Związek Sowiecki. Polska wyszła z wojny straszliwie okaleczona. Działania zbrojne i rabunki dokonywane przez okupantów spowodowały olbrzymie zniszczenia. Zginęło aż 6 milionów polskich obywateli. Setki tysięcy odniosły rany i straciły dach nad głową.

Nowa władza

Przez całą wojnę Polacy nie złożyli broni i walczyli o wolność swego państwa. Niestety nie uzyskali pełnej niepodległości. Mimo zakończenia wojny legalne polskie władze nie mogły powrócić z Londynu do Warszawy. Rządy w kraju objęli **komuniści**. Byli oni całkowicie podporządkowani wschodniemu sąsiadowi – Związkowi Sowieckiemu, który siłą narzucił Polsce nową władzę. Komuniści od razu utworzyli **Urząd Bezpieczeństwa (UB)** i **milicję**. Służby te szybko okryły się ponurą sławą. Ich zadaniem było nie tylko zapewnienie porządku w państwie – przede wszystkim rozpoczęły bezwzględną rozprawę ze wszystkimi, których komuniści uznali za swoich przeciwników. Komunistyczne służby aresztowały tysiące żołnierzy AK i innych formacji podziemnych. Patriotów – którzy bohatersko walczyli w czasie okupacji – nowa władza uważała za swoich głównych wrogów. Skazywano ich na długoletnie więzienie lub wysyłało w głąb Związku Sowieckiego. Wielu zostało zamęczonych podczas brutalnie prowadzonych śledztw. Wielu skazano na śmierć.

Na skutek wojny zmianie uległy polskie granice. Polska utraciła ziemie wschodnie, a wraz z nimi silne ośrodki polskości i polskiej kultury w Wilnie i we Lwowie. W zamian za te tereny zwycięskie mocarstwa przydzieliły

ZMIANY GRANIC POLSKI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ



Polsce obszary na zachodzie i północy. Terytorium naszego kraju było jednak mniejsze niż przed wojną. W związku ze zmianą granic miliony Polaków zostały zmuszone do opuszczenia swoich domów i osiedlenia się na zachodzie i północy.

Wyklęci

Koniec wojny dla wielu Polaków nie oznaczał zakończenia walki. Nie wszyscy pogodzili się z bezprawnym przejęciem rządów przez komunistów. Część żołnierzy podziemia, którzy nie zostali aresztowani, postanowiła nadal pozostać w konspiracji. Część przyłączyła się do oddziałów partyzanckich, które po wycofaniu się Niemców zaczęły zwalczać nową władzę. Przez kilka lat niepodległościowa partyzantka prowadziła nierówną walkę z przeważającymi siłami komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Do połowy lat pięćdziesiątych XX wieku większość oddziałów leśnych została jednak rozbita.

Praca z mapą

1. Opowiedz, jak po II wojnie światowej zmieniły się granice Polski.
2. Wskaż obszary przyłączone do Polski oraz przez nią utracone.



WARTO WIEDZIEĆ

Lista patriotów zakatowanych przez funkcjonariuszy komunistycznego Urzędu Bezpieczeństwa jest bardzo długa. Jednym z nich był **Jan Rodowicz „Anoda”** – żołnierz Szarych Szeregów, uczestnik akcji pod Arsenalem i powstania warszawskiego. Po zakończeniu wojny rozpoczął studia. Został jednak aresztowany przez funkcjonariuszy UB i zamęczony podczas śledztwa.

Praca z tekstem źródłowym

Dowódca jednego z oddziałów AK tak w 1945 roku opisywał działanie komunistycznych służb w stosunku do żołnierzy Armii Krajowej:

Od pierwszej chwili ścigano za przynależność do AK. Kogo udało się złapać, aresztowano i do dnia dzisiejszego los tych ludzi jest nam nieznany. Służyć mogę całym szeregiem nazwisk. Pod różnymi pozorami Milicja rzekomo w poszukiwaniu broni, gdy stwierdziła, że w danym domu przejściowo choćby przebywał oddział AK, rabowała wszystko, ubrania, bieliznę, pościel, nawet wyprawkę dla niemowlęcia. [...] ten i ów osobnik z tytułu przynależności do AK, obawiając się pogróżek, a raczej ich realizowania przez Milicję, uciekał ponownie do lasu [...].

1. Opowiedz o postępowaniu komunistycznych władz wobec ludzi związanych z niepodległościowym podziemiem.
2. Dlaczego według autora tekstu po zakończeniu wojny część żołnierzy AK kontynuowała walkę partyzancką?

SŁOWNICZEK

Niezlomny –

taki, którego nie można pokonać, nieugięty, nieulegający przeciwnościom.

Przez lata komunistyczne władze nazywały konspiratorów i partyzantów walczących o niepodległość zdrajcami, mordercami i bandytami. Ciała pomordowanych zakopywano w bezimiennych grobach. W ten sposób starano się skazać ich na zapomnienie.

Polacy nie zapomnieli jednak o swoich bohaterach. Z czasem zaczęto ich nazywać **wyklętymi**, czyli takimi, o których się nie wspomina. Inne określenie to **żołnierze niezlomni**, ponieważ walczyli do samego końca, choć w starciu z przeważającym przeciwnikiem nie mieli szans na zwycięstwo.

Po upadku komunistycznej władzy w 1989 roku przywrócono pamięć o żołnierzach niepodległościowego podziemia. Właśnie ku ich czci 1 marca każdego roku obchodzimy **Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”**. Poznajcie losy dwojga niezlomnych ludzi, którzy oddali życie dla wolnej Polski.

◀ Warszawski areszt przy ulicy Rakowieckiej. W tym miejscu funkcjonariusze UB przetrzymywali i w bestialski sposób torturowali aresztowanych członków niepodległościowej konspiracji. Tu również były wykonywane na żołnierzach niezlomnych wyroki śmierci. W najbliższych latach w dawnych budynkach więziennych ma powstać Muzeum Żołnierzy Wyklętych.



Bohaterski konspirator

Witold Pilecki to postać niezwykła. Jego losy są odbiciem dramatu, który spotkał Polaków w pierwszej połowie XX wieku. Podczas nauki w szkole należał do zakazanego przez rosyjskiego zaborcę polskiego ruchu skautowego (harcerskiego). Jako siedemnastolatek ruszył, by walczyć o wolną Polskę i brał udział w wojnie o granice II Rzeczypospolitej. Po zakończeniu walk rozpoczął pracę i założył rodzinę. Wybuch II wojny światowej przerwał spokojne życie Pileckiego. Walczył dzielnie we wrześniu 1939 roku, a po klęsce natychmiast wstąpił do tworzącej się konspiracji.

Aby zdobyć informacje o losach więźniów obozu koncentracyjnego w Auschwitz (Oświęcimiu), Pilecki dobrowolnie pozwolił się aresztować Niemcom. Gdy trafił do obozu – nie zważając na niezwykle ciężkie warunki – zorganizował wśród więźniów konspirację. Jej celem była między innymi ochrona uwięzionych i zdobywanie pożywienia. Dzięki konspiratorom do dowództwa AK docierały dokładne informacje o ludobójstwie dokonywanym w Auschwitz.

Gdy Niemcy wpadli na trop obozowej konspiracji, Pilecki uciekł z Auschwitz i ponownie przystąpił do działania w szeregach podziemnej armii. Za zasługi został awansowany do stopnia rotmistrza. Dzielnie walczył w powstaniu warszawskim, a po jego upadku trafił do niemieckiej niewoli.

Niezlomny rotmistrz

Po wojnie Pilecki nie godził się z opanowaniem Polski przez komunistów. Zaczął tworzyć konspiracyjną organizację niepodległościową. Aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa trafił do więzienia, gdzie został poddany niezwykle brutalnemu śledztwu. W 1948 roku z wyroku komunistycznego sądu został zamordowany w warszawskim areszcie przy ulicy Rakowieckiej.

Komuniści chcieli zatrzeć wszelkie ślady po bohaterskim rotmistrzu. Pochowano go w bezimiennej zbiorowej mogile, rodziny zaś nie poinformowano nawet o jego śmierci. Dopiero po ponad 30 latach, gdy upadła komunistyczna władza w Polsce, wyrok wydany na Pileckiego uznano za nieważny. Pośmiertnie został odznaczony najwyższymi odznaczeniami państwowymi. Wciąż jeszcze nie udało się odnaleźć jego szczątków.



▲ Witold Pilecki (1901–1948) z żoną i dziećmi. Fotografia z 1934 roku.

▼ Rotmistrz Pilecki. Fotografie z akt komunistycznego Urzędu Bezpieczeństwa, wykonane w 1947 roku w warszawskim areszcie przy ul. Rakowieckiej. Gdy przed sądem Pilecki usłyszał wyrok śmierci, wyznał: „Ja już żyć nie mogę [...], mnie wykończono”.





▲ Danuta Siedzikówna (1928–1946).

„Inka”

Danuta Siedzikówna – wydawałoby się zwykła, młoda, pełna życia dziewczyna, lubiąca się bawić, śmiać się, śpiewać. To pozór. Okres jej dorastania przypadł na czas II wojny światowej, a jej życie zostało brutalnie przerwane tuż przed osiemnastymi urodzinami.

Pochodziła z patriotycznej rodziny. W czasie wojny straciła oboje rodziców. Osierocona, wraz z siostrą wstąpiła w szeregi AK, by walczyć z niemieckim okupantem. Po wojnie podjęła pracę w leśnictwie. Normalne, spokojne życie nie było jej dane. W 1945 roku aresztowali ją funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa. Została jednak uwolniona przez partyzantów i pod pseudonimem **„Inka”** rozpoczęła służbę jako sanitariuszka w słynnym oddziale partyzanckim majora Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”.

W 1946 roku została ponownie aresztowana przez Urząd Bezpieczeństwa. W życiu „Inki” rozpoczął się najbardziej tragiczny etap. Poddano ją bestialskiemu śledztwu. Bita i maltretowana nie załamała się, nie wydała nikogo z członków konspiracji. Za swą działalność została skazana na śmierć.

Z więzienia w liście do sióstr Danuta Siedzikówna napisała: „Powiedźcie mojej babci, że zachowałam się, jak trzeba”. W obliczu śmierci również pozostała nieugięta. W czasie egzekucji, zanim padły strzały, zdążyła jeszcze krzyknąć: „Niech żyje Polska!”.

Niezłomną sanitariuszkę komuniści również postanowili skazać na zapomnienie. Okrzyknięto ją morderczynią i pochowano w bezimiennym grobie. Prawda o „Ince” jednak zwyciężyła. Po latach uznano ją za niewinną. Jej szczątki zaś odnaleziono i pochowano z należytymi honorami.



► „Inka” wśród partyzantów oddziału „Łupaszki”.



◀ Panteon – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych, pomnik odsłonięty w 2015 roku na Cmentarzu Wojskowym na warszawskich Powązkach. W tym miejscu, pod cmentarnym murem, funkcjonariusze UB w bezimiennych dołach grzebali potajemnie ofiary swych zbrodni. Prawdopodobnie tu został pochowany także rotmistrz Pilecki. Dziś archeolodzy i historycy wydobywają z ziemi ciała pomordowanych bohaterów. Następnie uroczyście, z wojskowymi honorami ich szczątki są składane w grobowcach w mauzoleum.

ZAPAMIĘTAJ

- W 1945 roku zakończyła się II wojna światowa. Władzę w Polsce przejęli komuniści – w pełni podporządkowani Związkowi Sowieckiemu.
- Komunistyczne władze zorganizowały aparat bezpieczeństwa, który w szczególny sposób prześladował dawnych członków podziemia niepodległościowego. Byli oni aresztowani, torturowani oraz skazywani na kary wieloletniego więzienia lub śmierć.
- Członków niepodległościowej konspiracji, którzy po zakończeniu II wojny światowej podjęli nierówną walkę z komunistyczną władzą, określamy mianem żołnierzy niezłomnych lub wyklętych.
- Symbolem bohaterstwa i niezłomności w walce o niepodległość stali się między innymi Witold Pilecki i Danuta Siedzikówna.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz, jak komuniści traktowali żołnierzy Armii Krajowej i innych polskich bohaterów z czasów II wojny światowej.
2. Kim byli żołnierze niezłomni i dlaczego są tak nazywani? Kiedy obchodzimy ich święto?
3. Wymień bohaterskie czyny Witolda Pileckiego.
4. Jak sądzisz, dlaczego „Inkę” nazywamy bohaterką? Uzasadnij odpowiedź.

Bohaterowie Solidarności

- Przypomnij sobie, w jaki sposób komunistyczne władze prześladowały żołnierzy niezłomnych.

1980 – strajki sierpniowe, powstanie Solidarności

1980

1981 – wprowadzenie stanu wojennego

1989 – upadek systemu komunistycznego w Polsce

1990

XX

Pod władzą partii komunistycznej

Powojenna Polska była zależna od Związku Sowieckiego. Władzę w kraju sprawowali członkowie partii komunistycznej, nazywanej **Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą (PZPR)**. Najważniejsze dla państwa decyzje podejmowało ściśle kierownictwo PZPR – ludzie podporządkowani Związkowi Sowieckiemu.

Partia komunistyczna nadzorowała działanie wszystkich organów państwowych i życie społeczeństwa. Władza kontrolowała treści pojawiające się w prasie, książkach, radiu czy telewizji. Sama za ich pośrednictwem przekazywała często nieprawdziwe informacje, podkreślała swą nieomyślność oraz wychwalała sojusz łączący Polskę ze Związkiem Sowieckim. **Milicja i Służba Bezpieczeństwa** (następczyni Urzędu Bezpieczeństwa) bezwzględnie zwalczały wszystkie przejawy sprzeciwu wobec komunistycznych rządów.

Partia ściśle nadzorowała również gospodarkę. Władze decydowały, gdzie i jakie fabryki należy zbudować oraz jakie towary i w jakich ilościach powinny być produkowane. Taka polityka powodowała jednak poważne trudności.

W sklepach często brakowało wielu podstawowych produktów niezbędnych w codziennym życiu. Dodatkowo – przede wszystkim w wielkich zakładach przemysłowych – panowały bardzo ciężkie warunki pracy, a zatrudnieni tam robotnicy otrzymywali niskie wynagrodzenia. Na domiar złego rządzący co jakiś czas drastycznie podnosili ceny.

▼ Kolejka pod sklepem mięsnym w 1977 roku. Brak wielu niezbędnych artykułów, jak na przykład mięsa czy cukru, był problemem często nękającym Polaków pod rządami komunistów.



WYSTĄPIENIA PRZECIW WŁADZY

Działania komunistycznych władz, a zwłaszcza nieudolna polityka gospodarcza, prowadziły do protestów – strajków i demonstracji. Do największych wystąpień robotniczych doszło w **czerwcu 1956 roku** w Poznaniu i w **grudniu 1970 roku** w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie. Na rozkaz kierownictwa PZPR wystąpienia te były brutalnie tłumione przez milicję, Służbę Bezpieczeństwa oraz wojsko. Dziesiątki osób zostały zabitych, a setki – rannych i aresztowanych. W **marcu 1968 roku** w wielu polskich miastach wybuchły protesty studentów. Do kolejnych masowych wystąpień robotników doszło zaś w **czerwcu 1976 roku** w Radomiu, Ursusie i Płocku. Uczestnicy tych protestów byli brutalnie bici przez funkcjonariuszy milicji i Służby Bezpieczeństwa. Wiele osób wyrzucono z pracy lub uczelni albo skazano na kary więzienia.



▲ Robotnicy protestujący w Poznaniu w czerwcu 1956 roku.

■ O czym świadczy hasło, które niosą ukazani na fotografii demonstranci?

Niezadowolenie

Pod koniec lat siedemdziesiątych polska gospodarka była w fatalnym stanie, co powodowało narastające niezadowolenie. Polacy coraz powszechniej zaczęli domagać się zmian i krytykować postępowanie rządzących. Sprzeciw wywoływały nie tylko drożyzna i braki w zaopatrzeniu, lecz także kłamstwa publikowane w prasie, radiu i telewizji czy uzależnienie Polski od Związku Sowieckiego. Dodatkowo do działania ośmielił polskie społeczeństwo papież **Jan Paweł II** – Polak, który w 1978 roku został głową Kościoła i rok później przybył z pielgrzymką do ojczyzny (więcej na temat tej postaci dowiesz się z kolejnego rozdziału podręcznika).

Sierpień 1980

W lipcu 1980 roku władze wprowadziły kolejną podwyżkę cen żywności. W odpowiedzi w różnych miejscach kraju zaczęły wybuchać strajki. Do wydarzeń, które miały odegrać szczególną rolę w dziejach Polski, doszło w Gdańsku. W **sierpniu 1980 roku** w **Stoczni Gdańskiej** rozpoczął się strajk. Jego bezpośrednią przyczyną było wyrzucenie z pracy jednej z robotniczych przywódczyń – **Anny Walentynowicz**.



▲ Anna Walentynowicz, zdjęcie wykonane w czasie strajku w Stoczni Gdańskiej w 1980 roku.



▲ Brama Stoczni Gdańskiej podczas strajku w sierpniu 1980 roku. Wewnątrz zakładu widoczni są strajkujący robotnicy, przed bramą – tłumy, które zebrały się, aby wyrazić swoje poparcie dla protestujących.

Protestujący nie dali się zastraszyć władzom. Żądali przywrócenia do pracy Walentynowicz i **Lecha Wałęsy**, już wcześniej wyrzuconego ze stoczni. Za przykładem gdańskich stoczniovców do strajku przystąpili pracownicy wielu zakładów pracy z całego kraju.

Strajkujący w Stoczni Gdańskiej sformułowali **21 postulatów**, w których żądali się nie tylko podwyżek pensji i przywrócenia do pracy osób niesłusznie zwolnionych. Domagali się także ważnych zmian w polityce władz, między innymi uwolnienia więźniów politycznych oraz rozpoczęcia zmian w gospodarce.

Praca z tekstem źródłowym

Fragmenty 21 postulatów:

2. Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom wspomagającym. [...]
4. a) Przywrócić do poprzednich praw [...] ludzi zwolnionych z pracy po strajkach 1970 i 1976 r. [...]
- b) Uwolnić wszystkich więźniów politycznych [...].
8. Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika [...] jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen. [...]
10. Realizować pełne zaopatrzenie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe [...].
17. Zapewnić odpowiednią ilość miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących. [...]
21. Wprowadzić wszystkie soboty wolne od pracy. [...]

1. Wymień polityczne postulaty strajkujących robotników zawarte w punktach 2. i 4. O czym świadczą?
2. Na podstawie postulatów dotyczących życia codziennego (punkty 8., 10., 17. i 21.) opowiedz, z jakimi problemami zmagali się Polacy w 1980 roku.

Tym razem nie doszło do rozlewu krwi. Kierownictwo PZPR przestraszone rozmiarem ogólnokrajowych protestów ustąpiło. Na przełomie sierpnia i września w Stoczni Gdańskiej i trzech innych miastach podpisano porozumienia między strajkującymi a przedstawicielami władz (tak zwane **porozumienia sierpniowe**).

Solidarność

Na mocy porozumień sierpniowych utworzono **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**. Na jego czele stanął przywódca strajku w Stoczni Gdańskiej – Lech Wałęsa. Solidarność była nie tylko niezależnym od komunistycznych władz związkiem zawodowym, ale przede wszystkim wielkim ruchem społecznym, w którego szeregach znalazły się miliony Polaków. Liczyli oni, że związek będzie reprezentował ich wobec komunistycznej władzy i pokojowymi metodami walczył o interesy zwykłych obywateli. Dzięki wsparciu Solidarności powstawały inne niezależne od władz organizacje społeczne, zrzeszające na przykład rolników czy studentów. Poza kontrolą rządzących środowiska solidarnościowe wydawały gazety i książki oraz organizowały imprezy kulturalne.

Stan wojenny

Ustępstwa komunistów były jednak pozorne. Nowy komunistyczny przywódca, generał **Wojciech Jaruzelski**, zdawał sobie sprawę z nastrojów Polaków i zbierał siły, by rozprawić się z Solidarnością. Jednocześnie w kraju wzrastało napięcie. Szybko pustoszały półki sklepów, wybuchały kolejne strajki, a rządzący nie byli w stanie poradzić sobie z problemami gospodarczymi. Dnia **13 grudnia 1981 roku** Jaruzelski wyprowadził na ulice wojsko i ogłosił **stan wojenny**. Solidarność została oficjalnie rozwiązana, a tysiące jej działaczy trafiło do więzień. W odpowiedzi na stan wojenny górnicy z katowickiej kopalni „Wujek” rozpoczęli strajk. Władze nie zawahały się użyć broni. Milicja zastrzeliła wówczas dziewięciu protestujących.

Rozbicie Solidarności na pewien czas uspokoiło sytuację. Jaruzelski i jego podwładni nie byli jednak w stanie zapanować nad kryzysem gospodarczym.



Warszawska ulica podczas stanu wojennego. Po wprowadzeniu stanu wojennego polskie miasta były patrolowane przez wojsko i milicję.



WARTO WIEDZIEĆ

Jednym z postulatów strajku w Stoczni Gdańskiej było wybudowanie **pomnika stoczników poległych czasie protestów w grudniu 1970 roku**. Strajkujący w sierpniu 1980 roku nie zapomnieli o swych kolegach, którzy zginęli dziesięć lat wcześniej w starciu z komunistyczną władzą. Pomnik został odsłonięty przed bramą Stoczni Gdańskiej pod koniec 1980 roku.

SŁOWNICZEK

Stan wojenny – stan nadzwyczajny w państwie polegający na przejęciu zadań cywilnej administracji przez wojsko oraz ograniczeniu praw obywateli.



▲ Tajna drukarnia. W takich miejscach podziemna Solidarność drukowała swoje ulotki, gazety, książki.

Przed pustymi sklepami w nadziei na dostawę towaru ustawiały się długie kolejki. Brakowało nie tylko żywności, lecz także ubrań, butów, leków, środków czystości, benzyny czy sprzętu gospodarstwa domowego.

Solidarność w podziemiu

Problemy życia codziennego powodowały zniechęcenie Polaków. Nie wszyscy jednak mu ulegli. Po wprowadzeniu stanu wojennego powstała **podziemna Solidarność**. Organizowali ją działacze związku, którym udało się uniknąć aresztowania. Ukrywali się przed Służbą Bezpieczeństwa. Zakładali konspiracyjne wydawnictwa i drukowali solidarnościową prasę oraz zakazane przez władzę książki. Wspomagali represjonowanych działaczy solidarnościowych i rodziny uwięzionych, organizowali uliczne manifestacje.

Demonstracje te były brutalnie rozpędzane przez milicję, wielu protestujących ciężko pobito i aresztowano. Zdarzały się też przypadki, że osoby związane z Solidarnością ponosiły śmierć w niewyjaśnionych okolicznościach. Nieoficjalnie jednak wiadano, że sprawcami tych morderstw byli ludzie działający na polecenie władz.

Trudne warunki życia oraz brutalne działania komunistycznych organów bezpieczeństwa nie stłumiły dążenia Polaków do wolności. Nadziei dodawały kolejne pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny. Papież Polak wspierał podziemną Solidarność, wzywał Polaków, by wytrwali.

Znów w wolnej Polsce

W 1988 roku kraj znowu ogarnęły strajki. Protestujący żądali polepszenia warunków życia (między innymi wyższych pensji) oraz zgody władz na odbudowanie legalnej Solidarności. Rządzący nie chcieli ustąpić. Wiedzieli jednak, że nie poradzą sobie z kryzysem gospodarczym i niepokojami społecznymi. Dlatego ostatecznie postanowili szukać porozumienia i rozwią-

zań pokojowych. W 1989 roku doszło do rozmów przedstawicieli komunistycznych władz i Solidarności przy **okrągłym stole**. Zawarte wówczas porozumienie doprowadziło do ponownego utworzenia legalnej Solidarności i przeprowadzenia częściowo wolnych wyborów parlamentarnych. Wybory z 4 czerwca 1989 roku zakończyły się sukcesem Solidarności. W konsekwencji w Polsce upadły komunistyczne rządy.



▼ Nielegalna demonstracja zorganizowana przez podziemną Solidarność w 1982 roku z okazji święta 3 maja.



◀ Lech Wałęsa na II Zjeździe Solidarności w 1990 roku. Wałęsa stał się symbolem Solidarności. Elektryk z wykształcenia, w 1980 roku stanął na czele protestu robotników w Stoczni Gdańskiej. Jako przedstawiciel strajkujących zakładów pracy podpisał porozumienia sierpniowe, które doprowadziły między innymi do powstania Solidarności. Po wprowadzeniu stanu wojennego jako przewodniczący związku został aresztowany, a po uwolnieniu poddany ścisłej kontroli ze strony Służb Bezpieczeństwa. W 1983 roku otrzymał pokojową Nagrodę Nobla. Po upadku komunizmu w Polsce został wybrany na prezydenta.

W ten sposób – dzięki poświęceniu i uporowi tysięcy Polaków zaangażowanych w ruch Solidarności – Polska odzyskała wolność. Za przykładem naszego kraju także w innych państwach europejskich uzależnionych od Sowietów społeczeństwa odsunęły komunistów od władzy. W 1991 roku rozpadło się najpotężniejsze z komunistycznych państw – Związek Sowiecki.

ZAPAMIĘTAJ

- W czasach komunistycznych rządów w Polsce problemy gospodarcze i trudne warunki życia doprowadziły do licznych wystąpień społecznych, które były brutalnie tłumione przez władze.
- W 1980 roku w wyniku strajku w Stoczni Gdańskiej i innych zakładach pracy powołano niezależny od komunistycznych władz związek zawodowy Solidarność.
- Solidarność stała się wielkim ruchem społecznym sprzeciwiającym się polityce komunistycznych władz.
- 13 grudnia 1981 roku, aby rozbić Solidarność i podporządkować sobie społeczeństwo, komunistyczne władze wprowadziły stan wojenny.
- W 1989 roku odbyły się obrady okrągłego stołu, podczas których doszło do porozumienia między reprezentantami Solidarności i komunistycznych władz.
- Po sukcesie Solidarności w wyborach z 4 czerwca 1989 roku komuniści stracili władzę w Polsce.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień przyczyny protestów i strajków w komunistycznej Polsce.
2. Opowiedz, w jakich okolicznościach doszło do powstania Solidarności.
3. Wyjaśnij, czym był stan wojenny.
4. W jaki sposób doszło do obalenia komunistycznej władzy w Polsce?



WARTO WIEDZIEĆ

Jedną z najgłośniejszych zbrodni komunistycznych było zabójstwo księdza **Jerzego Popiełuszki** – kapelana Solidarności. Ksiądz w swoich kazaniach nawoływał, by zło dobrem zwyciężyć i nie dać się zastraszyć. Odprawiał co miesiąc mszę za ojczyznę. Po wprowadzeniu stanu wojennego organizował pomoc dla uwięzionych i ich rodzin. W 1984 roku został porwany i zamordowany, a jego ciało wrzucono do Wisły. Mordercami okazali się oficerowie Służby Bezpieczeństwa. W 2010 roku ksiądz Jerzy Popiełuszko został ogłoszony błogosławionym Kościoła katolickiego.

25

Papież Polak

■ Przypomnij sobie, w jaki sposób Polacy stawiali opór komunistycznej władzy.

1966 – obchody
tysiąclecia chrztu
Polski

1978 – wybór
Karola Wojtyły
na papieża

1979 – pierwsza
pielgrzymka Jana Pawła II
do ojczyzny

2005 – śmierć
Jana Pawła II

1960

1970

1980

1990

2000

XX

XXI



▲ Karol Wojtyła
w latach szkolnych.

Lolek

Karol Wojtyła urodził się w 1920 roku – w Polsce, która dopiero co odzyskała niepodległość po latach zaborów. Dzieciństwo spędził w Wadowicach. Uwielbiał sport, piłkę nożną, narciarstwo i piesze wycieczki z ojcem, który po śmierci matki otoczył chłopca troskliwą opieką. Lolek, bo tak zdrobniale nazywano w dzieciństwie Karola, był dobrym uczniem. Dzięki temu bez trudu dostał się na studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Wybuch II wojny światowej w 1939 roku przerwał naukę Wojtyły na uniwersytecie. W niełatwych czasach niemieckiej okupacji był zmuszony do podjęcia pracy, między innymi w kamieniołomach. Był to dla niego trudny czas. We znaki dawała się ciężka praca i samotność po tym, jak po długiej chorobie zmarł jego ojciec. Niedługo później Wojtyła podjął decyzję, że zostanie księdzem i wstąpił do działającego w czasie okupacji tajnego seminarium duchownego.

Walka komunistów z Kościołem

W 1946 roku, a więc już po zakończeniu wojny, Wojtyła został wyświęcony na kapłana. Były to czasy prześladowania Kościoła katolickiego przez komunistyczne władze. Komuniści nie widzieli dla niego miejsca w nowym społeczeństwie i starali się go zwalczać wszelkimi sposobami. Nie chodziło

tylko o komunistyczną ideologię, zgodnie z którą wiara w Boga i Kościół są przeżytkami. Władze bardziej obawiały się niezależności Kościoła oraz szacunku, jakim cieszył się w polskim społeczeństwie. Wielu księży zostało osadzonych w więzieniach i zamordowanych. Nie zezwalano także na budowę nowych kościołów, a religię jako przedmiot nauczania usunięto ze szkół.

▼ Dom w Wadowicach
(pierwszy z lewej),
w którym spędził dzieciństwo Karol Wojtyła.
Dziś mieści się tam
muzeum.



„Wujek”

Kapłaństwo nie było jedynym powołaniem księdza Wojtyły. Poświęcił się również pracy naukowej. Udał się na studia do Rzymu, a po powrocie sam został wykładowcą w katolickich uczelniach w Krakowie i Lublinie. Prócz tego pisał prace naukowe, a także dzieła literackie.

Dużą wagę przywiązywał do kontaktu z młodymi ludźmi. Szybko skupiła się wokół niego grupa młodzieży. Wspólnie udawali się na wycieczki w góry i spływy kajakowe. Dla zmylenia śledzących ich milicjantów, ksiądz Karol nie ubierał się w kapłańską sutannę i nazywany był przez młodzież „Wujkiem”.



▲ Karol Wojtyła „Wujek” podczas spływu kajakowego.

Ksiądz biskup

Wojtyła był człowiekiem wyjątkowym. Zwracał na siebie uwagę rozległą wiedzą i inteligencją. Dlatego powierzono mu godność biskupa pomocniczego w Krakowie. Miał wówczas zaledwie 38 lat i był najmłodszym polskim biskupem. Nadal pracował naukowo i jako nauczyciel akademicki. Brał czynny udział w pracach Kościoła nie tylko polskiego, lecz także powszechnego. W 1964 roku został powołany na arcybiskupa krakowskiego, a trzy lata później papież mianował go **kardynałem**.

Tysiąclecie chrztu Polski

Komunistyczne władze bardzo się starały, by odciągnąć Polaków od Kościoła. Wysiłki te w dużej mierze pozostawały jednak bezskuteczne. Nabożeństwa i uroczystości religijne gromadziły wielu wiernych. Dało się to zwłaszcza zaobserwować w 1966 roku. Tłumy Polaków uczestniczyły w zorganizowanych wówczas przez Kościół uroczystościach z okazji **tysiąclecia chrztu Polski**. W tym samym czasie władze ogłosiły natomiast obchody tysiąclecia państwa polskiego. Jednak dla ogromnej większości Polaków liczył się przede wszystkim religijny wymiar tego święta. Organizatorem obchodów tysiąclecia chrztu był **prymas Polski** – kardynał **Stefan Wyszyński**. Ważną rolę odegrał w nich także Karol Wojtyła.

SŁOWNICZEK

Kardynał –

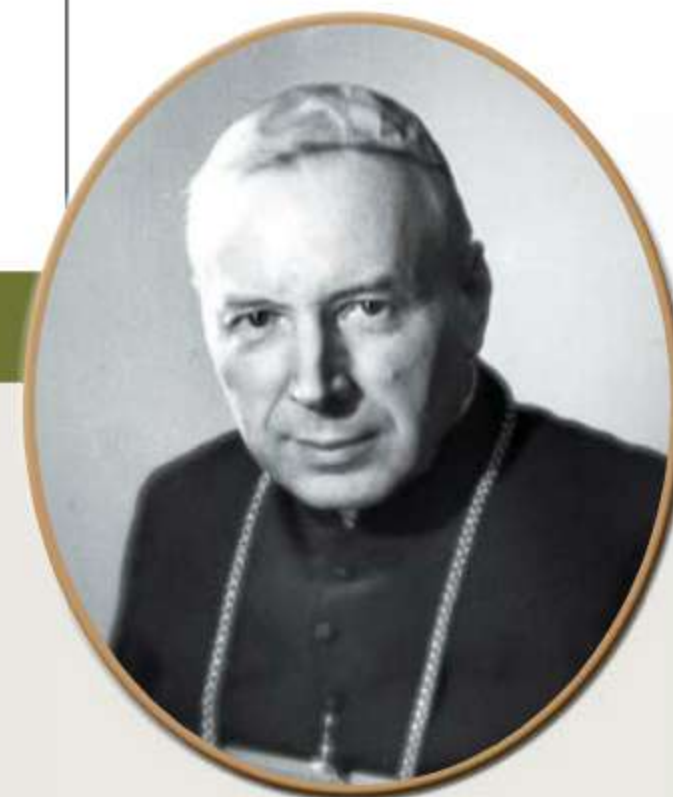
tytuł najwyższych po papieżu dostojników Kościoła katolickiego; kardynałowie mają wyłączne prawo do udziału w wyborze papieża.

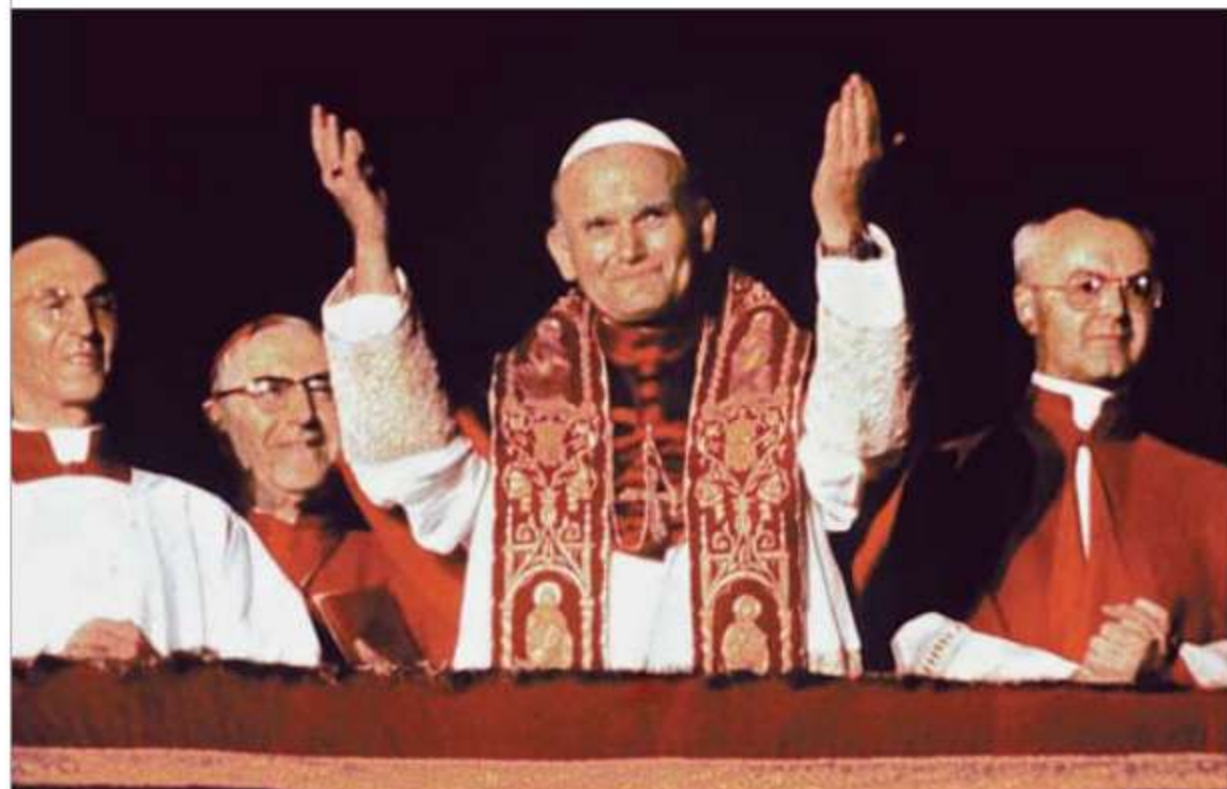
Prymas –

tytuł noszony przez arcybiskupa, któremu przysługuje pierwszeństwo przed innymi arcybiskupami i biskupami w danym kraju.

PRYMAS TYSIĄCLECIA

Od 1948 roku na czele polskiego Kościoła stał prymas Stefan Wyszyński. Przez kilka lat był więziony przez władze komunistyczne, ale się nie załamał. Utrzymał niezależność polskiego Kościoła. Z uwagi na niezłomną postawę i szacunek, jakimi cieszył się wśród wiernych, został nazwany **Prymasem Tysiąclecia**.





▲ Jan Paweł II po wyborze na papieża pozdrawia wiernych zgromadzonych na placu św. Piotra w Rzymie.



WARTO WIEDZIEĆ

W 1987 roku podczas trzeciej pielgrzymki do ojczyzny Jan Paweł II odwiedził Gdańsk, kolebkę Solidarności. Mszę odprawił przy pięknym **ołtarzu w kształcie ogromnego żaglowca**, kazanie wygłosił zaś z kapitańskiego mostku.

Jan Paweł II

W dniu 16 października 1978 roku Karol Wojtyła został wybrany na papieża – głowę Kościoła katolickiego – i przyjął imię **Jan Paweł II**. Było to wielkie wydarzenie, zarówno w historii Kościoła katolickiego, jak i w dziejach Polski.

Nowy papież był człowiekiem wszechstronnie wykształconym, władającym wieloma językami, uważanym za myśliciela. Potrafił nawiązać bezpośredni

kontakt z wiernymi, ale także z ludźmi, którzy nie byli związani z Kościołem i chrześcijaństwem. Ten wybitny Polak trafiał do serc wielu ludzi na całym świecie. Uczył wyrozumiałości i szacunku dla drugiego człowieka. Zwracał uwagę, by katolicy kierowali się w swoim życiu zasadą chrześcijańskiego miłosierdzia. Nawoływał, by nie zapominać o słabszych, biednych, chorych i innych ludziach potrzebujących pomocy.

Praca z tekstem źródłowym

W czasie podróży do Polski w 1999 roku Jan Paweł II mówił:

Nie zatwardzajmy serc, gdy słyszymy krzyk biednych. Starajmy się usłyszeć to wołanie. Starajmy się tak postępować i tak żyć, by nikomu w naszej Ojczyźnie nie brakło dachu nad głową i chleba na stole, by nikt nie czuł się samotny, pozostawiony bez opieki.

1. O co Jan Paweł II prosił w tym fragmencie przemówienia?
2. W jaki sposób ty, uczeń 4 klasy, możesz odpowiedzieć na apel papieża? Podaj konkretne przykłady działania.

Papież i rodacy

W czasie papieskich podróży Jan Paweł II odwiedził wiele krajów na całym świecie. Kilkukrotnie był także w Polsce. Po raz pierwszy pielgrzymował do ojczyzny w czerwcu **1979 roku**. Rodacy przyjęli go z wielkim entuzjazmem, co wywołało zaniepokojenie komunistycznych władz. I słusznie, jak się później okazało, wizyta ta miała przełomowe znaczenie dla Polaków. Jan Paweł II nauczał, by mieli nadzieję na zmianę sytuacji w kraju i nie poddawali się zwątpieniu w obliczu działań komunistów. Podczas mszy odprawianej w Warszawie papież wypowiedział słynne słowa: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi!”. Ośmieleni papieskim wezwaniem do działania Polacy już rok później zorganizowali masowe strajki, w które doprowadziły do powstania Solidarności.

Dziedzictwo

Jan Paweł II wywarł ogromny wpływ na losy Polski i świata. Był nie tylko duchownym, przywódcą Kościoła katolickiego, lecz także politykiem i myślicielem, literatem, miłośnikiem teatru. Uwielbiał sport i spotkania z ludźmi. Poparcie, jakiego udzielał tym, którzy walczyli z komunizmem, przyczyniło się do upadku komunistycznych rządów nie tylko w Polsce, lecz także w innych krajach Europy.

Papież zmarł po długiej chorobie 2 kwietnia 2005 roku. Na jego pogrzeb przybyły olbrzymie rzesze ludzi z całego świata oraz liczne grono przywódców państw. Już podczas pogrzebu wierni domagali się, by Jana Pawła II zaliczyć w poczet świętych. Tak też się stało. W dniu 27 kwietnia 2014 roku papież został ogłoszony świętym. Dla Polaków był nie tylko świętym, lecz także symbolem patriotyzmu i tym, który przyczynił się do odzyskania wolności przez Polskę.



▲ Jan Paweł II podczas pielgrzymki do Kenii w Afryce w 1995 roku. W czasie swoich podróży papież odwiedził około 130 krajów, gdzie był serdecznie przyjmowany przez miliony ludzi.

ZAPAMIĘTAJ

- W 1978 roku kardynał Karol Wojtyła, arcybiskup Krakowa, został wybrany na papieża i przyjął imię Jan Paweł II.
- W 1979 roku Jan Paweł II przybył z pierwszą pielgrzymką do ojczyzny. Papieska wizyta stała się dla Polaków olbrzymim przeżyciem i przyczyniła się do powstania wielkiego ruchu społecznego – Solidarności, który doprowadził do upadku komunistycznych rządów w Polsce.
- Jan Paweł II zmarł w 2005 roku. Dziewięć lat później został ogłoszony przez Kościół świętym.
- Papież Polak był nie tylko wybitnym przywódcą Kościoła katolickiego, lecz także politykiem, uczonym, wychowawcą młodzieży, autorem dzieł literackich. Dla Polaków stał się też jednym z narodowych bohaterów.

PYTANIA I POLECENIA

1. Opowiedz o życiu Karola Wojtyły przed wyborem na papieża.
2. Kim był Stefan Wyszyński i co ważnego zrobił dla polskiego Kościoła?
3. Jak myślisz, dlaczego wybór Karola Wojtyły na papieża był ważny nie tylko dla Polski, lecz dla całego świata?

WARTO WIEDZIEĆ

Jan Paweł II chętnie spotykał się z ludźmi. Jednak jedno z takich spotkań o mało nie zakończyło się tragicznie. 13 maja 1981 roku na placu św. Piotra w Rzymie papież został ciężko ranny. Zamachowcem, który oddał strzały, okazał się Mehmet Ali Ağca (czytaj: adża). Po wyzdrowieniu Jan Paweł II odwiedził zamachowcę w więzieniu i wybaczył mu jego postępek.

To już znamy, powtarzamy

W okresie **I wojny światowej** (1914–1918) w walce o niepodległość naszego kraju ważną rolę odegrały **Legiony Polskie**. Ich współtwórcą był **Józef Piłsudski**.



Kłeska trzech mocarstw zaborczych pozwoliła Polakom na odbudowę własnego państwa. W listopadzie **1918 roku** po 123 latach niewoli Polska **odzyskała niepodległość**.



Wielkie zasługi dla rozwoju gospodarki odrodzonego państwa polskiego położył minister **Eugeniusz Kwiatkowski**. Przyczynił się on do rozbudowy **portu w Gdyni** oraz utworzenia **Centralnego Okręgu Przemysłowego**.



W okresie **II wojny światowej** (1939–1945) na okupowanych ziemiach polskich powstało Polskie Państwo Podziemne. W konspiracyjnej walce z niemieckim okupantem wstąpiło się młode pokolenie Polaków –

harcerze z **Szarych Szeregów**. Symbolem bohaterstwa i poświęcenia dla ojczyzny stali się trzej żołnierze harcerskich Grup Szturmowych – „**Zośka**”, „**Rudy**” i „**Alek**”.

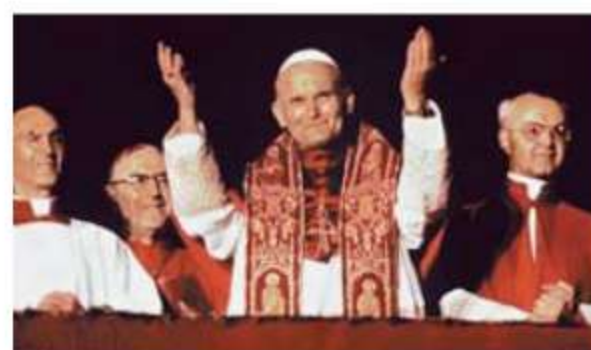
Po zakończeniu II wojny światowej Związek Sowiecki narzucił Polsce komunistyczne rządy. Część członków niepodległościowego podziemia podjęła walkę z nową władzą. Komuniści bez-



względnie i okrutnie rozprawiali się ze swymi przeciwnikami. Wśród **żołnierzy niezłomnych** zamordowanych przez komunistyczne służby znaleźli się rotmistrz **Witold Pilecki** i **Danuta Siedzikówna „Inka”**.



W **1980 roku** w proteście przeciw polityce komunistycznych władz Polskę ogarnęła fala strajków. W jej wyniku powstał **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**. Przez blisko dziesięć lat komunistom nie udało się złamać tego wielkiego ruchu społecznego. Dzięki uporowi i poświęceniu tysięcy ludzi Solidarności w **1989 roku** upadły komunistyczne rządy w Polsce.



Wybitną postacią w dziejach Polski i świata w drugiej połowie XX wieku był polski duchowny – Karol Wojtyła. W **1978 roku** został wybrany na papieża i przyjął imię **Jan Paweł II**. Był nie tylko głową Kościoła katolickiego, lecz także myślicielem, uczonym i politykiem, którego z uwagą słuchano na całym świecie. Jego postawa i nauczanie przyczyniły się do powstania Solidarności i upadku komunistycznych rządów w Polsce oraz innych krajach Europy.

Zadania

Zadanie 1.

Narysuj w zeszycie oś czasu i zaznacz na niej podane daty. Napisz w zeszycie, co się wtedy wydarzyło.

1 września 1939 • czerwiec 1989 • 11 listopada 1918 • czerwiec 1956 •
sierpień 1980 • 23 października 1978

Zadanie 2.

Czy znasz postaci ze zdjęć? Napisz w zeszycie, kogo przedstawia każda z fotografii. Skorzystaj z podpowiedzi w ramce. Następnie napisz, czego dokonali ci wybitni Polacy.

Jan Bytnar „Rudy” • Józef Piłsudski • Jan Paweł II •
Witold Pilecki • Eugeniusz Kwiatkowski



Zadanie 3.

Wśród wydarzeń XX wieku wiele jest takich, które uznajemy za trudne, smutne, a nawet tragiczne. Zdarzały się jednak także radosne, długo oczekiwane i uroczyste chwile. Oceń wymienione poniżej wydarzenia. Przerysuj do zeszytu tabelę i wpisz wydarzenia w jej odpowiednich kolumnach.

odzyskanie niepodległości przez Polskę po zaborach • budowa portu w Gdyni •
wybuch II wojny światowej • okupacja niemiecka i sowiecka Polski •
przejęcie władzy w powojennej Polsce przez komunistów •
prześladowanie żołnierzy niezłomnych •
wybór Polaka na papieża • wprowadzenie stanu wojennego •
upadek komunizmu w Polsce

TRUDNE CHWILE	RADOSNE CHWILE

Przewodnik historyczny czwartoklasisty

Oto miejsca związane z niektórymi ważnymi wydarzeniami i postaciami z historii Polski, o których uczyliście się w klasie 4.





- 1 Gdynia**
port
- 2 Gdańsk**
pomnik Poległych Stoczniovców przed bramą Stoczni Gdańskiej
- 3 Frombork**
katedra – miejsce pochówku Mikołaja Kopernika
- 4 Grunwald**
pomnik Zwycięstwa Grunwaldzkiego
- 5 Warszawa**
Zamek Królewski – rezydencja polskich władców
- 6 Warszawa**
Cytadela warszawska – miejsce więzienia i straceń polskich patriotów
- 7 Zamość**
miasto założone przez Jana Zamoyskiego
- 8 Racławice**
pomnik Wojciecha Bartosa w Janowickach na polu bitwy racławickiej
- 9 Kraków**
Uniwersytet Jagielloński
- 10 Kraków**
Zamek Królewski z katedrą na Wawelu, rezydencja i miejsce pochówku polskich władców
- 11 Częstochowa**
klasztor Paulinów na Jasnej Górze, sławny z obrony w czasie potopu szwedzkiego
- 12 Poznań**
katedra – prawdopodobne miejsce pochówku Mieszka I i Bolesława Chrobrego
- 13 Gniezno**
katedra – miejsce pochówku św. Wojciecha
- 14 Toruń**
Stare Miasto z rodzinnym domem Mikołaja Kopernika

- Określ, w których regionach Polski znajdują się miejsca ukazane na fotografiach.
- Opowiedz o postaciach i wydarzeniach, z którymi związane są obiekty przedstawione na zdjęciach.
- Opowiedz o innych, nieprzedstawionych na fotografiach, miejscach ważnych dla naszych dziejów ojcystych. Wskaż na mapie położenie tych miejsc i określ, w których regionach Polski się znajdują.

Indeks ważniejszych pojęć

A

Akademia Krakowska 78, 95–96
Akademia Zamojska 107
akcja kolonizacyjna 131
akt urodzenia 33
archeologia 10–11
archiwum 15
arcybiskupstwo 67
Armia Czerwona 146
Armia Krajowa 152
astronomia 97
atlas historyczny 24

B

barwy narodowe 47
benedyktyni 74
biskupstwo, biskup 64
Błękitna Armia 144
bolszewicy 146
bursa 96

C

Centralny Okręg Przemysłowy 150
chrzest 63–64
cystersi 74

D

danina 61
demonstracja, zobacz: manifestacja
diecezja, zobacz: biskupstwo
drużyna książęca 61
drzewo genealogiczne 35
dynastia 61

E

ekonomia 97
epoka 7
era 20–22

G

genealogia 35
germanizacja 131
godło państwowe 46–49
gród 62

H

herb 35
hetman 105
historia 6–7
historyk 8

husaria 111, 113

hymn państwowy, zobacz: *Mazurek Dąbrowskiego*

I

insurekcja kościuszkowska 118–121

K

kalendarz 18
kalendarz gregoriański 18
kanclerz 105
kardynał 171
katedra 68
klasztór 72
kmieć 52
Komisja Edukacji
Narodowej 117
komuniści 158
konspiracja 127
Konstytucja 3 maja 118
koronacja 69–71
kosynierzy 119
kronika, kronikarz 75
Krzyżacy 76, 86

L

legenda 13, 50
Legiony Polskie w I wojnie światowej 144
Legiony Polskie we Włoszech 123–125

Ł

łacina 64

M

magnaci 110
mała ojczyzna 42
manifestacja 127
mapa historyczna 24–27
Mazurek Dąbrowskiego 47, 124
mąż stanu 104
milenium, zobacz: tysiąclecie
milicja 158
miniatura 75

N

Nagroda Nobla 135
Niezależny Samorządny Związek
Zawodowy „Solidarność”, zobacz:
Solidarność
nowożytność 7

O

obiady czwartkowe 115
obóz koncentracyjny 152
okrągły stół 168
opactwo, opat 73
Orzeł Biały, zobacz: godło

P

pancerni, zobacz: wojowie
państwo podziemne w okresie powstania
styczniowego 127
państwo podziemne w okresie II wojny
światowej, zobacz:
Polskie Państwo Podziemne
partyzantka, zobacz: wojna partyzancka
paszport 33
patriotyzm, patriota 38
patron 66
pergamin 75
plemiona słowiańskie 61
poganie 83
pokolenie 34
polon 135
Polska Zjednoczona Partia
Robotnicza 164
Polska Walcząca, zobacz:
znak Polski Walczącej
Polskie Państwo Podziemne 152
pomnik przyrody 43
postacie historyczne 55
postacie legendarne 55
postrzyżyny 52
potop szwedzki 118
powstanie warszawskie 156–157
półwiecze 20
prehistoria 6–7
prymas 171

R

rad 135
region 39
rektor 104
relikwie 66
Rota 133
rozbiory Polski 118–121
rugi pruskie 131
rusyfikacja 130

S

skansen 17
Służba Bezpieczeństwa 164

Solidarność 167–169
stan wojenny 167
starożytność 7
statuty Kazimierza Wielkiego 77
strajk 132
Szare Szeregi 153
Szkoła Rycerska 117
szlachta 105

Ś

średniowiecze 7
święta narodowe (państwowe) 48–49

T

tablica genealogiczna 35–36
tajne nauczanie 130–131, 152
Towarzystwo do Ksiąg
Elementarnych 117

tradycja rodzinna 37
turniej rycerski 92–93
tysiąclecie 20

U

uczta u Wierzyńka 81
unia 83
unia w Krewie 83
Uniwersał Połaniecki 120
uniwersytet 78
Uniwersytet Jagielloński, zobacz:
Akademia Krakowska
Urząd Bezpieczeństwa 158

W

wiarygodność źródła 13
wiek 20
wojna partyzancka 127

wojna szarpana 109
wojowie 61
współczesność 7

Z

zabytek 14
zakon 74
zegar 17–18
zjazd gnieźnieński 66
znak Polski Walczącej 154
zwyczaj 37

Ż

źródło historyczne (pisane i niepisane)
12

Ż

żołnierze niezłomni (wyklęci) 158–159

Źródła ilustracji i fotografii

Okładka: s. I (orzeł Anny Jagiellonki) Jan Morek.

Tekst główny: s. 1. (szyszak) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 2 (akt unii lubelskiej) Archiwum Główne Akt Dawnych, Zb. dokumentów pergaminowych, sygn. 5627, fot. Z. Wyleżyński, (flaga) yui/Shutterstock.com, (grosz krakowski) K. Bałakier/Muzeum Narodowe w Warszawie, (szlachcice) Walhalla Inscenizacje Historyczne, fot. Rafał Grzesiak/WSiP, (hełm powstańca) Walhalla Inscenizacje Historyczne, fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 5 (rodzina z XIX w.) D. Rudnicki, s. 7 (postacie historyczne) W. Dojlidko; s. 7 (historyk przy pracy) Kosoff/Shutterstock.com; s. 8 (historyk) ostill/Shutterstock.com, (A. Hitler) Roger Viollet/Getty Images, (samolot) Roger Viollet/Getty Images, (Zamek Królewski) PAP/CAF; s. 9 (Herodot) Jastrow/Wikipedia [domena publiczna]; s. 10 (pędzelek) Jakub Vacek/Shutterstock.com, (szpadel) Sergio Schnitzler/Shutterstock.com, (kilenia) vichie81/Shutterstock.com, (wykrywacz metalu) 3drenderings/Shutterstock.com, (waza z Bronocic) Stanisław Fitak/BE&W, (grodzisko w Błoniu) M. Dąbski/Studio MD; s. 11 (archeolodzy) Jarosław Kubalski/Agencja Gazeta; s. 12 (waza grecka) akg-images/Pictures From History/BE&W, (pamiętniki) Guy Shapira/Shutterstock.com, (gazety) Madlen/Shutterstock.com, (listy) Arkady Mazor/Shutterstock.com, (akt unii lubelskiej) Archiwum Główne Akt Dawnych, Zb. dokumentów pergaminowych, sygn. 5627, fot. Z. Wyleżyński, (świątynia rzymska) hauritz3d/Turbosuqid.com, (grecki hełm) bkp/Shutterstock.com, (moneta) Copestello/Shutterstock.com, (Atena) The Bridgeman Art Library/PhotoPower; s. 13 (grzebień scytyjski) The Bridgeman Art Library/PhotoPower; s. 14 (kościół Mariacki) Jan Łoziński; s. 14–15 (muzeum) W. Dojlidko; s. 15 (archiwum) Olaf Doering/Alamy/BE&W; s. 16 (kołowrotek) Krzysztof Chojnacki, (stępka do kaszy) Krzysztof Chojnacki, (wycinanka łowicka) Stanisława Kosiorek, Łowicz, (skansen) M. Suffczyński, (para w strojach kaszubskich) I. Straburzyński/WSiP; s. 17 (Muzeum Powstania Warszawskiego) Robert Gardzinski/FORUM; s. 18 (zegar) sizov/Shutterstock.com, (kalendarz Azteków) Witold Skrypczak/Alamy/BE&W; s. 19 (zegar słoneczny) Jan Łoziński, (klepsydra) TerryM/Shutterstock.com, (wieża zegarowa) Sarah Quill/The Bridgeman Art Library/PhotoPower, (zegar kominkowy) Ints Vikmanis/Shutterstock.com, (zegarek ręczny) John Kasawa/Shutterstock.com; s. 20 (chiński nowy rok) Tyshchenko Photography/Shutterstock.com, (Biskupin) Piotr Jacek Jamski, (Grek walczący z Persem) National Museums of Scotland/Bridgeman Art Library/PhotoPower, (Juliusz Cezar) akg-images/East News, (Otton III, średniowieczna miniatura), (J. Matejko, *Władysław Łokietek*), (J. Matejko, *Sobieski pod Wiedniem*), (pompeje) S-F/Shutterstock.com; s. 22 (J. Matejko, *Władysław Łokietek*), (J. Matejko, *Sobieski pod Wiedniem*), (ręka) happy SUN/Shutterstock.com; 25 (babcia i wnuczka) D. Rudnicki, (Lwów) Narodowe Archiwum Cyfrowe; s. 27 (Kraków z lotu ptaka) Lech Zielaskowski/WSiP, (mapa świata M. Waldseemüllera); s. 28 (postacie historyczne) W. Dojlidko, (Chrystus) PavleMarjanovic/Shutterstock.com, (waza grecka) akg-images/Pictures From History/BE&W, (pamiętniki) Guy Shapira/Shutterstock.com, (gazety) Madlen/Shutterstock.com, (akt unii lubelskiej) Archiwum Główne Akt Dawnych, Zb. dokumentów pergaminowych, sygn. 5627, fot. Z. Wyleżyński, (zegar słoneczny) Jan Łoziński; s. 29 (inskrpcja) BlackMac/Shutterstock.com, (I. Krasicki) Gawryszewska Elżbieta/Muzeum Narodowe w Warszawie, (gazeta) Biblioteka Narodowa [Domena publiczna], (piramida Cheopsa) V_E/Shutterstock.com, (narzędzia neolityczne) DEA/G. DAGLI ORTI/De Agostini Editorial/Getty Images, (żarna) Gianni Dagli Orti/Corbis/Getty Images, (neolityczna siekiera) imagebroker/Alamy/BE&W, (prom kosmiczny) Matthew Cole/Shutterstock.com; s. 31 (współczesna rodzina) D. Rudnicki; s. 32 (młodzi powstańcy) Marian Grabski „Wyrwa”/Muzeum Powstania; s. 33 (pamiętki dziecka) Filip Pytkowski; s. 34 (dzieci) MaszaS/Shutterstock.com, (pamiętki rodzinne) Filip Pytkowski (Virtuti Militari) Mirosław Ciunowicz; s. 35 (drzewo) GraphicsRF/Shutterstock.com, (herb Zadora) domena publiczna; s. 36 (dziadek i wnuk) Anna Lurye/Shutterstock.com, (cmentarz) Pablo77/Shutterstock.com, (piszący chłopiec) Gladskih Tatiana/Shutterstock.com, (stare księgi) photogl/Shutterstock.com, (chłopiec) Gelpi/Shutterstock.com, (mama) Jacob Wackerhausen/iStock/Getty Images, (tata) Goodluz/Shutterstock.com, (babcia Halina) Urilux/iStock/Getty Images, (dziadek Kazimierz) Goodluz/Shutterstock.com, (babcia Zosia) Andresr/Shutterstock.com, (dziadek Franek) olly/Shutterstock.com, (nożyczki) Marina Yesina/Shutterstock.com, (kredki) Dahlia/Shutterstock.com; s. 37 (trzy pokolenia) wavebreakmedia/Shutterstock.com; s. 38 (chłopiec) Dziurek/Shutterstock.com; s. 39 (pradziadek partyzant) Marek Szyszko; s. 40–41 (miasteczko) M. Suffczyński; s. 42 (festyn) Sergiusz Pęczek/Agencja Gazeta, (mogila powstańca) Jolanta Dyr/Wikipedia [licencja CC 3.0], (tablica pamiątkowa) Bonio/Wikipedia [licencja CC 3.0]; s. 43 (Maczuga Herkulesa) Jan Włodarczyk/BE&W; s. 44 (sękacz) Agnieszka Sadowska/Agencja Gazeta, (toruńskie pierniki) Andrzej Zygmuntowicz/REPORTER, (oscypki) Paweł Sowa/Agencja Gazeta, (kluski śląskie) Łukasz Zandecki/Agencja Gazeta, (rogał marciński) Tymon Markowski/Agencja Gazeta, (szopka) Andrzej Sidor/Forum; s. 45 (obwarzanki) Arkadiusz Ścichocki/Agencja Gazeta, (pary w strojach ludowych) zdjęcia figur w kostiumach ludowych z udziałem Dziecięcego Zespołu Pieśni i Tańca Varsovia pod kierunkiem artystycznym Jarosława Janiaka. Fot. Piotr Ratajski/WSiP; s. 46 (herb Warszawy) domena publiczna; s. 47 (kibice) D. Rudnicki, (żołnierze) Radosław Józwiak/Forum; s. 49 (denar Bolesława Chrobrego) PAP/PAI/J.Grelowski, (orzeł Jagiellonów) Piotr Jacek Jamski, (orzeł Królestwa Kongresowego) Oren neu dag/Wikipedia [licencja CC 3.0]; s. 50–51 (Lech, Czech i Rus) D. Rudnicki; s. 51 (koziołki) Andrzej Sidor/Forum; s. 52 (kmięć) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 53 (Piaś i Siemowit) D. Rudnicki; s. 54 (Popiel i myszy) D. Rudnicki, (wieża w kruszwicy) Wojciech Wójcik/BE&W; s. 55 (Smok Wawelski) D. Rudnicki, (Kopiec Kraka) Grzegorz Kozakiewicz/East News; s. 56 (pamiętki dziadka) Filip Pytkowski, (Julia – 2, 5, 10 lat) Magdalena Pawłowska, (flaga) yui/Shutterstock.com, (wierzby) Robert Dejrowski, (miasteczko) M. Suffczyński, (Smok Wawelski) D. Rudnicki; s. 58 (lew) Eric Isselee/Shutterstock.com, (panda) Eric Isselee/Shutterstock.com, (mors) serengeti130/iStockphoto/Getty Images, (jajko) Picsfive/Shutterstock.com, (chałka) G. Bryk/WSiP, (oczy) micro10x/Shutterstock.com; s. 59 (rodzina rycerza) D. Rudnicki; s. 61 (pancerny) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 61 i następne (stary papier) R-studio/Shutterstock.com; s. 62 (Światowid ze Zbrucza) Agnieszka Susu/MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W KRAKOWIE/East News; s. 62–63 (gród) M. Tomala/WSiP; s. 64 (biskup, średniowieczna minatura), (chrzest Mieszka I) W. Dojlidko; s. 65 (Mieszko i Dobrawa) D. Rudnicki; s. 66 (włócznia św. Maurycego) Jan Morek; s. 67 (zjazd gnieźnieński) W. Dojlidko; s. 68 (Drzwi Gnieźnieńskie – całość) Jan Morek, (Drzwi Gnieźnieńskie

– chrzest Prusów) Kazimierz Molski/WSiP; s. 69 (Bolesław Chrobry) D. Rudnicki; s. 70 (pieczęć) domena publiczna, (korona) Gryffindor/Wikipedia [licencja CC 3.0], (berło i jabłko) Ligier Piotr/Muzeum Narodowe w Warszawie; s. 71 (insygnia Kazimierza Wielkiego) PAP/Wojciech Kryński, Tomasz Prażmowski, (Szczerbiec) Mirosław Ciunowicz, (koronacja) François Guénet/akg-images/BE&W; s. 72 (św. Benedykt, średniowieczna miniatura); s. 72–73 (opactwo świętokrzyskie w średniowieczu) W. Dojlidko; s. 73 (Święty Krzyż – brama) BE&W; s. 74 (zakonnicy) Piotr Ratajski/Overline/WSiP; s. 75 (skryptorium) D. Rudnicki, (kronika Galla Anonima) Z. Błażejczyk/WSiP; s. 76 (J. Matejko, *Kazimierz Wielki*) domena publiczna, (Krzyżak) Piotr Ratajski/Overline/WSiP; s. 77 (Malbork) puchan/Shutterstock.com, (grosz krakowski) K. Bałakier/Muzeum Narodowe w Warszawie; s. 78 (Pieskowa Skała) Paweł Kazmierczak/Shutterstock.com, (Bobolice) Krzysztof Słusarczyk/Shutterstock.com, (Smoleń) Przykuta/Wikipedia [licencja CC 3.0], (Chęciny) Paweł Pierściński/WSiP; s. 79 (Mirów) PROJEKTOGRAF/Shutterstock.com, (Olsztyn) Nivellen77/Shutterstock.com; s. 80 (uczta u Wierzyńska) W. Dojlidko; s. 81 (pieczęć) PAP/Jacek Bednarczyk; s. 82 (Jadwiga) W. Dojlidko; s. 83 (J. Matejko, *Władysław Jagiełło*) domena publiczna; s. 84 (rycerze polski i litewski) D. Rudnicki, (unia w Krewie) Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej; s. 85 (herb Polski i Litwy) Alex Tora/Wikipedia [licencja CC 3.0]; s. 86 (Krzyżak) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 87 (Krzyżacy na jeziorze Pejpus) Mariusz Kozik; s. 89 (bitwa pod Grunwaldem) D. Rudnicki; s. 90 (rekonstrukcja bitwy pod Grunwaldem) Zenon Zyburtowicz/East News; s. 91 (Golubac) Branko Jovanovic/Shutterstock.com; s. 93 (dama i rycerz, średniowieczna miniatura) domena publiczna, (turniej rycerski) D. Rudnicki; s. 94 (rycerz, ostroga) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 95 (zamek w Będzinie) Julian Matulaniec/WSiP; s. 96 (uniwersytet) D. Rudnicki; s. 97 (dom Kopernika) Siergiej Tarasow/WSiP; s. 98 (tablica astronomiczna) Jerzy Tatoń, (Kopernik w pracowni) D. Rudnicki; s. 99 (rekonstrukcja twarzy Kopernika) podinsp. mgr Dariusz Zajdel/Centralne Laboratorium Kryminalistyczne; s. 100 (Collegium Maius) Lukasz Kurbiel/Shutterstock.com, (rycerze polski i litewski) D. Rudnicki, (chrzest Mieszka I) W. Dojlidko, (Bolesław Chrobry) D. Rudnicki, (bitwa pod Grunwaldem) D. Rudnicki; s. 101 (J. Matejko, *Mieszko I, Dobrawa, Bolesław Chrobry, Kazimierz Wielki, Jadwiga, Władysław Jagiełło, Bitwa pod Grunwaldem – Zawisza Czarny, Astronom Kopernik*) domena publiczna; s. 102 (kreda) Kitch Bain/Shutterstock.com, (słoniątko) Four Oaks/Shutterstock.com, (jagnię) Paul Looyen/Shutterstock.com; s. 103 (rodzina oficera) D. Rudnicki; s. 104 (J. Zamoyski) domena publiczna; s. 105 (Marcin Kober, *Stefan Batory*) Wikipedia [domena publiczna], (piechur wybraniecki) Piotr Ratajski/overline/WSiP; s. 106 (plan Zamościa) domena publiczna; s. 107 (kamienice w Zamościu) Madredus/Shutterstock.com, (J. Kochanowski) FoKa/Forum; s. 108 (szwedzki żołnierz) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP, (polski żołnierz) Piotr Ratajski/Overline/WSiP; s. 109 (J. Suchodolski, *Obrona Jasnej Góry*) domena publiczna; s. 110 (J. Brandt, *Czarniecki pod Koldyngą*) Ligier Piotr/Muzeum Narodowe w Warszawie, (B. Matthisen, *Stefan Czarniecki*); s. 111 (husaria pod Kircholmem) Mariusz Kozik, (Jan III Sobieski) domena publiczna; s. 112 (janczarzy) D. Rudnicki; s. 113 (namiot turecki) Waclaw Klag/REPORTER; s. 114 (I. Krasicki) Gawryszewska Elżbieta/Muzeum Narodowe w Warszawie; s. 115 (Canaletto, *Krakowskie Przedmieście od strony bramy Krakowskiej*) Maciej Bronarski/Zamek Królewski w Warszawie, (Krakowskie Przedmieście współcześnie) Jan Morek; s. 116 (Łazienki Królewskie) M. Suffczyński; s. 117 (G. Piramowicz, rycina z epoki), (latarnia) Agnieszka & Włodek Bilińscy; s. 119 (W. Sander, *Tadeusz Kościuszko*) Biblioteka Narodowa [domena publiczna], (kosynier) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP, (J. Styka i in., *Panorama racławicka*) Lech Zielaskowski/WSiP; s. 120 (J. Matejko, *Bitwa pod Racławicami – Bartos Głowacki*) Wojciech Kryński/Forum; s. 121 (Kościuszko i chłopci) W. Dojlidko; s. 122 (J.L. David, *Napoleon*) domena publiczna; s. 123 (J. Suchodolski, *Wjazd Jana Henryka Dąbrowskiego do Rzymu*); s. 124 (J. Suchodolski, *Bitwa na santo Domingo*); s. 125 (W. Czerniewski, *Józef Wybicki*) Muzeum Narodowe w Gdańsku, fot. Krzysztof Sadowski; s. 126 (Cytadela warszawska) D. Litwiniec; s. 127 (Tony Robert-Fleury, *Masakra w Warszawie 8 kwietnia 1861 roku*) domena publiczna; s. 128 (bitwa pod Żyrzynem) D. Rudnicki, (R. Traugutt) domena publiczna; s. 130 (A. Sochaczewski, *Śmierć na taczce*) domena publiczna; s. 131 (lekcja w gimnazjum) W. Dojlidko; s. 132 (wóz Drzymały) Danuta Łomaczewska/East News, (dzieci z Wrześni) domena publiczna; s. 133 (M. Konopnicka) Muzeum Literatury/East News; s. 134 (rodzina Skłodowskich) Wikipedia [domena publiczna]; s. 135 (małżeństwo Curie) domena publiczna, (medal Nagrody Nobla) Editorial/Alamy/BE&W, (dyplom Nagrody Nobla) Wikipedia [domena publiczna]; s. 136 (małżeństwo Curie, „Vanity Fair” 1904 r.) Science Source/BE&W, (M. Skłodowska-Curie w samochodzie) domena publiczna, (ambulans) domena publiczna, (Instytut Radowy w Warszawie) Narodowe Archiwum Cyfrowe; s. 137 (polski znaczek pocztowy) neftali/Shutterstock.com, (francuski znaczek pocztowy) catwalker/Shutterstock.com, (francuska moneta) Yaroslaff/Shutterstock.com, (polski banknot) www.nbp.pl; s. 138 (J. Zamoyski) domena publiczna, (husaria pod Kircholmem) Mariusz Kozik, (janczarzy) D. Rudnicki, (J. Styka i in., *Panorama racławicka*) Lech Zielaskowski/WSiP; s. 139 (polski znaczek pocztowy) neftali/Shutterstock.com, (J. Suchodolski, *Wjazd Jana Henryka Dąbrowskiego do Rzymu*), (R. Traugutt) domena publiczna; s. 140 (B. Matthisen, *Stefan Czarniecki*) domena publiczna, (Jan III Sobieski) domena publiczna, (M. Skłodowska-Curie) domena publiczna, (R. Traugutt) domena publiczna, (T. Kościuszko) domena publiczna, (J. Suchodolski, *Obrona Jasnej Góry – A. Kordecki*) Muzeum Wojska Polskiego/East News; s. 141 (rodzina stoczniońca) D. Rudnicki; s. 142 (samolot) U.S. Air Force/Wikipedia [domena publiczna], (czołg) Olemac/Shutterstock.com; s. 143 (J. Piłsudski) Muzeum Literatury/East News, (J. Piłsudski odznacza legionistów) AAN, (żołnierz I Brygady Legionów Polskich) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 144 (żołnierz Błękitnej Armii) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 145 (R. Dmowski) Narodowe Archiwum Cyfrowe; s. 146 (defilada) Instytut Józefa Piłsudskiego/NAC; s. 147 (I. Skorupka) Piotr Mecik/Forum, (polski ułan i bolszewik) D. Rudnicki; s. 148 (W. Grabski) Narodowe Archiwum Cyfrowe, (moneta) T. Dąbrowa/Muzeum Narodowe w Warszawie; s. 148–149 (Gdynia) M. Suffczyński; s. 149 (E. Kwiatkowski) Narodowe Archiwum Cyfrowe; s. 150 (pistolet) Gary Blakeley/Shutterstock.com, (karabin) Olemac/Shutterstock.com, (motocykl) Narodowe Archiwum Cyfrowe, (amunicja) Aekaphob/Shutterstock.com, (samolot) Narodowe Archiwum Cyfrowe, (działo) Narodowe Archiwum Cyfrowe; s. 152 (brama Auschwitz) DMITRII A KUDASOV/Shutterstock.com; s. 153 (ćwiczenia strzeleckie) NAC, (M.A. Dawidowski „Alek”) Marek Skorupski/Forum, (J. Bytnar „Rudy”) Marek Skorupski/Forum; s. 154 (pomnik lotnika) PAP/CAF/Stefan Bałuk; s. 155 (okładka *Kamieni na szaniec*) STANISŁAW KOWALCZUK/East News; s. 156 (powstańcy warszawscy z batalionu AK „Zośka”) Jerzy Tomaszewski, korespondent i fotoreporter Powstania Warszawskiego z ramienia Delegata Rządu na Kraj i Komendanta Głównego Armii Krajowej; s. 156–157 (powstańcza barykada) J. Matulaniec/WSiP; s. 157 (powstańcy

warszawscy) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP; s. 158 (B. Bierut) PAP/CAF; s. 159 (J. Rodowicz „Anoda”) Archiwum IPN; s. 160 (areszt na Rakowieckiej) Irena Jarosińska/Ośrodek KARTA; s. 161 (W. Pilecki z rodziną) Archiwum IPN, (W. Pilecki – fotografie z aresztu na Rakowieckiej) Archiwum IPN; s. 162 (D. Siedzikówna „Inka”) Archiwum IPN, („Inka” wśród żołnierzy „Łupaszki”) Archiwum IPN; s. 163 (Panteon – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych) Jan Bielecki/East News; s. 164 (sklep mięsny) FoKa/Forum; s. 165 (poznański Czerwiec ’56) East News, (A. Walentynowicz) Leemage/East News; s. 166 (brama Stoczni Gdańskiej) Zenon Mirola/zbiory Europejskiego Centrum Solidarności; s. 167 (pomnik poległych stoczniovców) M. Timothy O’Keefe/Alamy Stock Photo/BE&W, (Warszawa – stan wojenny) Wojtek Laski/East News; s. 168 (podziemna drukarnia) BOCCON/SIPA/East News, (demonstracja) Zbyszko Siemaszko/FORUM; s. 169 (L. Wałęsa) PAP/Ireneusz Sobieszczuk (J. Popiełuszko) Wojtek Laski/East News; s. 170 (K. Wojtyła w dzieciństwie) COLLECTION LASKI/East News, (muzeum w Wadowicach) Dariusz Bednarek/BE&W; s. 171 (K. Wojtyła w czasie spływu) COLLECTION LASKI/East News, (S. Wyszyński) Edward Hartwig/Narodowe Archiwum Cyfrowe; s. 172 (Jan Paweł II) PAP/EPA/MASSIMO CAPODANNO, (ołtarz papieski) Włodzimierz Wasyluk/Forum; s. 173 (Jan Paweł II w Kenii) Ricardo Mazalan/AP Photo/East News; s. 174 (D. Siedzikówna „Inka”) Archiwum IPN, (J. Piłsudski) Muzeum Literatury/East News, (Gdynia) M. Suffczyński, (demonstracja) Zbyszko Siemaszko/FORUM, (okładka *Kamieni na szaniec*) STANISŁAW KOWALCZUK/East News, (Jan Paweł II) PAP/EPA/MASSIMO CAPODANNO; s. 175 (J. Bytnar „Rudy”) Marek Skorupski/Forum, (Jan Paweł II) GALAZKA/SIPA/East News, (W. Kossak, *Józef Piłsudski*) P. Ligier/Muzeum Narodowe w Warszawie, (E. Kwiatkowski) Narodowe Archiwum Cyfrowe, (W. Pilecki) Laski Diffusion/East News; s. 176 (katedra w Gnieźnie) Agnieszka i Włodek Bilińscy, (Wawel) Marek Lasyk/Reporter, (Collegium Maius) Lukasz Zandecki/BE&W, (katedra w Poznaniu) Igor Straburzyński/WSiP, (Toruń) Sergiej Tarasow/WSiP, (Jasna Góra) Anilah/Shutterstock.com; s. 177 (port w Gdyni) photowrzesien/Shutterstock.com, (Grunwald) Lech Zielański/Reporter, (katedra we Fromborku) Kogen_Hansen/Shutterstock.com, (ratusz w Zamościu) binio/Shutterstock.com, (pomnik W. Bartosa w Janowiczkach) Dariusz.Biegacz/Wikipedia [licencja CC 1.0], (Zamek Królewski w Warszawie) Grażyna Bryk/WSiP, (Cytadela warszawska) PLRANG ART/Shutterstock.com, (Pomnik poległych Stoczniovców w Gdańsku) M. Timothy O’Keefe/Alamy Stock Photo/BE&W.

Licencja CC 1.0 – <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/1.0/deed.en>

Licencja CC 3.0 – <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.en>

Licencja CC 4.0 – <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

Licencja CC 4.0 (PL) – <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl>

Mapy wykonał Adrian Bergiel, z wyjątkiem: s. 88–89 (bitwa pod Grunwaldem) Julian Matulaniec.

Spis przytoczonych tekstów

- s. 61 Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z kraju Mieszka I – tekst opracowany na podstawie: *Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego*, oprac. i przeł. T. Kowalski i in., Kraków 1946.
- s. 67 Gall Anonim o zjeździe gnieźnieńskim – tekst opracowany na podstawie: Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, przeł. R. Grodecki, Wrocław 1989.
- s. 78 Akt założenia Akademii Krakowskiej, cyt. za: *Utwierdzenie państwa polskiego (1321–1384)*, oprac. J. Dąbrowski, Kraków 1923.
- s. 83 Akt unii w Krewie, cyt. za: *Dzieje Litwy i Rusi przed unją z Polską*, oprac. F. Koneczny, Kraków 1924.
- s. 89 J. Długosz, *Kroniki*, cyt. za: *Polska Jana Długosza*, przeł. J. Mruk, Warszawa 1984.
- s. 106 B. Vanozzi o pobycie w Zamościu, cyt. za: J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce*, t. 2, Lipsk 1839.
- s. 108 Wspomnienia z czasów potopu szwedzkiego, cyt. za: S. Szostakowski, *Historia 6. Polska w latach świetności i upadku (XIV–XVIII w.)*, Warszawa 1998.
- s. 108 A.K. Cebrowski, *Roczniki miasta Łowicza pisane w latach 1648–59*, przeł. M. Małuszyński, Łowicz 1937.
- s. 110 Hymn Rzeczypospolitej Polskiej, cyt. za: Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej..., DzU z 1980 r. Nr 7 poz. 18 z późn. zm.
- s. 124 J. Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego* (wersja z 1797 r.), cyt. za: W. Panek, *Hymny polskie*, Warszawa 1997.
- s. 133 M. Konopnicka, *Rota*, cyt. za: W. Panek, *Hymny polskie*, Warszawa 1997.
- s. 135 M. Skłodowska-Curie, *Autobiografia*, Lublin 1990.
- s. 145 Telegram notyfikujący powstanie państwa polskiego, cyt. za: *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów*, red. H. Janowska, T. Jędruszcak, Warszawa 1984.
- s. 150 J. Smoleński, *Morze i Pomorze*, Poznań 1928.
- s. 155 A. Kamiński, *Kamienie na szaniec*, Stalinogród 1956.
- s. 160 Dowódca oddziału „Ogień” o losach żołnierzy AK, cyt. za: J. Kochanowski, *Dzieje najnowsze po 1939 roku*, Warszawa 1999.
- s. 166 21 postulatów, cyt. za: A. Dziurok i in., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski*, Warszawa 2014.
- s. 172 Homilia Jana Pawła II wygłoszona w 1999 roku w Ełku, cyt. za: <http://www.naszdziennik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/28479,papiez-milosierdzia.html>.

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne oświadczają, że podjęły staranie mające na celu dotarcie do właścicieli i dysponentów praw autorskich zamieszczonych utworów. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, przytaczając w celach dydaktycznych utwory lub fragmenty, postępują zgodnie z art. 27¹ ustawy o prawie autorskim. Jednocześnie Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne oświadczają, że są jedynym podmiotem właściwym do kontaktu autorów tych utworów lub innych podmiotów uprawnionych w wypadkach, w których twórcy przysługuje prawo do wynagrodzenia.